

A
SZEPESI SZÁSZOK.

IRTA

SZABÓ BENŐ,

GYŐR SZAB. KIR. VÁROSI TÖRVÉNYSZÉKI TANÁCSNOK.

GYŐR, 1866.

NYOMATOTT SAUERVEIN GÉZÁNÁL.

Hazánkban lakó nem magyar ajku népek közül némelyek őseinknek — e honba költözésük közben — már utitársaik voltak, u. m. az *Oroszok*; némelyeket a honfoglaló Magyarok már itt leltek, u. m. az *Oláhokat* és *marahani Szlávokat*; mások a Magyarokhoz akkor csatlakoztak, midőn azok e hazában már letelepedtek, de a polgári köteléket maguk közt még fel nem állították, s belviszonyaikat nem rendezték, u. m. a *Besnyők* és *Szerecsenek*; végre mások a Magyaroknak e hazábeli letelepülésük s a polgári kötelmeknek felállítása és rendbe hozása után érkeztek ide; ezek kétfélék voltak; t. i. vagy olyanok, kik anélkül, hogy akár az udvari, akár a várszerkezetbe szöve lettek volna, egymástól külön álló, semmi összeköttetésben sem lévő apróbb községeket alakítottak, mint a *királyi városoknak* és *szabadalmas helyeknek* lakosai, mindnyájan a királyok népei voltak; vagy olyanok, kik szintén az udvar és várszerkezeten kívül állva, több apróbb községekre szétoszlottak, melyek azomban egymás között — mint fiókközségek — összeköttetésben maradván, együttesen egy nagy közönséget alakítottak, a melynek a *Tatárokkal* később egyesült *Kunok*, azután az *erdélyi* és *szepesi Szászok* voltak.

Szepesben a régi időkben különféle német jövevények települtek meg, ezek között legnevezetesebbek voltak, kik számos kisebb községekre oszolva, *szepesi*

Szászok nevezete alatt, együttesen egy nagy közönséget képeztek; ezek is mint más jövevények az udvar és várszerkezeten kívül állva, jeles szabadalmakkal bírtak, melyek V. István királytól 1271-ik évben nyert kiváltság levélen alapultak.

Ezen elnevezés „24 szepesi városok, vagy latinul fogalmazott okleveleinkben *Saxones 24 civitatum Scepusiensium* nem régiebb I. Lajos király koránál, azért Fessler hibásan állítja, (2. Band Pag. 862) hogy a 24 szepesi városok lakosai V. István király kormányja alatt alakultak egy közönséggé, s annál hibásabb Fesslernek e tana, mivel nem csupán 24 város tartozott a Szász gyűlekezethez, és nemis egyedül Szászok voltak annak tagjai. Okleveleinkben, melyek a szepesi Szászokról V. István király korától I. Lajos király koráig emlékeznek, seholsem neveztetnek azok másképp, mint *Saxones*, vagy *universitas*, avagy *communitas Saxonum de Scepes*, *Scepus*, *Scepusiensis*, vagy *terranei*; földjük pedig *provincia* vagy *terra* neveztetik, anélkül hogy a Szász közönséghez tartozó városnak vagy helynek száma kitetnék. (Fejér T. 5. v. 1. p. 132 és 167 — T. 5. v. 2. p. 127. 414. 585 — T. 5. v. 3. p. 41. 47. 401 — T. 6. v. 1. p. 246. 327. 328. 372 — T. 6. v. 2. p. 70. 74 — T. 8. v. 2. p. 58. 241 — T. 8. v. 3. p. 160 — T. 8. v. 4. p. 168 — T. 8. v. 5. p. 79. 89. 90. 91. 106 és T. 8. v. 1. p. 246. stb.) Egyedül Robert Károly királynak egy 1330 évben kelt levelében említetnek *szepesi városok*, de számuk ebben sincs kitéve. „Cives nostri fideles de Scepes ex parte totius Communitatis civitatum nostrarum Scepusiensium;“ (Fejér T. 8. v. 3. p. 439.) a többi oklevél a 24 városról mélyen hallgat.

Ellenben I. Lajos király a Szepesieknek az 1347. évben német nyelven adott privilegiumában a 24 várost már említi „mit ganzer Unterweisung unsern getreuen Inwohnern der Zips der XXIV (Städte) sein kommen vor unser Majestät“ stb. (T. 9. v. 7. p. 470.) S így ezen király korától fogva a szepesi városok mindig szám szerint 24-en említetnek, hol azokról okleveleinkben szó vagyon, u. m. a szepesi prépostnak 1352, Schurke János Szász grófnak 1360, I. Lajos királynak 1365. évi levelében s több másokban.

Ha eme elnevezés *Saxones 24 civitatum Scepu-siensium* Robert Károly király idejében már elfogadva lett volna, akkor ezen király által a szepesi Szászoknak 1312. évben német nyelven, és 1317. évben latin nyelven adott kegylevelekben, melyekben minden kétség elhárítása tekintetéből azoknak birtokaik is elősoroltatnak — a 24 város nevezet el nem maradhat, már pedig az azok egyikében sem található.

A latin szövegű szabadalom levél eképen szól:

„Carolus, Dei gratia, Hungariae Rex. Omnibus Christi fidelibus, praesens scriptum inspecturis, salutem in salutis largitore. Ad vniuersum tam praesentium, quam futurorum notitiam, harum serie volumus peruenire: quod hospites et Saxones nostri, dilecti et fideles de Scepus, Stephanum, filium Eliae, Comitem eorum terrestrem, Hedricum villicum de suburbio, et Ioannem de Olaszy, ad nos transmittentes, plenum mandatum habentes eorumdem, libertates suas ab illustribus quondam regibus Hungariae, praedecessoribus nostris, eis concessas, nobis fecerunt allegari; petentes cum instantia, vt dictas libertates eorumdem ratificare, et approbare, ipsosque in eisdem conseruare, dignaremur. Quarum libertatum formalis est: Primum scilicet: Quod ipsi singulis annis, ratione terragii ipsorum mille et ducentas marcas in terminis infrascriptis nobis soluere tenerentur; scilicet in die mediae qua-

dragesimae quadringentas marcas, in octauis festi beati Ioannis Baptistae similiter quadringentas marcas, in octauis Sancti Martini pari modo Quadringentas fini argenti, pondere cum regali; debentes in praescriptis terminis ad se destinatos gratanter recipere collectores, et infra collectionem lautius pertractare, in certo numero quatuor personarum, et quinque equorum, iuxta morem et consuetudinem hactenus approbatam. Volentes, quod iidem Saxones nostri, soluto terragio, certis temporibus, ut est praemissum, ab aliis omnibus exactionibus et collectis, decimis et victualibus, quae pro nobis in regno nostro exigi contigerit, liberi sint penitus et exempti, maxime cum propter talem exemptionem a trecentis marcis, quas quondam annuatim soluere consueuerunt, ad summam et numerum mille et ducentarum marcarum deuenerint. Praenotatum volumus etiam, quod ab omni exercituatione, quam a nobis induci acciderit, in quacunque parte regni nostri, absoluti sint, et excepti, et ad illam venire nullatenus teneantur, nisi infra metas et limites prouinciae Scephusiensis, si exegerit exercere militiam temporis necessitas impacati; tunc ad defensionem patriae uniri pro viribus tenebuntur. Postremo adiungimus, quod per nullius conditionis hominem ad iudiciariam praesentiam possint extra prouinciam, in quocunque casu, euocari vel citari; sed Comes et Castellanus, autoritate regia, pro tempore constitutus, vel per Vice-Comitem suum, una cum Comite ipsorum Saxonum Prouinciali, causas ad se attinentes singulas discutiet et iudicabit in Leutschae ciuitate nostrae prouinciae capitali, iuxta ius et consuetudines ac libertates eiusdem prouinciae habitas ab antiquo; ita, quod de poënis, mulctis et byrsagiis a iudiciis maioribus deriuatis, idem Comes pro tempore constitutus, duos recipiat denarios, tertio denario Comiti Prouinciae, et ipsis Saxonibus remanente. Volumus insuper, quod nullus Comitum, pro tempore constitutorum, ipsos Saxones contra libertates eiusdem concessas tam in iudiciis, quam aliis casibus molestare vel aggrauare in aliquo audeat, vel praesumat. Ne autem, circa possessiones et haereditates ad nostros fideles Saxones pertinentes, et de eorum numero recensitis, in quibus ipsos volumus iugibus temporibus indemner conseruare, surgat aliqua ambiguitas, vel emergat, ad maioris certi-

tudinis cautionem, de benignitate regia, Ciuitates eorum, villas et oppida, curias et praedia, in suis limitibus sita, et ad se legitime pertinentia, secundum ordinem propriis nominibus, praesentibus fecimus adnotari, est igitur primum Leutschae, Ciuitas nostrae prouinciae capitalis, cum suis curiis et praediis, in suis limitibus sitis, cum Curia Landvár dicta, et aliis curiis, et villula Kysperserde, sitis infra metas, et quibusdam oppidis adiacentibus, vna cum ciuitate deseruientibus nostrae regiae Maiestati, videlicet: Villeisdorf, villa Friderici Durst, villa Magistri Satfrethy, dein suburbium et Calderbach, et villa Henrici Iudicis, et Echardi, duo Nadosth adiacentia, item villa Vllenbach, item villa Latina, et in suis limitibus villa Iohann, et Alexwno, quae villa Albi Didaci appellatur; item villa Colini, contigue iuncta, item Odoim cum villa Dionisii adiacente, item Noua villa, cum suis Gasis, praediis et mineralibus et montanis; item villa Baldinari, et Curia Masdy, item villa Vrst cum terrae particula de villa Drauch, exemta; item Kis-Thomaszi, et Nagy Thomaszi; item quintum forum, quod ad Sanctum Ladislaum nuncupatur, cum villa Vidmanny adiacente; item villa Compueti, et villa Primi, item Poprad, Fülka, Szallonk, Mollenbach, item Matthaei, Mons Sancti Georgii, villa Michaëlis, item villa Isaak, item villa Menhardi, quae Virbo appellatur; item Bela, item Kasmark, cum suis pertinentiis et terris, a rege Ladislao quondam emptionis titulo comparatis, item Lubitz cum suis curiis, et allodiis vniuersis: item villa Ruskini, item villa Durandi, et sic ciuitatum et villarum, ac oppidorum nomina certis vocabulis per limites distinguuntur, in quibus eosdem fideles nostros volumus perpetuis temporibus conseruari, et manu regia strenue contra quoslibet gubernari. Nos igitur, qui ex officio suscepti regiminis vnum quemque, et specialiter dictos hospites nostros de Scepus fideles, in suis iuribus copseruare debemus, considerantes nihilominus fidelitates et seruitiorum merita eorundem, quae nobis in nostris negotiis, expeditionibus et agendis a primaecis adolescentiae nostrae temporibus cum omni reuerentia, et sollicitudine impenderunt, tam humiliter quam deuote, et specialiter in conflictu nostro, quem contra potentiam Matthaei de Trenchen, Demetrium filium Nicolai, et filios Omodaei, condam Palatini, in Ruzgon

habuimus, iidem hospites nostri viriliter dimicantes, non parcentes rebus et personis, se fortunae casibus pro nobis submittere non formidantes, cum mortibus fratrum, proximorum, et sociorum suorum in conspectu nostrae regiae Maiestatis, et effusione sanguinum ipsorum, Nobis fideles exhibuerunt famulatus. Nos volentes pro fidelibus seruitiis et pro mortibus, ac pro effusione sanguinum ipsorum et proximorum suorum occurrere regio cum fauore, licet ipsi respectu suorum seruitiorum a nobis multo plura mererentur; tamen ad praesens dictas libertates eorundem, de verbo ad verbum praesentibus inseri facientes, easdem ratificamus et approbamus, ac testimonio praesentium confirmamus sine preiudicio regii iuris et aliorum. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem, praesentes concessimus dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti Viri Magistri Iohannis, Albensis Ecclesiae Praepositi, aulae nostrae Vice-Cancellarii, et Archi-Diaconi Kükülensis dilecti et fidelis nostri. Anno Domini Millesimo, trecentesimo, decimo septimo, pridie Idus Nouembris, regni autem nostri anno similiter decimo septimo.“ (Fejér T. 8. v. 2. p. 57.)

A német szövegü szabadalom levél pedig így hangzik:

Carolus von Gottes Gnaden der Lande von Ungern, zu Dahmatia, &c. ein König &c. und ein Herr zu Salernitan, und des erlichen Bergs Sant Engels ein Herr, allen Gottes Holden, die unsere Brieff ansehen, unseren gruss. Wir thun zu Wissen, das die Invoner von Cyps unser getreyen, haben gesandt mit voller unterweisung Stephan Helias Son, ihren Growen, und Heinrichen den Richter von Kirchdorff, und Johanen von Schperendorff, und haben gebracht Hantfesten über ihre freythumb, die sie haben von unsern Vorhern, und Königen zu Ungern, und haben uns gebetten, das wir ihr freythumb bestetigen, und darinne behalten wollen. Welcher freithumb laut ist also:

— — Zu den ersten, das sie von Ziens wegen ihres Lands, und Erbes alle jerlich sein gfflichtig zu geben tausend

und 400. Mark. zu Sanct Joannes Tag 400. Mark, und zu Sanct Mertens Tag 400. Mark gutes Silbers in Königlicher wog seyn schuldig in den geschriben tagen, und wir wellen in den oben geschriben Tagen, das sie die botten, die man sendet, erlich sollen halten mit 4. oder 5. pferdenn nach der gewonheit, als sie dan schuldig sein. So wellen wir, das so die ergenannten Sachsen unsere getreyen, so sie bezalen ihre tzins auf die gesezten tag, das sie von allen geben, und Thiergut frey seyn, und auch von der Speis, die wir wurden nemen zu leib narung in unseren Lande, das sie des ganz frey sein, des meiste Theil durch des willen, das sie sich abgekauft haben mit den eageschriben 1400. Mark silbers. wir wellen auch, das sie von aller Herfarth frey seyn, und uberhaben, die uns gebürett zu vorbringen, es sey in welchen es ist unsern Landt an allein so es gebieth; in dem Cyps aber an derselben Craniz, und darumb zu einer beschirmung ires Lands, so sollen sie gfflichtig seyn zu helfen mit irer ganzen krafft. Auch wellen wir ihnen immer zu mit geben, das kein Mensch, es sey welcherley wesen es ist, als die Einvoner des Cyps, das man die mit nichte geladen mag vor unser Majestett in keinerley weis, sunder der Graw, und der Burgrow; der dozu der Zeit wird, von der Königlicher gewalth durch sich selbst, ader durch seinen Untergrawen mitsamph dem Landgrowen, die zu ihm gehören, allerley sachen zu erforschen, und zu richten sollen in unser schtatt Leutsch, nach der gewonheit des Lands Rechten, und der freytumb ihres Lands, und ihrn alten gewonheit; als das die burse, und byrchse ausgesprochen werden, derselbig Grow, der zur zeit gesatz wird, das hernente zwen pfenig, den dritten den Landgrowen, und denselbigen Sachsen, die dazu gehören. Aber das wellen wir, das kein Graw, der gesezt wirth, dieselbigen mit nichts betreiben soll in ihrem gerichte, ader in andern sachen beschweren soll, darin sie recht haben, den wir wellen sie auf ewige zeit darinnen behalten, und zu einer Grossen sicherung wellen wir königlicher Guttigkeit, die wir gebrauchen, alle ihre Steht, und Merke, und Dorffer, vorwerck, und Mayerhoffe, die in ihrem Hatterth, und zu gehör sein, ordentlich mit einander beschreiben. Zum ersten die Hauptschtath Leutsch mit ihren vorwerken, und

Höwen, die in ihrem Hatterth liegen, und köperen mit sampt der Stadt Wylkostorff, Friderichsdorff, Durst, das Dorff Meister Gottfriedes; hernach Kyrchdorf, Kalbach, und das dorff Heinrich Richters, und Erharts zwen Nadasch; Item Eylenbach; item Wallendorff mit ihren Zugehören, als Johannsdorff, und Altnau, welcher dorffer man heysset anderswo Dytrichsdorff, item Kolisdorff; item die Duren mit Denisdorff; item das Neudorff mit seinen Mayerhöwen, und Berkwerken; Palmesdorff mit dem Howe Marschky; item Sperendorff mit dem Stock Land von Drawes; item Grose Thomesdorff, und klein Thomesdorff; item Donnerstagmark mit Pulmesdorff, Kabisdorff und Preymandorff; item Teutschendorff, item Filka, Slakendorff, Möllenbach; item gros Eysdorff; item Menhardsdorff; item die Bela; item Kesmark mit dem Erbe und Zugehör, das sye vom König Laslo haben gekauft; item die Leibitz mit ihren Mayerhöwen; item Risdorff; item Thurldorff: also werden die Namen der Stette, und Merkte, und dorffen underscheyden, und in königlicher gewaldt wider jerlichen guberniren, und regiren, darum durch des empfangen machts wegen, welchen wir eyn jerlichen unser getreyen aus dem Cyps in ihrem Rechten behalten, darum des wir haben erkanth ihre treye, und dynst, die sie uns von unsere Kindheit guttwillig erwiesen haben, beid demüthiglich, und begirlich in Schtraiten, die wir hatten wider Matheum von Trentchin, und Demetrium, und wyder Omodeus Son auf dem Felde bey Rozgon, und dieselbigen Cypser unser getreyen menlich stritten, und schonten nicht ihrer gütter, noch eigner person, sundern sich vor unser königlich Majestät dargeben haben in fertikeit, und blutvergiessen bis in den Todt, so wellen wir ihren getreyen dinst, und blutvergiessen, und vor den Todt ihrer freünde mit beheglicheit begaben, wie wol das sie mer würdig weren. So seyn wir doch bereit die genannten freyeten vor gut zu haben, und zu bestettigen on hindernuss Königlicher Rechten, und ander. In welcher ding zu einem ewigen gedechnus, und Sicherung haben wir verlihen unser Brieff mit unsern beyden zeitlichen Sigil ungedruckt, sundern angehangen zu bestettigung. *Gegeben durch die Hende des ersamen Mannes, Magistri Johannis, der ein Probst zu Weissenburg, ein Underkenzler unsers Sales, und ein Ertz-*

priester von Kukulburg, unser Libhaber, und getreyer, in dem Jahr nach der Geburth Christi MCCC. und in den XII. Iar, und in den XII. Iar unsers Königreichs. (Vagner 1. p. 196.)

Ezen kiváltság levelekben a Szászok birtokai átalánosan ugyan *civitates, oppida, villae, Städte, Märkte, Dörffer* neveztetnek, az egyenkinti előszámításnál azonban közelebbről csak Lőcse és Vylkosdorf mondatik *Civitas Stadt*-nak, a többi mind csak *Villa, Dorff*, vagy anélkül a birtoknak pusztán neve említetik; *Oppidum, Markt*-nak pedig egy sem mondatik. Ennek oka — úgy látszik — nem lehetett más, mint hogy Robert Károly király korában a *civitas, oppidum, villa* nevek értelme és jelentősége még épen nem, Lajos király idejében pedig, sőt azután is még sokáig szorosan meghatározva nem volt.

Okleveleinkben a királyi jövevények lakhelyei, melyekből utóbb kevés kivétellel a szabad királyi városok alakultak, a 13. század végéig csak *villa* neveztettek, a többbitőli különböztetés végett gyakran *libera villa*, a *civitas* név a mondott korszakban igen ritkán, s később igen sokáig majd *civitas* majd *villa* vegyesen használtatott.

Az *oppidum* a 14. század előtt nem fordul elő, a 14. században ritkán, s csak Zsigmond király idejében kezdett jobban divóba jönni; s e körülménynek tulajdonítható, hogy miért neveztettek a szepesi Szászok lakhelyei Lajos király korában különbség nélkül mind *civitates*, melyek utóbb, mint ma is csak *Oppida* mondatnak.

A privilegiumban huszonnégynél sokkal több hely számítatik elő, és noha magából a privilegiumból világos, hogy némelyek az ott felsorolt helyek közül

másoknak tartozmányai voltak, mégis teljes biztossággal meghatározni nem lehet, hogy azok közül melyek voltak a 24 szepesi városok? mert egyre nézve a kétség még mindég fenmarad.

A legutóbb 24 városnak nevezett helyek a következők:

1. Lőcse, mely mind V. István királynak, mind Robert Károly királynak privilegiumában a Szász közönség fővárosának mondatik; ennek tartozmányai voltak: a) *villula Kysperserde*, (a németben *Köperen*,) ma is létezik régi nevén, másképp *Ulosa*, s Lőcse városának jószágá. Azután b) *Villeisdorf*, a. németben *Vilkosdorf*; említetik ezen helység a szepesi Szász grófnak 1360. évről kelt levelében is, *Vilkosdorf*-nak mondatik, ezen hely úgy látszik elenyészett. Fényes munkájában található ugyan Filsdorf (Filicz), de ez nem lehetett a régi Vilkosdorf, mivel a mai Filsdorf Lőcsétől távol esik, a privilegium szerint pedig Vilkosdorf Lőcse mellett feküdt. c) Továbbá *villa Friderici Durst*, a németben szétválasztva *Fridrichsdorf*, *Durst*, ma se egy, se más ily nevű helység nem létezik. Fényes szerint ugyan van ma is egy Durstin nevezetű hely, de ez szintén Lőcsétől nagy távolsága miatt a régi Durst nem lehet. d) *Villa Magistri Satfrethy*, (németben *das Dorffmeister Gottfriedes*) ezis elenyészett.

Hogy ezen helyek Lőcsének tartozmányai voltak, világos a privilegiumnak e soraiból: Igitur primum Leutschae, civitas nostrae provinciae capitalis, cum suis curiis et praediis in suis limitibus sitis, stb.

Lőcse ma önálló királyi város.

2. A másodikról a kiváltságlevél így szól: „Dein suburbium et Calderbach et villa Henrici Judicis, et Erhardi,

duo Nádosth adjacentia," tehát Suburbium *Szepesváralja* (Kirchdorf) volt a második főhely, és ennek tartozmányai *Calderbach*, a német privilegiumban *Kalbach*, ma is meg van, hanem *Henrik bíró faluja* és *Erhardt*, két *Nádosa*, úgy látszik elenyésztek.

Váralja ma is Szepesi város.

3. Ullenberg (Ellenberg, Velbach) tartozmánya nem volt, ma a Csákyak jószágá és falu.

4. Item villa latina, et in suis limitibus villa Johan et Alexwno, quae villa Albi Didaci appellatur, item villa Collini contigue juncta. Villa latina magyarul *Olaszi*, németül *Vallendorf*, ma is szepesi Szász város. Johan és Alexwnoról egészen világos, hogy Olaszinak tartozmányai voltak, s ezen szók *contigue juncta* a harmadikról se hagynak kételkedui. Janócz nevű helység ma is létezik, de Olaszitól távol fekszik, azért ez nem lehetett a régi Johan-Alexwno, németül Alernau, hajdan kettő létezett, Fényes szerint (3-ik kötet) ma is van Olcznó és Olicznó nevezetű hely, az egyik a Szász közönségnek egy 1326. évi levele szerint a Szepesi, máskép a Schavniki apáté volt, és ez ma *Olcznónak* neveztetik, Szepes várhoz igen közel fekszik. A másik Alexwno, mely ma *Olicznónak* hivatik, *Olaszi* tartozmánya volt, valamint villa Collini, németül Kolisdorf, magyarul Kolinócz is az volt. Zsigmond király ezen helységet 1404. évben az Olaszi plébánosnak adományozta oly feltétellel, hogy amely egy nehéz gyrát eddig a királyi kincstárnak tartoztak fizetni, azt ezután örökösen a plébánosnak fizessék, a plébános pedig a király lelkiüdvösségéért évenként egy miseáldozatot tegyen. II. Ulászló király Zsigmondnak ezen adományozását új adományozáskép 1494. évben megerősítette; ezen megerősítő adománylevél azonban

már nem emlékezik gyráról, Zsigmond levelében Kolonfalvának, II. Ulászlóéban Kolesdorf-nak alias Kolinfalvának neveztetik. Kolinócz ma is az Olaszi plébános birtoka és falu, Olicznó és Oleznó pedig Csákyak jószágáa.

5. Item Odorin cum villa Dionisii, a németben die Duren mit Denisdorff. *Odorin* ma falu Csáky birtok, valamint hajdani tartozmánya is Danisócz, mely előbb Dénesfalvának neveztetett.

6. Item Nova villa cum suis Gasis, praediis et mineralibus et montanis, magyarul *Igló*, németül *Neudorff* ma is Szepesi város.

7. Item villa Baldinari et curia Masdy, a németben Palmesdorf mit dem Hofe Marschky, ez később latinul villa Palmarum neveztetett, magyarul *Horigócz*, *Pálmafalva* Csákyak jószágáa.

8. Item villa Urst cum terrae particula de villa Drauch, exemta; jobban olvasva, villa Ursi, magyarul *Illésfalvának* neveztetik, németül *Sperendorf* (Baerendorf). Ennek lakosai szomszédjai lévén a királyi Sólyom vadászoknak, már IV. Béla király alatt kűszködtek egy darab földön, e pör V. István király idejében megújittatván, akkép döntetett el, hogy ami Béla király által az Illésfalviaknak ítétetett, azoké maradjon.

Béla levelében mondatik: „accedentes ad nostram praesentiam Saxones nostri de villa Ursi in Scepus ex una parte, et Draucarii nostri cum Michaële Comite eorum de Scepus ex altera.“ (Fejér T. 4. v. 3. p. 137.) A szepesi káptalannak pedig V. István idejében kelt levelében: „Quod populi villae Drauch hospitibus villae Ursi terram super qua questio orta fuerat ab antiquo secundum tenorem privilegii Belae regis relinquere tenebuntur.“ (T. 5. v. 1. p. 167.)

Ezen darab föld a német privilegiumban Drauch, Dravecz mondatik, ma is ezen név alatt magános földesurak jószágá; Illésfalva ma falu és Csákyak birtoka.

9. Item Kis Thomaszi és Nagy Thomaszi, a németben Grose Thomesdorff, und Kleine Thomesdorff; magyarul *Nagy Tamási*, s ennek tartozmánya *Kis Tamási*, ez utóbbik elenyészett; Kun Lászlónak egy 1278, azután Bald szepesi ispánnak 1292 és 1294. éveken kelt levelei szerint, Kis Tamásiban kétféle nemzetbeli lakosok voltak, mert Kun László a Kis Tamási Szlávok közül négyet a szepesi nemesek (várjobbágyok) közé sorozott. (Fejér T. 5. v. 2. p. 434.) Bald szepesi ispán pedig a fenhivatkozott leveleiben Kis Tamásit a szepesi várjóságának nevezi, és némely Csötörtökhelyi Szászoknak — Kis Tamási határából elfoglalt — két eke alja földet aranyadó terhe alatt oda engedett. (Fejér T. 6. v. 1. p. 222 et 329.) Nagy Tamási ma *Tamásfalva* Fényes szerint jelenleg kincstári alapítványi birtok; azonban ami valamely alapítványé, az nem a kincstaré, és viszont.

10. *Csötörtökhely*, melynek tartozmánya volt *Pulon*, „Item Quintum forum, quod ad S. Ladislaum nuncupatur cum villa Vidmanny adjacente,” a németben item Donners-tagmark mit Pulmesdorf. Csötörtökhely ma mezőváros Csákyak birtoka, Pulon pedig nem létezik. Bárdosy azt állítja: Pulon latinul villa Canis-nak neveztetett, mely Hundsorf név alatt ma is megvan. Bárdosy ezen okoskodását hihetőleg onnét származtatja, hogy a szepesi káptalannak egy 1318. évi levelében említetik *villa Canis*, s a határok körülírásából kitetszik, hogy az a helység volt, mely ma Hundsorfnak hivatik; azonban ezen állítása Bárdosynak nem áll, mert Pulon mint Csötörtökhelynek tartozmánya ettől messze nem

lehetett, már pedig Hundsorf a Csötörtökhelytől távol eső Késmarknak szomszédságában volt.

Fényes azt írja, Hundsorf nevét vette a Hunnoktól, (Hunnsdorf) kik itt 441. évben a Rómaiakkal megütköztek, s Maerin és Tetricus római hadvezérek elestek. (3. kötet, lap 315.) Véleményem szerint a mai Hundsorf nevét kölcsönözte a Szepességre lakos volt számos királyi ebésztől, mert Szepes a vadászatra igen alkalmas vidék lévén, a királyok, mint később előforduland, ott sok ebészt és sólyomvadászt tartottak.

Ha már valaki épen azt erőltetné, hogy Pulon nem volt Csötörtökhelynek tartozmánya, akkor hihehetőbb volna azon okoskodás, hogy a mai *Vidernik* volt Csötörtökhelynek tartozmánya, mert az, ezzel tőszomszédos, s a latin villa Vidmanny-ból könnyen származtathatott Vidernik.

11. *Káposztafalva* mezőváros, ma is létezik, hajdani tartozmánya *Primócz*, mely Zsigmond királynak egy 1411. évi levelében *Primfalvának* neveztetik (Féjér T. 10. v. 5. p. 131).

A latin privilegiumban „item villa Compueti et villa Primi, (jobbán villa Compositi) a németben: *Kobisdorf und Preimandorf*.”

12. *Poprad*, a németben *Teutschendorf*, ezen nevezet alatt ma is szepesi város.

13. *Filka*, a németben *Filka* ma is szepesi város.

14. *Szallók*, a németben *Slakendorf*, magyarul *Szalók*, ma két Szalók van, Nagy- és Kis-Szalók, a Csákyak birtoka.

15. *Mollenbach*, a németben *Möllenbach*, ma fahu, szintén Csáky birtok.

16. *Mátéfalva*, a latinban *Mathaei*, a német pri-

vilegiumban egészen hiányzik; ma Matzdorf nevezet alatt szepesi város. Fényes Matheócznak írja.

17. *Szombathely*, a latinban *Mons S. Georgii*, a német privilegiumban egészen hiányzik; ma S. Geor-
genberg névvel szepesi város.

18. *Strázsa*, a latinban *villa Michaelis*, a német privilegiumban nem fordul elő; ma is szepesi város.

19. *Zsakócz*, a latinban *villa Isaak*, a németben *Eysdorf*, ma a Csákyak jószágá és falu.

20. *Verbó*, a latinban *villa Menhardi, quae Virbó appellatur*, a német privilegiumban *Mennhardsdorff* s ezen névvel ma is szepesi szászváros, Zsigmond királynak egy a szepesi Szászgrófhhoz és a 24 város biráihoz szőlő parancsában Verbó neveztetik. (Fejér T. 10. v. 2. p. 639.)

21. *Béla*, a németben is szintén *Béla*, hasonlóan jelenleg is Szászváros.

22. *Késmark*, a latinban *Kasmark*, a németben *Kesmark*, cum pertinentiis et terris a rege Ladislao quondam emtionis titulo comparatis; önálló Szászváros.

23. *Lubitz*, a németben *Leibicz*, ma is Szászváros.

24. *Ruszkínócz*, a latin privilegiumban *villa Ruskini*, a németben pedig *Risdorff*, ma is Szászváros.

25. *Villa Durandi*, a németben *Thurisdorff*, ma is ezen név alatt szepesi Szászváros.

Ekkép a szabadalom levélben 25 főhely említettik, miután azonban okirataink szerint csak 24 főhely vagy város volt, tehát a 25 közül egyet ki kell hagyni, de melyiket? azt kell meghatározni.

A következő 13 város, melyek ma is Szászvárosok, u. m.: *Béla*, *Durand*, *Filka*, *Igló*, *Leibicz*, *Matheócz*, *Menyard*, *Olaszi*, *Poprád*, *Ruskinócz*, *Strázsa*,

Szombathely és Szepesváralja kérdést nem szenvednek, mert Zsigmond király a 24 köztül ezeket zálogosította el; *Lőcse* és *Késmark* is bizonyosan főhelyek voltak; *Velbach* is azok közé tartozott, mert Zsigmond király azt egy 1418. évi kegylevelében, melylyel azon helység lakosait a királyi vámbér fizetéstől felmentette civitas nevezi „a providis civibus hospitibus civitatis Ewlenbach terrae nostrae de Scepus — nullum tributum — exigere praesummat. (Vagner T. 1. p. 216.) *Odorin*ről is ezt lehet hinni, mert ennek tartozmánya egy egész helység volt, t. i. Danisócz, villa Dionisii; *Csötörtökhelyről* is bizonyos, hogy szepesi város, vagyis főhely volt, mert Zsigmond király, egy 1424. évről kelt levelében, melylyel ezen helynek a királyi földbérből 4 nehéz gyrát elengedett, ezt civitas-nak nevezi: „quod quemadmodum nos civitati nostrae Quinto foro in terra nostra Scepusiensi constitutae“ stb. (Vagner T. 1. p. 217.) *Káposztafalvára* nézve is tanuságot tesz I. Ulászló királynak azon levele, melylyel ez, az elzálogosított 13 várost a többi tizenegygyel ismét egyesítette, mert ebben világosan kimondatik, hogy káposztafalva kivételével „Uladiſlaus Dei gratia Hungariae Poloniae Rex Fidelibus nostris universis et singulis Judicibus, juratis, caeterisque civibus XXIII. civitatum nostrarum terrae nostrae Scepusiensis demta civitate Káposztafalva vocata salutem et gratiam“ (Vagner T. 1. p. 222.) *Müllenbach* is főhely volt, mert egy 1318. évi levél szerint bírāja volt, pedig csak a főhelyeknek voltak birái, s ez bizonyos egy 1360. évi levélnek e czimzetéből: „Nos Joannes Schurke, dictus Comes terrae Ciptensis, nec non 24 Judices in eadem;“ azt pedig, hogy Müllenbachnak bírāja volt, a szepesi káptalannak egy 1318. évi levele tanusítja, „quod Comes Gerlachus de monte S. Georgii. (Fejér T. 8. v. 5. p. 168.)

Ezen említett 20 főhelyről bizonyos, hogy mindegyike a 24 szepesi város közé számíthatott, de ezeken kívül még fenn marad öt u. m. *Tamásfalva*, *Thomesdorf Szalók*, *Slakendorf villa Isaac*, *Zsakócz*, *Eysdorf villa Baldinári* *Palmesdorf Horigócz* és *villa Ursi*, *Illésfalva*, melyeknek valamelyike a 24 városhoz nem tartozhatott, azért ezen öt közül egynek még el kell maradni.

Fessler az elzálogosított 13 városhoz a következő 11 adja: *Csötörtökhely*, *Zsakócz*, *Velbach*, *Löcse*, *Késmark*, *Szalók*, *Illésfalva*, *Kurimian* (S. Kirn, villa S. Quirini) *Müllenbach*, *Odorin*, *Káposztafalva*. (2. Band S. 862. és 3. Band S. 755.) Ő tehát a fentebbi öt közül nem egyet, hanem kettőt hágy ki, t. i. *Horigócz*-ot (*Palmesdorf*) és *Tamásfalvát*; és ezeknek egyike helyébe *Kurimiánt* (S. Kirn) állítja. Mi nagy hiba, mivel Robert Károly királynak szabadalom-levelében *Kurimian* (S. Kirn) egy betűvel sem említetik.

Az 1818 évi tudományos gyűjteménynek 11 kötetében — Szepes vármegyéről olvasható értekezésben — a 13 elzálogosított városhoz a következők soroztatnak, u. m.: *Csötörtökhely*, *Káposztafalva*, *Illésfalva*, *Müllenbach*, *Nagy Szalók*, *Zsakócz*, *Kurimian*, *Danisócz*, *Odorin*, *Tamásfalva* és *Velbach*; s ugyan ezeket számlálja elő *Fényes Elek* is (3-dik könyvének 406-dik lapján,) de ezen előszámítás még nagyobb tévedésen alapszik; mert e szerint *Löcse* és *Késmark* se tartozott volna a 24 város közé.

Azért az én véleményem szerint *Kurimian* és *Danisócz* nem számíthatatik a 24 városhoz, hanem ezek helyébe *Löcse* és *Késmark* helyezendő, mert mint mondtam *Kurimian* (S. Kirn, villa S. Quirini) Károly ki-

rály privilegiumában nem említetik, Danisócz pedig Odorinnak tartozmánya volt, *Tamásfalva* bizonyos hogy fő hely volt, mert ennek tartozmánya is létezett, t. i. Kis Tamási. Tehát a 24 város közé Horigócz (villa Baldimari Palmesdorf) nem számíthatott, azaz a fentebb említett 5 közül ez kihagyandó, mert ez a privilegiumban Igló után nyomban említették, s ugyan annak tőszomszédja lévén e körülménynél fogva később Horigócz Iglónak tartozmányává vált.

A 24 szepesi városok tehát ezek voltak: Béla, Durand, Filka, Igló, Leibicz, Matheócz, Menyhard, Olaszi, Poprád, Ruskinócz, Strázsa, Szombathely, Szepesváralja, Lőcse, Késmark, Velbach, Csötörtőkhely, Odorin, Káposztafalva, Müllenbach, Tamásfalva, Illésfalva, Szalók és Zsakócz.

A szepesi Szászok nem voltak oly szerencsések vagy előre látók, mint az Erdélyiek, és más jövevények, mivel ezek vagy nem kérték vagy nem nyerték meg V. István királytól több szabadalmok mellett azon kiváltságot, hogy elne adományoztassanak; azért a többi királyi népnek ezen közönséges sorsát ki nem kerülték, hanem ők is mint mások a királyok által elidegenítettek; még is ezek közül szerencsésebbek voltak azok, melyek elzálogosítottak, mivel ezek, — noha századok múlva — vissza váltatván, előbbi állásukat vissza nyerték; ellenben azok, melyek eladományoztattak, a közönséges jobbágyság sorsára jutottak.

Zsigmond király az 1412 éven a 24 város közül tizenhármát Ulászló lengyel királynak zálogba adott (Fejér T. 10. v. 5. p. 297.) Ezen elzálogosított 13 város: Béla, Durand, Filka, Igló, Leibicz, Matheócz,

Menyhard, Olaszi, Poprád, Ruskinócz, Strázsa, Szombathely és Szepesváralja, az elzálogítás után is különös egyesületet képezett, a többi tizenegyedtől elszakítva a lengyel uralom alatt külön grófja volt, és kiváltságos állását mindig megtartotta; a mint ez kiténik 1-ör magából a záloglevélből, mely szerint a 13 város minden világi törvényhatósággal együtt zálogosítatott el, „cum omnibus eorundem (oppidorum) attinentiis, pertinentiis, censibus, fructibus, redditibus, proventibus, jurisdictionibus temporalibus = obligamus et in vadium posuimus = cui (Poloniae regi) etiam omnes incolae, et cives civitatum et villarum praedictarum tamquam Nobis obedite et de singulis censibus“ s a t. tehát a többivel kapcsolatban nem állhatott. 2-ör Ulászló lengyel király 1440 éven magyar királynak is megválasztatván, hogy a Magyaroknak kedveskedjék, tisztelet megválasztatása után a 13 városnak vagyonvesztés alatt megparancsolta, hogy ezután a többivel együtt Káposztafalvát kivéve (mely ez időben Rozgonnak adatván zálogba), közös grófot válasszanak, és Késmárkot rendelte az egyesület fővárosává, következőleg, hosszú elszakadási időnek kellett elmúlni, hogy a 13 városnak lakosi a többi tizenegynek lakosítól annyira elidegenedjenek, hogy vagyonvesztés büntetésének fenyegetése mellett kellett az előbbi viszont köztük helyre állítani. (Vagn. T. 1. p. 222.) 3-ör Sigmond lengyel királynak egy 1548, és Báthory István lengyel királynak egy 1578 éven kelt leveléből szintén világos, hogy az elzálogított 13 város a többitől külön álló egyesületet képezett, mert ezen levelek által a 13 és nem 24 városnak szabadalmi erősítettek meg (Vagn. T. 1. p. 226. 235.) 4-er A szepesi plébánosoknak év könyve is, mely 1519 évtől fogva 1600 évig terjed, sürűen említi a 13 várost a többitől elkülönítve.

A lengyel király részéről e 13 városnak felügylője volt a Lublóí kapitány (Vagn. T. 2. p. 230. 232. 242. 257. 264. és T. 1. p. 79.)

Különösen szükségesnek tartottam e körülményt felemlíteni, mert a kik Zsigmond királynak egy 1417 éven, azután ugyan annak 1433 éven kelt levelét, és az 1435 évről, — az elzálogosított Igló városnak privilegiumáról — szóló leveleket olvassák, azon téves nézetbe jöhetnek, hogy a 13 elzálogosított város a többi 11-el az elzálogosítás után is kapcsolatban és egyestületben volt; mivel Zsigmond király az 1417 évi levelében a Késmarkiak panaszára a 24 város grófjához szólva, rendeli, hogy minden panaszokat a város bírája és esküdtje ítéljenek el, s csak a fellebbvitel tartozik a 24 város grófjához; az 1433 évi Ferraraból kelt levelében pedig szintén a 24 város grófjához szólva, megtiltja Késmárk vára erősségeinek lerontását, az 1435 évi levéllel pedig a már előbb elzálogosított Igló városának szabadalmát erősíti meg.

Azonban e levelek tartalmát a többi hiteles adatokkal, körülményekkel és megtörtént dolgokkal, melyekkel ellentétben lenni látszik akkép kell megegyeztetni és biztosan magyarázni, hogy ismerve az azon korbéli pontatlanságot a királyi kancellariában, a 24 város a 11 helyett hibából iratott, vagy a király a mielőbbi vissza váltásnak reményében, a rendeletet most akkorra bocsátotta ki a 24 városához; és ugyan ily reményben szólott az Iglóiakhoz is 1435; ugyan ezt lehet mondani I. Ferdinándnak a Lőcseiekhez 1550, és Oláh Miklós Esztergomi Érseknek 1553 évi leveleiről is. (Vagn. T. 1. p. 285 és 286.)

Az 1772 évben, a boldogtalan lengyelországnak feldarabolása következtében a 13 város a magyar korona jogaiba vissza szállott, kiváltságait Mária Teresia megújította, azután Lublót, Podolint és Gnezdát azokhoz csatolván, a mai 16 Szepesi város nagy közönségének eredetét megállapította, mely később mindig Provincia 16 oppidorum Scepusiensium nevezetett; vissza állítatott a Comes Provinciae, a hajdani Landgraf is, melyet ők választának a királyi biztosnak előleges kijelélése folytán, ki a hajdani Szepesi vár ispánnak helyét foglalja el.

A vár ispán régenten kijelelési jogot nem gyakorolt, hanem a helyett biróhatósága volt, melybe a későbbi királyi biztosnak, vagy adminisztrátornak befolyása nem volt. A 16 szepesi városnak fő törvényszéke a királyi Személynöki szék volt.

Az elzálogosítás után a 11 városnak sorsa bizonytalanabb és szerencsétlenebb volt, mint a 13 elzálogosítotté. Mielőtt azonban ezeknek utóbb bekövetkezett sorsáról közelebbről szólanék, szükségesnek tartom a következőket előre bocsátani:

Az 1298 éven 21 szepesi Plébános Csötörtökhe-lyen össze gyűlvén, egy társulatot alakított Fraternitas nevezet alatt, czéljául kitűzván az ájtatos és erkölcsös életnek előmozdítását; ehhez hasonló már előbb is létezett, de utóbb felbomolván ekkor újból megalakítatott. (Anno Domini s a t. Vagn. T. 1. p. 226. Fejér T. 6. v. 2. p. 167.)

A Lőcsei év könyv szerint a szepesi Plébánosok először 1248 évben szövetkeztek; időjártával ezen fraternitasnak példájára a többi szepesi Plébánosok is társulatokat alakítottak, s az 1519 évben hét ily fra-

ternitas vagy társulat létezett u. m. Regalis, superioris Hernad, inferioris Hernad, de Libló, Dunavicz, inferioris Poprád, és superioris Poprád.

A regalis fraternitasnak év könyve kezdődött 1519 évben, és matriculanak hivatott, végződött pedig 1600. Az 1519-ki jegyzetek közt olvasható, hogy akkor az ország várainak a Török elleni erősítésére minden papi személy évi jövedelmének tized részét a királyi kincstárba fizette; előszámíttatnak e jegyzetben az akkori szepesi plébánosok, és hogy ezek közül ki mennyit fizetett? A regalis fraternitas tagjainak névsora e következő: Capitulum scepusiense solvet hoc modo: Rev. Dn. Joannes Horváth Praepositus Ecclesiae S. Martini tenetur solvere 80 florenos, következnek a Kanonokok nevei, azután a társulatbeli plébánosoké: Dominus Valentinus s a t. (Vagn. T. 2. p. 192.)

Sok helyen a regalis fraternitas így nevezi magát: „Fraternitas plebanorum 24 civitatum regalium terrae scepusiensis“ királyok leveleiben is neveztetnek „Plebani 24 civitatum regalium terrae scepusiensis“ p. o. Zsigmondnak 1419 és I. Ferdinandnak 1538 éven kelt levelében. (Vagn. T. 1. pag. 273. Fejér T. 2. pag. 266.)

A mondott matriculában mind a 13 város, mind a 11, és pedig ezek úgy, mint a Szepesi vár tartozmányai és Turzók birtoka sokszor említetnek p. o. az 1543 évi jegyzetek között: Die 13. Augusti perceptis literis senioris (fraternitatis) Praelatus dixit, quod non vult ita mittere istud multum; sed quod habebit 800 equites et quod vult spoliare 11 civitates seu oppida ad arcem scepusiensem spectantia. (Vagner T. 2. p. 241.) máshol ugyan azon évről: Nam Plebani 13 civitatum, qui sub tutela sunt Regis Poloniae, habent suam ab eo informationem, quod ante festum S. Andreae Cathedrae nulli dent, ab aliis fraternitatis no-

strae fratribus de 11 civitatibus jam credo accepit castellanus arcis Scepusiensis. (Vagn. T. 2. p. 242.)

Az 1573 évről: „Stanislaus Thurzó 11 oppidorum ad arcem Scepusiensem spectantium Dominus cum anno priori a suis subditis loco muniorem et laborum, quos singulis annis praestare soliti sunt, omnium frugum nonas ab eis accepit, hoc anno ut rusticis parceret, decimas accepit ab eis, atque ita miseris pastoribus (már akkor Protestansok voltak a Plébánosok) undecimas reliquit.“ (Vagn. T. 2. p. 263.)

Az 1590 évről: „Anno 1590 27. Martii Christophorus Görgei Vcomes Cottus Scepusiensis petiit a seniore Antonio Platner, ut convocatis fratribus 24 Regalium aliquid subsidii ad aedificationem arcis Szendro conferrent. Convocatis igitur fratribus hi omnes promptissimi erant in hac communi necessitate suppetias dare, et facta est voluntaria contributio. Verum hanc voluntariam contributionem Alexius Thurzó irritam fecit, nolens pastores suas 11 oppidorum ab aliquo alio taxari, sed ipse eis taxam imposuit, senior igitur omnem pecuniam, quam pastores apud eum deposuerunt, singulis restituit.“ (Vagn. T. 2. p. 270.)

Leibitzer év könyvében, melyet Vagner Szepes történetét illető iratok között világra hozott az 1562 évről olvasható: „Eodem anno (1562) circa Michaëlis fodine in Poprad coli ceperunt per Simonem Gladitsch, qui fuit Provisor XI oppidorum, et Vitum Tabianum 13 oppidorum Comitem. (Vagn. T. 2. p. 60.)

Ezekből bizonyos, hogy a 16 században a 11 város a Szepesi vár tartozmányai közé számított, nevezetesen az 1573 és 1590 évi jegyzetek szerint azon városok lakosai Thurzók jobbágysai voltak, és lelkészeikkel együtt azon időben gyakorlott földes ur önkény alatt nyögtek.

Annyi irat között, melyet Vagner és Bárdosy Szepest illetőleg világra hozott, egy se létezik, mely a 11 város tartományi grófjáról emlékezik, hanem a

Leibitzer év könyve szerint, a tisztartó volt, mint más jobbágyságok közt a vár uradalom részéről a fő ember, szóval kétséget nem szenved, hogy a 16-ik században a 11 város kiváltságos állása megszűnt volt.

Mi az időt illeti, melyben a 11 város a szepesi várhoz kapcsoltatott, ezek jegyzendőek meg: Zsigmond királynak idézett késmárki leveléből és I. Ulászlónak a 13 városhoz küldött leveléből elég világos, hogy a 11 város az 1440 évig különös gróf birósága alatt egyesülve volt, tehát akkor még a szepesi vár tartozmányai közé nem számíttatott. Azután Giskra Cseh rablóival birta azokat az 1462 évig. A késmárki nevezetességek között (*memorabilia urbis Késmarkien-sis*) olvasható „Itaque anno Domini s a t. Vagn. T. 2. p. 106. Itt a Quintum forum és a novem civitates neve alatt kétség kívül egyen kívül a 10 város értetik. Ugyan azon irat szerint 1441 éven foglalta el Giskra Késmárkot, tehát a többi várost is „Item ipsi Bohemi per D. Giskra subintrarunt hanc civitatem (Késmark) ipsorum do-lositate s a t. (Vagn. T. 2. p. 105.) Következésképpen ezen idő alatt se volt a 11 város Szepes várnak tartozmánya.

Az 1464 éven I. Mátyás király Szepes várát az ispánsággal együtt örökösen Zápolya Imrének adományozta, a király adomány levelében ekképen beszél „ipsium Emericum Zapolya“ s a t. (Bárdosy p. 153.) E levélből ugyan világosan ki nem tűnik, hogy a 11 város a várral együtt adományoztatott, mert a városok nevei abban elő nem fordulnak; kétséget azonban nem szenved, hogy azok is eladományoztatottak, mert Ferdinand király az 1527 éven Zápolya Jánosnak jószágait Thurzó Eleknek adományozta, már pedig Thurzó a 11 városnak földes ura volt, következésképpen Mátyás adományozásánál fogva Zápolyák is uraik voltak. Fer-

dinand király adomány levele ekképen hangzik „Volentes igitur“ s a t. (Vagn. T. 4. p. 84.)

Ezekből már érthető, hogy a 11 városnak a szepesi várhoz kapcsoltatását, és kiváltságainak megszüntetését I. Mátyás király adományozása utáni időre kell szorítani, s igen hihető, hogy a magános földes uri hatalom alatt se tüstént, hanem időjárával történt, hogy a 11 város minden szabadalmaiktól megfosztatván, lakosai a közönséges jobbágyságra taszítottak.

Lőcsei bíró Spervogel évkönyvében is, az 1516 évről ez a jegyzet olvasható „In die purificationis 1516 11 oppidani dederunt 3 florenos carnifici pro salario annuo“ ekkor tehát még a 11 városnak volt büntető hatósága, mert máskép miért fizette volna évenként a Lőcsei hóhért? Vagner a szepesi oklevél gyűjtő a 24 városnak elzálogosítás utáni polgári állásáról igen röviden és felelőletesen beszél, midőn ezeket mondja „Abhinc, quod 13 oppida Scepusiensia Polonis pignori opposita sunt“. (T. 3. p. 256.)

A 24 szepesi város, szabadalmainak legszélesebb körű élvezeti idejében se volt minden fensőbb hatalomtól egészen független, mert privilegiumaik szerint is a szepesi főispán mindig hatóságot gyakorolt felettük. Mikor pedig a 11 város a szepesi várnagy hatósága alá került, lakosainak sorsa a magános földes uri hatalom alatt álló jobbágyokéhoz hasonlóvá lett, és szabadalmas állása megszüntetett. Szepes várnak nagyjá akkor is volt, midőn királyi birtok volt, de ezt nem kell azokkal össze zavarni, kik Zápolyák és Thurzók várnagyai voltak.

A 13 város szabadalmait Lengyelhon királyai megerősítették, sőt mint láttuk, Báthory István azokat bővítette is; hibásan állítja tehát Vagner, hogy a 13

város grófjának hatalma a Lengyel birtoklás alatt csekélyebb volt, mint az előtt; mivel az által, hogy a Lublóí kapitány felügyelt, és szükség esetében fegyveres népével a városiakat védte, s az ilyen dolgokban a 13 város grófja annak engedelmeskedni tartozott, se ennek hatalma nem csökkent, se a városiak sorsa nem rosszabbult; könnyen hihető, hogy a 13 város Szepesnek többi lakosaival együtt a Csehek rablása idejében, s a két vetélytárs király küzködése alatt sokat szenvedett, s ezen háborgások között a Lublóí kapitány is hatalmával néha vissza élt, de ezekből nem következik, a mit Vagner átalán állit. Bárdosy egy cseppel se jobban, s még határozatlanabbul nyilatkozik e dologról. (Dec. Mold. p. 9.)

Leghibásabban pedig, sőt rágalmazólag és sértőleg beszél Fessler, midőn azt mondja (4. Band 991—994.) „a 24 város kiváltságos egyesületének igen ártott, hogy Zsigmond grófjaikat megnemesítette; de azok közül Fessler egyet sem tud megnevezni; és mit is árthatott volna a nagy szász tömegnek néhány embernek kitüntetése? Azután a magyar nemességnek tulajdonitja, a 11 városnak elnyomását, noha a magyar nemesség nem volt eladományoztatásuknak oka, ha csak szerinte a Zápolyák és Thurzók nem képezék az egész magyar nemességet, Fessler valahol csak német jövevények bajairól siránkozik, ezeknek minden szerencsétlenségét a magyar nemességnek tulajdonitja, és sehol egy bettivel se indokolja. Tévedésben van arra nézve is, hogy 11 város elnyomásáról beszél, hiszen ő más 11 várost nem ismer, mint a melyek között Lőcsének és Késmárknak is kellett lenni, két helyen is előszámítja azokat s Lőcsét és Késmárkot mind a

két helyen közibük keveri, ezek pedig nem nyomattak el.

Történészeink közt még egy sem hozta világosságra, hogy melyek az elnyomatott 11 városok? vagy más szavakkal, melyek voltak a regalis fraternitas matriculájában és más a 16-ik századbeli iratokban oly gyakran említett 11 város? Erre nézve a regalis fraternitas matriculája felvilágosítást nem ad, sőt inkább tévedést okoz, mert miután ezen fraternitas magát fraternitas Parochorum 24 civitatum regalium is nevezi, azt kellene vélni, hogy tagjai csak azon 24 városnak Plébánosai voltak, melyek a 14 századbeli szász gyűlekezetet képezték, annál is inkább, mivel a matricula mind az elzálogított 13 várost, mind a szabadon maradt, de utóbb eladományozott és a szepesi várhoz csatoltatott tizenegyet mindenhol abban az értelemben említi, mintha azok Plébánosai minnyájan azon fraternitas tagjai lettek volna; és mivel ezen matriculában az 1519 évi jegyzetek közt a fraternitas tagjai elősorolva, azt lehetne gyanítani, hogy abból könnyű meghatározni a 11 város nevét, azonban mint mondtam a matricula erre nézve felvilágosításul nem szolgál, mert össze zavarja a 24 város Plébánosait más helyekéivel. Vagner is észrevette ezt, azért így nyilatkozott „Discrimen probe faciendum est inter 24 civitates“ s a t. (T. 1. p. 283.), de a dolgot fel nem világosította.

Véleményem következő: Lőcse és Késmárk a tizenhatodik századi 11 elnyomott város között nem volt. Lőcse mint fentebb is mondtam, Mátyás által Zápolya Imrének nem adományoztatott, hanem az 1514 évben

a koronai városok közé soroztatott, és ekkép a többi szabadon maradt várostól elszakított.

Késmárkot szintén nem lehet a 16 századbeli tizenegy elnyomott városhoz számítani, mert Mátyás király Késmárkot Zápolya Imrének oda adta, mint ennek több levelei bizonyítják, p. o. egy 1464 évi Nos Emericus de Zápolya s a t. (Vagn. T. 3. p. 219.) és 1472 évi levelében „Emericus de Zápolya — nam scite, quod vos (Késmarkienses) inter omnes alios subditos nostros“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 69.)

Ferdinánd király pedig Zápolya János jószágait Thurzó Eleknek adományozta, Késmárkot kivéve, mert azt Battyányi Ferentznek adta, azaz előbb Battyányi Zápolya embere lévén ettől kapta, azután Ferdinándhoz pártolván, ettől is megkapta, mint ez Ferdinándnak több leveleiből kitetszik p. o. Pókay Lajos hadvezérének küldött parancsából, melylyel ennek meghagyta, hogy Késmárkot adja által Battyányinak, mert neki adományozta „Egregio Ludovico Pókay“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 75.)

Azonban Battyányi Késmárkot birtokában megtartani képes nem volt, mert Zápolya János az 1528 évben Késmárkot és a szepesi várt minden tartozmányaival Laszkynak adományozta „Nos Joannes“ s a t. (Vagn. 1. p. 36.)

Laszky, Zápolyának adományosa csak Késmárkon és némely más helyeken tudta hatalmát fentartani. Thurzó pedig Ferdinánd adományosa a szepesi váron és annak tartozmányain uralkodott, melyek közé már akkor a kérdéses elnyomott 11 város is számított. Nem czélom azon viszontagságoknak leírása, melyeken Késmárk és a szepesi vár a két vetélytárs király czivódása alatt átmenni kénytelen voltak, elég

azt megjegyezmem, hogy utóbb az 1535 éven Laszky Jeromos Késmárkot Ferdinándtól is megnyerte (Vagn. T. 2. p. 180.) s az 1584 évig fiának Albertnek sajátja volt, akkor pedig Tökölyi Sebestyén kapta meg, azóta a Tökölyiek magokat Késmárkról czimezték, még Tökölyi Imre is uralkodott ott, kinek eltűnte után végre Késmárk a királyi birtokba vissza került, s királyi városok közé soroztatott.

Tamásfalváról elől mondtam, hogy alapítványi birtok lett, ez Zápolyáknak soha sem adományoztatott, és jelenleg is alapítványi birtok.

Bizonyos tehát, hogy a 16 században a 11 város közé se Lőcse se Késmárk se Tamásfalva nem tartozott. Ekkép az elnem zálogított 11 főhely közül Lőcsének, Késmárknak és Tamásfalvának leszámítása után marad még 8 főhely u. m.: Velbach, Csötörtökhely, Odorin, Káposztafalva, Müllенbach, Illésfalva, Szalók és Zsakócz, és ugyan ezen 8 főhely az, mely a 14 században virágzott 24 szepesi város közül elnyomatott, miután ezeket sokáig Thurzók birtokolták, Thurzók birtoka pedig utóbb Csákyak-é lett, kik ugyan azon 8 egykori kiváltságos szepesi várost ma is birják, és ezek közül ma csak Káposztafalva és Csötörtökhely mezővárosok. Megjegyzendő, hogy ezen szepesi főhelyek Szepes várának tartozmányai közé csak a 15 században soroztattak, mert ezeken kívül Szepes várának más kiterjedett tartozmányai voltak.

A 24 száz városnak vagy is a főhelyeknek lakosi minnyájan szászok voltak, a tartozmányoknak lakosai pedig keverve voltak szolga népekkel. Némely helyek lakosai előbb szabad szászok voltak, utóbb pedig szolga néppé váltak.

Zsigmond király Kolinfalvát az olasz Plébánosnak azon megemlítés mellett adományozta, hogy az egy nehéz gyrát, melyet előbb a kir. kincstárba fizettek, örök időkre a Plébánosnak fizessék, ekkor a Kolinfalviak még szabad szászok voltak, utóbb pedig midőn II. Ulászló király ugyan azt a Plébánosnak a földbér említése nélkül — a mint más jobbágy közösségek adományoztatni szoktak, — megerősítette, a Kolinfalvai szászok is már közönséges jobbágyoknak tekintettek.

Szepesváralja tartozmányai közül villa Henrici Judicis et Echardi duo Nádosch Henrik bíró és Echard szász egyének magán jószágai voltak, a mi elegendően kiviláglik Károly királynak ezen 1314 évi iktató parancsából „Carolus — Capitulo — de Scepus —“ s a t. (Fejér T. 8. v. 5. p. 91.)

Több oklevelek tanuskodnak arról, hogy az iparkodó szászok idő jártával birtokaikat szaporították, és azokat javítani különféleképp igyekeztek; a többek közt: IV. Béla az 1258 éven a Szepesváraljai szászok kedvéért némely birtokosoknak Bech nevű földét — Zemplin várhoz tartozó Rozvad, és Genes nevű földével — felcserélte, s azt a mondott szászoknak adta „Bela = quod nos terram Adae Igenet et Ambrosii filiorum Petri = Bech vocatam, quam iudem fideles nostri jure hereditario possidebant (hihetőleg várjobbágyok voltak) videntes eam esse utilem s a t. (Fejér T. 4. v. 2. p. 452.)

Károly királynak 1336 évi levele szerint a Csötröttökhelyiek terjedelmes jószágokat birtak, melyeket arany adózóktól vettek, s azoktól ők is hasonló adót fizettek „Nos Carolus“ s a t. (Fejér T. 8. v. 5. pag. 235.)

Jegyzet: Ezt a levelet Fejér T. 8. v. 4. p. 168. is adja, de abban Machalfölde helyett Michal földet tesz, pedig Machalfalva ma is létezik.

Szintén azok birták Szuchfalvát hasonló teher alatt „Ludovicus = Dicit nobis et Dominae reginae Genitrici nostrae = Hertmannus, filius hominis de S. Ladislao in personis universorum auridatorum nostrorum de Suchfalva in terra Scepusiensi existentium, quod dicti auridatores nostri antiqua eorum libertate exigente nullius alterius iudicis et iusticiarii nisi Comitis terrestris 24 civitatum iudicio et iudicatu adstare fuissent consveti“ s a t. (Fejér T. 9. v. 3. p. 500.)

A Szombathelyi szászok pedig birták Mühlenbach mellett Menardvalddorfot, mely Károly privilegiumában nem említették, mi a szepesi káptalannak 1318 évi határ-leveléből kitetszik. Capitulum Ecclesiae Beati Martini de Scepus — harum serie volumus pervenire, quod Comes Gerlacus de Monte S. Georgii (Szombathely) cum filiis suis Johanne videlicet s a t. (T. 8. v. 5. p. 108.)

Kétséget sem szenved tehát, hogy Károly király kegyleveleiben foglalt helyeken kívül az egyesült szászoknak hajdan más birtokaik is voltak, melyeket vagy a szász provinciának közös földbérétől és más terheitől különböző aranyadó alatt birtak, vagy talán utóbb szereztek.

A mit a szászok egyszer birtokukba keritettek, iparkodtak azt mindig nagy gonddal megőrizni, közös erővel védeni, és az elidegenítésektől óvni; kitűnik ez a következő levélből:

„Hilbrandus Comes Saxonum et Jurati et universi Iudices cum tota universitate de Scypis = cum Paulus, filius Alheydis de villa S. Ladislai, quandam particulam terre, ville ejusdem, Eusenbach vocatam, = volens alienare et separare a solutione nostri communis terragii regii = videlicet sui concives moti de tanta irrogata sibi injuria, ad nostram accesse-

runi praesentiam, = contra praedictum Paulum movendo quae-
rimoniam“ s a t. (Fejér T. 6. v. 1. p. 371.)

Azután Bald Szepes megyei ispánnak e követ-
kező 1394 évi levele „Nos Bald Comes Scepusiensis“ s a t.
T. 6. v. 1. p. 327. ebből az is kitűnik, hogy a szá-
szok birtokaik szaporítására, nem mindenkor a törve-
nyes birtok szerzési módokat használták, mert a kérdé-
ses erdő a várhoz tartozott, s a szászoknak csak nemü
használatra mutattatott ki, ezen uton pedig hihetőleg
egészen magukévá tették.

Nem különben kitetszik 1343 évben Lajos király-
hoz nyújtott folyamodásból, mennyire védte az egész
közönség a szász egyének birtokába került telkeket
„Serenissimo Dno“ s a t. (T. 9. v. 1. p. 187.)

Volt a szászok között két nagy birtoku és kitti-
nőleg hatalmas nemzetség is, az egyik az volt, mely-
ből a mai Görgei nemzetség származott t. i. IV. Béla
király Jordannak Árnót Szepesi vár ispán fiának 1256
éven Szepesben egy erdőt adományozott, miről e levél
bizonyoságot tesz: Béla s a t. (T. 4. v. 2. p. 380.)

Jordannak fia Illés az 1280 éven szász gróf volt,
és az 1278 éven Kun Lászlótól adományul kapta Gor-
gót oly feltétellel, hogy évenként egy arany forintot
fizessen „Ladislau s a t. (T. 5. v. 2. p. 449.) megerősí-
tette ezt Örsébet királyné az 1279 évben „Elisabetha
Dei gratia major Regina Hungariae“ (a király anyja, a ki-
rálynak nejét is Örsébetnek nevezték).

Illés Gorgói tót alattvalóival az 1280 évben tarto-
zásaik iránt kötésre lépett. Nos Capitulum Ecclesiae s a t.
T. 5. v. 3. p. 54.

Illésnek fia volt István, s ez ismételve szász gróf-
nak választatott, és ugyan az 1312 évben Károly ki-

rály által Gorgói birtokában testvérével Árnottal együtt megerősítettett, az arany adótól őket oly módosítással felmentvén, hogy a mint az ország nemesei, úgy ők is katonáskodni tartozzanak „Carolus“ s a t. (Vagner T. 1. p. 118.)

István és Árnót az 1217 évben Károly királytól birtokaikban általán megerősítették, a szepesvári ispán és várnagynak, ki némely levelek szerint egyszersmind alispán volt, hatósága alól birtokaikkal együtt kivetettek. „Carolus“ s a t. (Fejér T. 8. v. 5. p. 106.)

Gorgó utóbb már Lajos király egy levelében Gergen-nek, később pedig általánosan Görgé-nek nevezetett.

Az, hogy Árnót, ki Béla alatt szepesi várispán volt még ekkor nemes nem volt, hanem csak fia Jordán soroztatott Béla által a nemesek közé, midőn az erdőt neki adományozta, semmi nehézséget se szül, mert hogy a királyok idegeneket és nem nemeseket is alkalmaztak főispánságra, III. Andrásnak 1291 évi kegyleveléből bizonyos (Decretum Andreae III. 1291 a törvény könyvön kívül) mely szerint a serviensek végre a főispán hatóságát megismervén, csak azt kívánták, hogy azok honfiak és nemesek legyenek, valamint az alispánok is.

De hogyan történhetett, hogy Jordán unokáit István szász grófot és Árnót Károly király ismét a nemesek közé sorozta, miután öreg atyjukat Béla már nemesítette?

Erről a következőkép vélekedem u. m : Bélának szepesi ispánja Árnót szász vagy másféle német volt, ennek fia Jordán a mondott királynak adománylevele szerint Szepesbe számos népet gyűjtött, s valószínűleg azok között legtöbb volt a szásznép,

a milyen nép ott ugyan már azelőtt is települt, de számát a tatárok, valamint más népét megfogyasztották. Ennél fogva Jordán ivadéka a százszok előtt haladatosságból is becsben tartatván, több ízben grófnak választatott, és így azok a nemesek közé nem vegyülvén, mind ők magukat, mind mások is őket csak százszoknak tartották, de utóbb irigyeik támadván Gorgo miatt, azzal alacsonyították, hogy ők csak arany adózók, s nem valódi nemesek. Azért folyamodtak Károly királyhoz, hogy mentse fel őket az arany adótól, és jelentse ki nemességüket kegylevelében. Azonban István és Árnót inkább kívánván a Szászok között tovább is az első helyen tündökölni, mint az ország magyar nemesei között utolsók lenni, Károly királyt öt év múlva ismét azért kérték, vegye ki őket és népeiket a szepesi ispánok hatósága alól is, melyet a nemesek akkor már tiszteltek.

Ekképen vélem Vagnernek azon pusztán kimondott állítását megmenthetőknek, hogy a Görgei nemzetség alapítója Árnót, Bélának szepesvári ispánja, és szász jövevény volt. Egy 1295 évi levél szerint Jordán és Illés Soltészszágot is alapítottak.

A másik jeles szász nemzetség volt, melynek sarjadéka a mai Berzeviczi család; II. András az 1209 évben Adolf — szepesi Prépostnak és egy nővérének, kinek neve az adomány levélben elhallgattatik, Szepes várának hasonlóul névtelen földét adományozta. Adolfnak — nővérétől származott — unokái Rutkernek fiai Ricolf és Herman Béla királytól András adományzásának megerősítését kérték, s ezt megnyerték. Béla s a t. (Vagn. T. 1. p. 103.)

Kun László az 1278 évben Ricolfnak és Polánnak, — kit Vagner nem ok nélkül Hermannal egy

személynek tart — Farkasfalvát és Pókayt adományozta. (Vagn. T. 1. p. 111.)

Ricolfnak fiai voltak: Ricolf, Kokos és János, Ricolf Károly királynak egy 1327 évi levele szerint igen jeles hős volt, és érdemeiért a megye ispánjainak és nemeseknek birói hatósága alól felmentetett, és jobbagyaira nézve büntető hatósággal is felruházott. (Vagn. T. 1. 122.)

Kokos pedig, kirtül még ma is egyik Lomnicz nevű helység Kokos Lomnicznak neveztetik, selmeczi bánya gróf volt; Károly királytól 1327 évben szabadalomképen azt nyerte, hogy testvéreinek Ricolfnak és Jánosnak hagyhassa mindenét. (Vagn. T. 1. p. 124.)

Vagner azt mondja Rutkernek Ricolf fiától származott a Berzeviczi és Tarczai nemzetség, mely utóbbi ugyan már régen kihalt, az előbbi pedig még ma is fenn áll. Polánnak máskép Hermannak ivadéka létezni még az őskorban megszűnt.

II. András leveléből elég bizonyos, hogy Adolf nő testvérével együtt Gertrud királynéval jött az országba, tehát Meraniai (a mai Tirolhon) német volt. Testvérét minden valószínűség szerint Szepesben valamely kitűnő Szásznak adta nőül, s azt Rutkernek hívták, mind ez, mind pedig fiai és unokái is a magyar nemesekkel össze nem vegyültek, hanem a szászokkal voltak szoros barátságban, és a szász biróhatóságot tisztelték, Rutker fiának Ricolfnak a Mateóczi (Mátéfalvi) szászok 1285 évben különös barátságból és szeretetből telkeket ajándékoztak, és pedig úgy, hogy a provincia földbéréből azokra háromlő részt ezután is ők fogják fizetni. „Nos Capitulum“ s a t. (T. 5. v. 3. p. 305.)

A 14 század kezdetén Rutkernek unokái Ricolf,

Kokos, János és a Gorgóiak egymás ellen a végső elkeseredésig gyujtogatások, rablások, gyilkolások között küszködtek, míg utóbb ügyöket 1307 évben a szász bíróság elé nem terjesztették „Stephanus Comes Saxo-num“ s a t. (Vagn. T. 3. p. 251.)

Jegyzet: Miután III. András kormánya alatt a nemesség a várispányok biróhatóságát megismerte, hamarjában Károly és Lajos királyok alatt azon kárhuzatos kiváltságok jöttek divatba, hogy a királyok a dúsbab s hatalmasabb nemeseket, kik a vár ispánjai, még inkább alispánjai és a nemesek birái (szolga birák) hatóságát megvetették, azoknak biró hatósága alól kivették, s közvetlen maguk alá rendelték, ekkép azután a hatalmasok a kisebb nemességet és az ország más lakosait erőszakoskodva elnyomták s rajtuk garázdálkodtak, mindazáltal Ricolt fiáról én inkább hiszem, hogy azért vetette ki magát a megyei hatóság alól, mivel a magyar nemzetiséget gyűlölte, és magát inkább csak szásznak, mint magyar nemesnek tartotta.

Voltak a szászok között a két dúzs nemzetségen kívül még más kitűnő birtokosok is, ilyen volt p. o. Goblin és testvérje Terman, lőcsei lakosok, kiknek arany adó terhe alatt IV. Béla király az 1258 évben két eke alja földet adományozott. Kun László király pedig hasonlóul lőcsei Helbrandnak Kolchván nevű helységet adományozta, és jobbágysait a szepesi ispán hatósága alól egészen kivette, Helbrandot azokra nézve még büntető hatalommal is felruházta. (Vagn. T. 1. p. 82.) Ő mind az által szász és a szász törvényhatóság alatt maradott, kétség kívül ez az a Hildebrand vagy Helbrand, ki 1292 évben Szász gróf is volt.

A Lőcsei év könyv azzal kezdődik, hogy a Szepesi szászok a Gepidáknak ivadéakai, és Szepességnek, — mely Gepidiából utóbb Gepusiumnak ebből pedig Scepusiumnak neveztetett — eredeti lakosai, de mint Vagner is megjegyzi, ezen könyvnek ismeretlen szerzői a maguk korát — mely a 15 századnál nem régiebb, — megelőző eseményeket a leghitványabb forrásokból meritették, azért meséknél külön hitelt nem érdemelnek; ma egy történet író se létezik, ki kételkednék, hogy a szepesi szászok, — kik ős királyaink okleveleiben (egyet se vévén ki) a hol akár általán, akár különösen az egyes községek említetnek, *hospites* neveztetnek, — a magyaroknak csak későbbi jövevény hontársai; többnyire mikor érkeztek, mind egyszerre-e, vagy több ízben? majd arról alább szólandok.

Szepesnek első lakosai már Géza vezér és Sz. István király idejétől fogva magyarok voltak, a mikor t. i. ezek a magyar nép között a polgári rendet felállították.

Kittünik ez a következőkből: A legrégiebb irat, mely az eddig világra jöttek között Szepest említi, Imre királyé az 1198 évről, ezzel az esztergomi érseknek a Sz. Istvántól adományozott szepesi vámbér rész szedhetési joga megerősítetik „In nomine S. Trinitatis et individuae unitatis Emericus — Quod quia Sanctissimus Rex Stephanus et beatus Ladislaus Rex Hungariae Reges nostri Patres et Praedecessores ordinaverunt, recepto apostolico mandato, ut de omnibus proventibus regalibus nunc habitis et quoquomodo et nomine habendis Rex Hungariae quicumque fuerit, a Deo per Sedem Strigoniensem in signum Catholicae fidei decimam solvere debent, Archiepiscopo Strigoniensi, a quo fidem baptismatis et Coronam receperunt. Nos eadem fide, quo ipsi salvari volentes in perpetuum statuimus, quod

de omnibus proventibus regalibus Archiepiscopus Strigoniensis decimam ad plenum recipere debeat, prout semper receperunt. Item decimam tributorum in terra Scypisiensi, et in Posonio ipsi Domino Archiepiscopo Strigoniensi in perpetuum pro mensa sua sicut per sanctos reges erant donatae.“ (Fejér T. 2. p. 324.)

Ezen levél 1. megczáfolja némely lengyel íróknak azon költeményét, hogy Szepes lengyel birtok volt mind addig, még II. István király Bolosló lengyel Herczegnek (Ducis) leányát nőül vévén, e nő azt atyjától házassági ajándéku kapta. Azonban másképp is költeménynek tartják történet íróink II. Istvánnak azon házasságát, a régiebbek annak nejét Apuliából, az ifjabbak Regensburgból származtatják.

2. E levélből alaposan folyatható, hogy Szepes várát Sz. István, vagy annak valamelyik közelebbi utóda állította fel, vagy ha talán a várt még előbb Bors Bungerek fia, kit Árpád Lengyelhon felé küldött, hogy alkalmas helye ezen oldalról az ország oltalmára várt építsen, — építette is, a mondott sz. király vagy közelebbi utóda szervezé azt és állította föl teljesen. (Anonym cap. 18.)

Tovább, előre bocsátva, hogy a tributum név alatt a régi iratokban legtöbbször, vásár, vám és rév-bér értetett, megkülönböztetés végett néha hozzá adott fori vagy mercati, portus vagy transitus in viis et partibus, s ezen tributumok rend szerint a vár jövedelmei közé tartoztak, melyből a királynak rendszeren $\frac{2}{3}$, a várispánnak $\frac{1}{3}$ rész járt, p. o.: Sz. István a Pannonhalmi apátság alapítvány levelében „*tertium pars tributi de Posonio omnibus rebus sive praesentibus sive futuris.*“ II. Béla 1137 évi kegylevelében, ezt ekképen értelmezte, „*et etiam tertiam partem tributi totius Comitatus Posoniensis tam in magnis tam in parvis, et in omni loco,*

abicumque tributum ad praesens exigitur vel ad futurum ex aliqua institutione exigi contingerit.“

Geiza a Garami apátságának adományozta „tributum autem unius mercati, qui vocatur hungarice Zobuslon vásár, eodem modo tributum transitus super Titiam, qui vocatur Benildi, eodem modo tributum super aliam aquam, quae dicitur Euricem, eodem modo super fluvium, qui nuncupatus Crya.“

II. Géza a Budai egyháznak adta, tributum fori Gezae et tributum portus Pest et Kerepes.

Imre királynak egy 1198 évi levele szerint Sz. László körös vizén létező Bihar vár révjogát a nagy váradi egyháznak adományozta „hinc est quod nos piis praedecessorum nostrorum vestigiis insistentes tributum Castri Bichor de Kenres ad usum Episcopi et fratrum Ecclesiae Vardiensis ex donatione beati Ladislai regis tempore collationis (Coronationis) suae collatum.“

Való ugyan, hogy a felhívott levelek ezen egyen kívül nem jelenték ki, hogy a várhoz tartozók voltak az oda adományozott tributumok, de Kálmán király törvénye a kétséget elhárítja, (L. 1. D. C. Cap. 18.) „Quisque comitum in Comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo Rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes.“

A későbbi levelek mind általán, mind külön erre nézve is világosabbak, p. o.: II. András király az 1214 évben Boloszló váci püspök által alapított Leleszi Prépostság jószágait elősorozó és megerősítő kegylevelében mondja „Contulit (Boleslaus) etiam Ecclesiae S. Crucis regias portiones portus de Zonak, qui est juxta Miler (mélyér) quod felicis memoriae Rex Bela (III.) Pater noster sibi (Boleslao) contuleret, quando secum in expeditionem in Russiam iverat“, a 3-ik rész a várispánnak járt.

IV. Bélának a Fehérvári keresztes barátok birtokait erősítő levelében olvasható „item in Comitatu Sopron-

niensi concessimus illas duas partes tributi de foris, et viis omnibus, quae vulgariter appellantur királykettei;" a 3-ik rész a vár ispánnak járt.

Ugyan annak a Győri ispánhoz és vámosokhoz szóló parancsa ekképen szól: „Béla = fidelibus suis Comiti Jauriensi et tributariis de Jaurino, de Abda, de Fizegtű salutem et gratiam = Litteras ven. Patris O. Episcopi Jauriensis, super forma exigendorum tributorum in Jaurino, Abda et Fizegtű more antiquitus observato recepimus in hunc modum; ut videlicet de quolibet curru teotonico veniente in Hungariam tributarii debent habere 4 denarios, et comes Jauriensis duos denarios. Item de curru transeunte de Ungaria tributarii debent habere 8 denarios et Comes duos. Itemsi venerint in navi cum suis mercimoniis debent computare, et redigere ad numerum curruum, et de quolibet curru tributarii debent habere 4 denarios et Comes duos.“ Hihetőleg a vámosok haszonbérben voltak s a bérnökök és az ispán viszálykodtak. A király a Győri püspököt a vizsgálatra kiküldötte; kitetszik hogy a szokás a szabálytól némileg eltért, mert az országból kimenő kocsiktól az ispán csak negyed részt kapott.

V. István király 1270 évi levelében az esztergomi vámbérről egész nevetségig magyarázza hogy $\frac{1}{3}$ rész az ispánt illeti „Nos Stephanus — quod partem tributi Strigoniensis, quae Strigoniensem Comitem, qui fuisset pro tempore et Comitatum contingebat, et ad ipsum pertinebat a tempore cuius non exstat memoria (íme nem tudták az eredeti szabályokat, és Kálmán király törvényét nem ismerték, csak a szokást) id est duas partes medietatis totius tributi, quod totale tributum dividebatur inter capitulum et Comites et sorores (moniales) non aequis portionibus, quia excepta decima Proposito S. Thomae provenit, medietas totius tributi Capitulo ex antiqua progenitorum nostrorum largitione proveniebat, reliquae vero dimidietatis duae partes Comiti Strigoniensi pro tempore constituto debentur, tertia vero dimidietatis sororibus de insula Strigoniensi proveniebat“

azaz a tizedet levonván, még V. István korában is a tributumnak $\frac{1}{3}$ része az ispáné volt, a többi már akkor eladományoztatott.

Voltak kivételek is, hihetőleg azokra a tributumokra nézve, melyek időjárással állítottak fel, p. o.: II. Géza a pécsváradi apátságot megerősítő levelében Sz. Lászlóról mondja „praeterea tributis forensibus duorum locorum dotavit monasterium ad jus regale pertinentium (pertinentibus) totaliter.“ IV. Béla 1256 évi levelében, melylyel Komárom megyei Udvard vámát Sebrid jövővénynek adományozván „praeterea ut commodius et honestius possit nobis inservire, eidem tributum de Udvard, quod ad nos immediate dinoscitur pertinere, perpetuo duximus conferendum.“

A szabály mind azonáltalannyi bizonyítvány után kétséget nem szenvedhet; és az arany pöcsétes levélnek czikke „Comites jure sui Comitatus sint contenti, caetera ad Regem pertinentia scilicet cibrones (boradó) tributa, boves, et duae partes Castrorum ad Regis voluntatem, cui vult, distrabantur“ állításomat nem czáfolja meg, mert a tributum néha pénzbeli adózás jelentésére is használtott p. o.: II. András a leleszi Prépostság idézett levelében így beszél: „tributa etiam, quae ter in anno, in nativitate videlicet, in Pascha, in festo S. Regis tributarii Regis et reginae solebant colligi, quae bonae memoriae Rex Emericus post ipsius Ecclesiae destructionem ad damna Ecclesiae resarcienda in perpetuum contulit possidenda — confirmavimus.“ Az egyház emberei fizették a királynak, de Imre az egyháznak engedte.

IV. Béla a Turóczi Prépostság alapítvány levelében „praeterea ordinavimus, ut supra dicti vinitores in Sokoron juxta Jaurinum in villa Ech Sceuleus (szöllös) Meyer, in Barát, in Tarján, in villa Jauriensi constituti, et in curri-feri in duabus villis Kulcsod et Negeven (Negyven) existentes tam tributum, quam collectam (termesztmények) pro tempore

in Regno emergentem, in medietate solvere teneantur.“ A felállított Prépostság embereinek a király azt a kedvezményt adta, hogy a pénzbeli adónak, és természetnyeknek — melyek több levél tanúsága szerint állandók és rendszeresek nem voltak, hanem a királyok önkénye szerint II. Andrásnak és IV. Bélának ígérete ellen az egyháziak és világiak népére rovatnak, — csak felét fizessék; András király tehát az ilyen tributumot értette, a várjövodelmeihez tartozó vásárvám és révbérek ezen szavakba foglalvák „duae partes Castrorum,“ azaz, a vár mindennemű jövodelmeinek két része a királyé, a harmadik „in jure Comitatus“ foglaltatott.

Ezek után még Kun László királynak 1289 évi leveléből megmutatható, hogy Imre királynak szepesi tributuma alatt vámbért kell érteni, „Nos Ladislaus = quod ven. Pater Lodomerius D. Gratia Archiepiscopus Strigoniensis, ad nostram Excellentiam diutius institisset, ut decimam totius tributum nostri de Scepus,“ s a t.

Ezen előzmények után tehát Imre király föntebbi leveléből nem csak az világos, hogy Szepesség a sz. királyok idejében már népes volt, mert másképp miért állitattak volna fel ottan vámok? hanem az is bizonyos, hogy azon időben ott vár is létezett, mert a várak a nép védelmére valának szánva. Azon kívül Szepes várnak jobbágysai voltak, kik már 1243 évben a miveltségnek azon a tokán állottak, hogy IV. Béla királytól valószínűleg a Tatárok ellen nyilvánított hőstetteikért a várhatóság alól kivetettek, és saját biróhatósággal felruháztattak, t. i. a lánzsások elődei.

Miután mindenki tudja, — ki hazánknak az Árpád házi királyok alatti történelmével kevésbé ismerős, — hogy az egész országban a vár jobbágysokat a vár

szerkezettel együtt Sz. István király állította fel, és pedig oly együttesen, hogy vár, vár-jobbágyok nélkül azon korban képzelhető sem volt, és ezen az első király által megkezdett modorban még néhány vár annak legközelebbi utódai által is szerveztetett, azért bizton állitható, hogy Szepes várt is Sz. István vagy annak legközelebbi utóda építette avagy legalább szervezte, mert Szepes, az eredeti vár szerkezettel t. i. vár jobbágyokkal birt.

A vár jobbágyok minden valószínűség szerint a vezérnek, vagy várkapitánynak fegyveres nemzeti szolgálkából alkottattak, sőt a vár népéből is (Castrenses) — kivén a marahani tótokat, kik helyben maradtak, Szepességben tehát nem alkalmaztattak, — az leginkább hihető, hogy magyar szolgálkából képeztettek, és így a hihetőség legnagyobb mérlege szerint való, hogy Szepesnek első lakói a magyar nép polgári rendbe állása korától számítva *Magyarok voltak.*

Támogatja ezen állítást Örsébet királynénak egy 1280 évi levele, mely ekképen hangzik: „*Elisabeth = ipsi Saxones et Latini voluntarie assumserunt, ac precise praestito sacramento, quod decimas eo modo et ea integritate suis Plebanis et Sacerdotibus per totum comitatum de cetero sicut Hungari et Slavi in Scepusio existentes decimas ipsas persolvere sunt consueti.*“ s a t (T. 5. v. 3. p. 41. T. 5. v. 3. p. 48.) nem különben Illés szász grófnak 1280 évi levele is ugyan ezen tárgyban „*prout sumus eruditi ab eodem fratre Corando, et sicut Hungari et Slavi suas erogant decimas*“ etc.

A királyné levelében a magyarok Szepesség régi lakosinak mondatnak, s kik lehettek volna azok mások? mint a vár jobbágyok, és a várnépe, mert egy ős levél se létezik mely bizonyítaná, hogy magyar

nemzetségbeliek (nemessek) a szepesi hegyes völgyes földön birtokoltak, ellenben számos olyanak világra hozattak, melyek szerint jövevények ott utóbb erdők, és királyi népet is kaptak adományul.

Való ugyan az idézett levélben Szlávok is említetnek, ennél fogva tehát azokról is azt lehetne állítani, a mit a magyarokról, ha mind annyiból ki nem tinné egyuttal az is, hogy a Szlávok Szepesnek későbbi s jövevény lakosai voltak. Kun László királynak fentebb idézett 1278 évi levelében némely emberekről, kiket a király a lánczások közé sorozott, mondatik: „sub libertate ejusdem villae ac provinciae ac Sclavorum habitenus possederunt,” világos hogy a Szlávok nem várnépe voltak, hanem szabad jövevények, de a szászoktól különböző szabadságaik; egyszersmind bizonyos e levélből, hogy Kun László idejében számos ilyen Szláv lakta már Szepest, a levelet pedig ekképen kell érteni „in libertate villae et Sclavorum provinciae Scepusiensis” a vármegyék elégszer provinciáknak nevezettek, de már IV. Béla idejében is voltak ilyen Szlávok ottan, és hihetőleg a tatárdulós után ezen király által sokan hivattak oda. Egy levelében ekképen beszél Béla király, „Proinde ad universorum notitiam praesentium tenore volumus pervenire, quod cum terram Nádasch de Zýpes hospitibus Sclavis dederimus, ut nobis de eadem censum solvent, sicut in ipsorum privilegio uberius continetur.” (T. 4. v. 2. p 463.) Kétség kívül ilyenek voltak a gurgói szláv lakosok is, kiknek új földes uruk a szepesi káptalan oly jeles szabadságokat engedett; ha ők várnépe vagy más királyi félszolga népek, és nem valamely szabadalommal bírók lettek volna, gondolni se lehet, hogy uruk által, egyszerre úgy kiténtessenek.

Voltak Szepesben szláv ebészek is, III. András

király egy 1293 évi levelében ekképen szól „quod nos Caniferis nostris de Somogy, de districtu de Scepus, quos vulgaris locutio Besnucus appellat,“ ez a Szláv Pes (eb) szóból származó név, elegendőleg tanúsítja, hogy a Somogyi ebészek Szlávok voltak; hihető, hogy a Drauchariusok is Szlávok voltak; de ebből azután azt kellene következtetni, hogy Szepesben királyi udvari félszolgák mindjárt kezdetben Szlávokból is képeztek? erre azonban könnyű a felelet: tudni illik a királyi udvari félszolgák nem mind az eredeti szerkezettel tereztettek, hanem legtöbbször csak utóbb képeztek, a mint Kéza is Kálmán királyról feljegyezte.

Minden valószínűség szerint Szepességnek alsó vidékén Gilnicz folyóig (mert ezentúl a régi időkben a Szepesség nem terjedett) települtek a magyarok, a hol a vár ma is látható, s a szepesi lánzsások maradéka fészkelnek, a többi rész időjárással népesített, mit számos erdőknek és más üres földeknek adományozása és Soltészságok felállítása bizonyítanak.

II. András király Adolfnak a szepesi Prépostnak és nőtestvérének a szepesi várnak üres földét adományozta, „terram quamdam in Scepus sitam, supra Poprád a Scepus eliberatam, = quod populos, quos collegerint, et undecumque adducent, nullus praesummas judicare.“ (Vagner T. 1. p. 105.)

IV. Béla 1256 évben Jordánnak adományozott egy erdőt, „quamdam sylvam nostram regalem in districtu Scepes ab utraque Parte fluvii Poprád inter indagines regni nostri et confinia Poloniae — existentem,“ (Vagn. T. 1. p. 135.) t. i. a hol ma Toporcz fekszik, ott volt az adományozott erdő, de hihetőleg nem akkora, mint a mai Toporczi határ, hanem több határ is kihatott abból, p. o. Reichwald, mely Toporczhoz közel esik, már

I. Károly király idejében Jordánnak maradékaié a Görgeieké volt, hihetőleg ez is azon erdőből került ki. Azután kitetszik e levélből, hogy az ország gyeptűjén (indagines) tul feküdt az erdő, miből világos, hogy Szepesnek nem csekély darabja Podolinon fellül, — melylyel az adomány levél szerint, az adományozott erdő határos volt, — IV. Béla idejében mind tires föld volt, mert a gyeptűn tul nép nem lakhatott; és a gyeptűk nem szorosan a határ szélek mellett, hanem bellebb azoktól némely távolságban vonultak el.

Ugyan az 1264 évben Botitznak — Mark fiának — adta Chetene erdőt „quamdam sylvam Chetene vocatam desertam, incultam penitus, et omnium habitatoribus carentem, in districtu Scepusiensi = sitam = ut si ad ipsam terram seu sylvam populos seu jobbagyiones congregare potuerunt (Botiz et haeredes) temporis processu.“ (T. 4. v. 3. p. 168.) 15 év mulva Botitz ezen erdőt két szásznak Gotscholek mátéfalvai birónak és Froling filkai lakosnak népesítés végett a szokott soltész-i kötés szerint oda adta, hogy abból egy vagy több helységet képezzenek „Capitulum Ecclesiae Beati Martini de Scepus = quod accedentes ad nostram praesentiam quidam nobilis Comes Botiz magnus filius quondam Comitis Marci = more Teutonicorum aedificent.“ (T. 5. v. 2. p. 598.)

A soltész-i kötlevéliben foglalt határ jelekből világos, hogy a mai Botizfalva Csetene erdő helyén épült. Fényes munkájából olvasható hogy szomszédságában létező Mengasfalva és Gerlachfalva is azon épült, de abból is hihető, mert az erdő a mondott levél szerint is nagy terjedelmű volt s ezen lévő 3 helység ma is a Máriásy nemzetség birtoka, melynek őse előde Botitz volt, Fényes azt írja, Botitz Galla grófnak fia volt, az idézett levelekben pedig, Botitz Mark fiának mondatik, (a grófi czim azon időkre nem illik.)

III. András király az 1293 évben a szepesi Prépostnak erdőt adományozott, mely a mint a határok leírásából kitetszik, nagy terjedelmű volt. „Quamdam sylvam nostram inter fluvium Poprád et alpes Scenere existentem, quae incipit a nova villa Lompnycza et descendendo praetenditur circa Poprád usque ad metas Palocha.“ (T. 6. v. 1. p. 252.)

Ugyanaz 1294 évben egy nagy erdőt adományozott „Quod cum magister Elias filius Comitis Farkosii de Jurchak“ s a t. (T. 6. v. 1. p. 304.)

Bald szepesi ispán az 1294 évben kelt levelében ekkép beszél „Nos Bald Comes Scepusiensis = Quod cum nos“ s a t. (T. 6. v. 1. p. 327.)

Ugyanaz 1297 évben Mark Szepesi kanonoknak és testvérének Mihálynak a Korotnoki nemzetségüknek adományozta Korotnok nevű erdejét „ipsam terram Korytnyk cum sylva = dedimus.“ (T. 6. v. 2. p. 78.)

A Skultetiak legbizonyosabb jelei a későbbi népesítésnek, de azoknak felhozásával unalmat szerezni nem akarok, s csak azoknak kedvükért, kik azokat olvasni akarják, kijelelem a szepesiekről szólókat. Fejér T. 4. v. 1. p. 353. T. 5. v. 3. p. 334. T. 6. v. 1. p. 332. 375. T. 6. v. 2. p. 108. 117. T. 9. v. 4. p. 99. T. 10. v. 1. p. 127. 579. T. 10. v. 2. p. 89. T. 10. v. 3. p. 196. T. 8. v. 1. p. 153. T. 8. v. 1. p. 592. T. 8. v. 5. p. 124. T. 8. v. 3. p. 160. és általan azt jegyzem meg, hogy az eddig világra jött levelek tanúsága szerint legrégiebbek és legszámosabbak a Szepesiek. — Némely helyekről királyi kegylevelekből bizonyos, hogy későbbi telepítvények.

Hogy Szepességnek és lakosai magyarok voltak, kitetszik még abból is, hogy a legrégiebb Szepességet illető levelek tömveik magyar nevekkal, p. o. egy 1264

évi levélben *Veres viz*, (T. 4. v. 3. p. 187.) egy 1277 évi levélben olvasható „juxta arborem, quae *Szálfa* dicitur.“ (T. 5. v. 2. p. 414.) egy 1293 évi levélben *Királypataka*, *Füzespataka*, *Sárpathaka*, *Erdenfalva*, (T. 6. v. 1. p. 302.) egy 1295 évi levélben *Sólyomkew*, (T. 6. v. 1. p. 373.) egy 1249 évi levélben *Almás*, (Vagn. T. 1. p. 294.) egy 1323 évi levélben *Keeth Repach* (*Két Répás*), *Szent-Margita*, *Sz. Péter*, (T. 8. v. 5. p. 134.) egy 1336 évi levelében *Martunfeulde*, *Marcholfefulde* (a mai Machalfalva), *Kelechinfefulde*, *Gerlachfeulde*, (T. 8. v. 5. p. 236.) s a t.

Késmárk városnak IV. Bélától nyert kiváltság levelében a határjelek közt: *Egurfa*, *Fenufa*, *Zalaypataka*, *Hársfa*, mons Tatur, mons Gula (T. 4. v. 3. p. 516.) egy 1307 évi levélben *Zaszteluke* (Szászteleke) *Burkut* (Borkut) *Satapataka*. (T. 8. v. 5. p. 32.) Szepesben örök is laktak, helyöket is *Ör* (Eur) nevezték.

Az 1307 évben adományozott Károly király egy ily nevű helységet Ricolfnak és Polannak, melyről mind ezen adomány levélben, (T. 8. v. 5. p. 33.) mind Késmárk városnak Bélától kapott privilegiumában foglalt határ jelekből kitetszik (T. 4. v. 3. p. 516.) hogy az a helység volt, mely ma *Straska* neveztetik; innen igen könnyen hihető, hogy a mai *Strázsa* nevű szász város is örök lakhelye volt a régiebb időkben, hanem azok onnan elveszvéen, a mi több örökkel is történt, földük szászoknak adatott. Minthogy pedig az örök a legelső intézvények közé tartoztak, mert sz. László törvényeiben is említetnek, világos, hogy a mint helységük neve magyar volt, ugy maguk is azok voltak.

Ide járulnak számos helységeknek még ma is divatozó magyar neveik: Csötörtökhely, Káposztatalva, Ábrahámfalva, Árnótfalva, Betlenfalva, Farkasfalva,

Haduszfalva, Illésfalva, Imrefalva, Istvánfalva, Körtvélyes, Machalfalva, Markusfalva, Mechedelfalva, Miklósfalva, Répás, Remete, Almás, Jekelfalva, Margitfalva, Mindszent, Pongráczfalva s a t., melyek bizonyára nem újabb időbeli elnevezések, a mi annál hitelesebb, mivel történetileg bizonyos, hogy némely helyeknek ős nevei egészen elvesztek, p. o. a mai Smizsán vagy Schmögen a legrégebbi időkben Somogynak (T. 4. v. 2. p. 212. és T. 6. v. 1. p. 246.) — a mai Kolinócz Kolinfalvának (Vagn. T. 1. p. 272. 281.) Primócz Primfalvának (T. 10. v. 4. p. 131.) neveztetett.

Mely általam előadottak hangosan meghazudtolják az 1818 évi értekezőnek azon vakmerő állítását, hogy Szepesnek hajdan mind német lakosai voltak.

Kétség kívül a magyarságot ottan időjárával a naponként és fokonként szaporodó németiség és tótság nyomta el, mert tudjuk, hogy a nemzetiségre senkinek sem volt gondja, s még jelen időben is napi renden van, hogy 30 s több tagból álló társaság egy jövevény pinczér vagy kávé szolga idegen nyelvéhez alkalmaztatja magát, mi más országban nem történik, csak mi nálunk magyaroknál!!

Ezeknél fogva a nélkül, hogy Szepes nevének származásáról eddig nyilvánított bizonytalan véleményeket felhordanám és rostálgnám, azt vélem, a *Szepes* magyar neve előbbi, mint a német *Cyps*, ez tehát abból, és nem az származott ebből.

Vagner teljesen elhitette magával, hogy valamint az erdélyi szászok úkeit úgy a szepesiekét is II. Géza hívta országába, de se ő, se mások kik utánna minden fontolgatás nélkül ugyan azt hiszik, mind eddig egy betűvel sem mutatták meg azt. Hogy az erdélyiek,

de ezek közt is csak a szebeniek II. Géza jövevényeinek ivadékai, több hiteles ős iratokból bizonyos, mint azt a maga helyén meglátandjuk, de a szepesiekre nézve se nyilvános, se magános irat nem létezik, melyből csak összefüggő következtetések folytán is ezt következtetni lehetne; mert az, hogy a szepesieknek az erdélyiekéihez hasonló szabadalmaik voltak, — azon kívül hogy több egyes községek egy nagy községgé olvadtak, s ezeknek is, azoknak is tartományi főnökük volt, Landgraf, mely diákul Comes terrestris vagy provincialis neveztetett, — nem áll, mert az erdélyi szászok azon legfőbb s kitünőbb szabadalommal birtak, hogy elnem adományoztathattak, mely a jelenlegi szerencsés állapotuknak kutfeje, melylyel a szepesi szászok soha sem birtak; s így a szepesi szászoknak az erdélyiekeli általános összehasonlítása helytelen, mert ezek hajdani eredetükre és általános kiváltságos állásukra nézve négy egymástól különböző nagy közönséget képeztek, és csak a Szebeniek elődei voltak II. Gézának jövevényei.

Leghihetőbb, hogy az egyesült 24 városnak és tartományainak lakosai nem egyszerre, hanem időjártaival települtek Szepesben, de mikor? egyről sem lehet oklevéllel megmutatni. Bizonyosságul szolgál erre nézve 1-ör hogy a késmárkiak maguk előbb, mint a szász egyesület létesült, IV. Bélától az egyes jövevény községekhöz hasonló szabadalmakat kértek. Azután 2-or hogy Igló németül Neudorf s a régi levelekben diákul nova villa neveztetik, már pedig, ha ennek lakosai a többivel együtt települtek volna, lakhelyük nem neveztetetik így. Ide járul 3-or, hogy IV. Bélának főntebb már idézett levele szerint Jordán a Szepességbe különféle számos népet szállított, nem hihető-e

tehát? hogy Jordán, kinek fiai utóbb szász grófok voltak, Németeket is hozott oda, kik az előbbiekkal utóbb V. István által egyesítették; de még Poprádnak Deutschendorf neve is némű bizonyítványul szolgál, hogy ennek lakosai a többitől különböző eredetű és ajku németek voltak. Végre 4-er Olaszinak lakosairól teljes bizonyosságban van, hogy nem németek, hanem Olaszok voltak, azok tehát a németekkel nem egyszerre települtek. Azt nem is említtem, hogy a melyek a tartományok közül nem szabad szászok lakhelyei voltak, mint p. o. Henrik bíró és Echardt villái, bizonyosan a többivel nem egyszerre települtek.

V. István király a szepesi szászokat az 1271 évben egyesítette, a Késmárkiak két évvel előbb maguk IV. Béla királytól ezt a privilegiumot nyerték, „*Béla*“ s a t. (T. 4. v. 3. p. 514.) Meghalván pedig IV. Béla az 1270 év kezdetén, a Késmárkiak attól nyert szabadalmaiknak megerősítését fiától V. Istvántól még azon évben kérték, t. i. az illy megerősítések az önkény fékezése végett a bizonytalanság miatt mindennapiak voltak, mintha mindenik király csak a maga privilegiumait köteleztetett volna megtartani? alább még ezen privilegiumról majd szólandok.

Többnyire mikor jöttek hazánkba a késmárki németek meghatározni nem lehet; a mit arról az 1818 évi értekező állit, hogy t. i. az előbb három helység volt; n. m.: Késmárk, Péter Pál, és Sz. Mihály anynyiból híhető, hogy illyen összenövések példái a régi időkben számosan vannak. A Késmark sajt adás vevésének, vagy is vásárnak helye volt, kitetszik ez mind német nevéből, a mint a privilegiumban olvasható: „*Käsmark*“ mind pedig a város bírójának és esküdt-

jének 1307 évi leveléből, azután más számos régi iratokban is Caseoforum nevezetik.

Käsmark ugyan ma hibásan mondatik németül, de tudjuk milyen volt a német nyelv is hajdan, és a köznép ma is csak Kas-nak nevezi a sajtot, és nem mondja ki jól a markt-ot. Giskrának is 1447 évi levelében Kezemarkt iratik.

Semmi kétséget sem szenved, hogy az Olaszoknak úkei Olaszok voltak.

Kun László királytól az 1273 évben nyert és levéltárunkban még ma is eredetben meglevő kiváltság levelük azt világosan tanusítja „Ladislaus Proinde = quod hospites nostros de Latina villa in Scepes“ s a t. (Fej. T. 5. v. 2. p. 127.)

Ugyan azt bizonyítja Örsébet királynénak fentebb idézett levele, azért Illés szász gróf az 1280 évi levelében ekképen czimezi magát, és a szász közönséget „Elias Comes Saxonum et Latinorum, et consules, caeterique Saxones et Latini de provincia Scepusiensi Salutem in eo, qui omnium est vera salus.“ (Fejér T. 5. v. 3. p. 47.)

Bárdosy az Abauj megyei Szepesi Catholicus lelkésznek a helybeli lakosoktól járó tized eredetéről irt értekezésében ezeket állítja: „a Tatárok az 1240 és 1241 évben előbb a Szepességet, azután Torna megyét is feldulván, ezt elpusztították, akkor a Tornai német jövevények átjöttek a hegyeken Szepességbe, és ott Olasziban az Olaszok között megtelepedtek; IV. Béla a Tatárok eltávozása után az országba jöven, az 1243 évben ezen német jövevényeket a szász tartományi gróf hatósága alól (a parochiali Saxonum comitis jurisdictione) kivette, sőt a mint Kun Lászlónak már idézett leveléből kitetszik, Bárdosy ugymond, a szepesi Prépost hatósága alól is azokat kivonván, az esztergomi Ersek hatósága alá rendelte. Hanem utóbb, noha Kun László király szabadalmaikat megerősítette, mindazáltal a kérdéses német jövevények akár azért mivel az olaszok társaságát megunták, akár szülő földük

iránti vonzalomból Torna megyébe ismét és nevezetesen Szepsibe vissza költöztek;“ s ezen elbeszélését Bárdosy a következőkép iparkodik bebizonyítani.

1. Az 1280 esztendőben az Olaszok Illés szász grófnak levele szerint a szász gróf hatósága alá vissza estek (ad parochialem Saxonum et Latinorum Comitatus jurisdictionem reciderunt), a mi csak azon okból történhetett, ugymond Bárdosy, mivel a német jövevényeknek közülök történt elköltözése miatt Bélától és Kun László királyoktól nyert szabadalmuknak alapja megszűnt volt.

2. Mivel IV. Béla királynak egy 1263 évben kelt levele szerint a többi Tornai lakos az esztergomi érseknek fizette a tizedet, a szepsiek pedig mai napig saját lelkészüknek fizetik azt, mint a szepesi szászok.

3. Mivel ők lakhelyüket vagy kiessége miatt németül Mildane, vagy a szomszédságban folyó víztől, mely magyarul Bodva, németül Moldau hivatik, Moldánnak nevezték, innen latinul Szepsi Moldana, de a magyarok őket Szepesieknek, lakhelyüket Szepesinek hívták, a miből azután Szepsi származott.

4. A szepsiek a szepesi szászokkal mindig szoros barátságban voltak, minthogy lelkészük is a szepesi plébánosok társulatának tagja, sőt azon társulatnak az esztergomi zsinatokon az olaszi Plébánossal együtt szónoka volt, azon különféle atyafiságos viszonnál fogva, mely a szepesieknek harminczhárom vagy négy évig tartott Szepességbeni tartzkodásuk alatt szövődött. Végre Bárdosy mind ezeket azzal világítja fel, hogy Szepsi hajdan Torna vármegyében volt.

Én úgy gondolom az egész dolgot — ugyan azon német jövevényeknek Tornából Szepességbe, és innen ismét Tornába nevezetesen Szepsibe képzelt sétáltatása

nélkül — egyszerűebben akkép lehet értelmezni, „hogya az Olaszok a Tatár dúlás közben Tornából költöztek Szepességbe, utjukban találkozván némely, náluknál számra nézve sokkal kevesebb német jövevényekkel is, a kikkel együtt azután 1271 évben, mikor V. István király a Szepesieket egyesítette, ezek társaságába állottok, s velük egyesültek.

Mert 1-ör hihetetlen, — hogy Bárdosy szerint a német jövevények az Olaszokkal harminczhárom vagy négy évig tartott összeolvadásuk, s azokkal különféle vérségi viszonyokba bonyolódásuk után unták meg, az olaszok társaságát; vagy annyi idő után jutott eszükbe előbbi hazájuk kellemessége? és kiknek? a Szepességben megöregedetteknek? vagy azon ifjúnak kik apáik előbbi honát nem is ismerték.

Bárdosynak nem áll azon véleménye, hogy az olaszokat IV. Béla király a szász gróf hatalma alól kivette, mert 2-or az ős rendszert és írásmódot máskép kell értelmezni, nem úgy mint Bárdosy, mivel IV. Béla király levelében ezen szók „ut a Comite Parochialis liberi sint et exempti“ nem annyit tesz, hogy a szász gróf, hanem a megye hatósága alól vetettek ki, a mint azon időben több jövevény községeknek ezen kiváltságot megadni rendes szokás volt, a mely rendszernek a mai szabad kir. városok is a megye hatóságtól függetlenségüket tulajdoníthatják; hogy a Parochialis Comes nevezet alatt a megye ispánját kell érteni, alább felhozandó iratokból ki fog tűnni; azon számos iratok között pedig, melyekben a szász tartományi gróf említetik, csak egyetlen egyben, a 15 század közepén kelt levélben neveztetik az Parochialis Comes Saxonum, a többiben minden kivétel nélkül Comes Sa-

xonum vagy provinciae Saxonum vagy terrestres, vagy terraneorum.

Ide járul, 3. Bárdosynak a lehetetlenséggel határos azon állítása, mely szerint az olaszok, — még a tornai németek köztök nem települtek, — a német gróf biró hatósága alá tartoztak, miután pedig a németekkel össze keveredtek, ezek kedvéért a német gróf alól felszabadítottak; nem kell feledni, hogy a szász egyesület és a szász gróf IV. Béla király idejében még nem létezett, miután az V. István király alatt jött világra.

Az sem összeegyeztethető, hogy a tornai németek még Szepesben voltak, a szepesi szászokkal nem tartottak, hanem onnét elég messze Szepsibe menvén a barátságos és atyafiságos közlekedést fentartották.

Végre Kun László 1273 évi levelének vizsás értelmezése az, hogy a Tornából jött, s Olasziban olaszok közt települt szászok szabadalmait azon király megerősítette; mert az, hogy csak az Olasziban lakó olaszoknak, nem pedig a köztök települt szászoknak is azon szabadságaik erősítettek meg, melyekkel azok valamennyi szepesi szászszal közösen éltek, kézzel fogható azon levélnek e soraiból „quod in omnibus et per omnia illam et eandem ipsi (hospites de latina villa) et eorum successores libertatem et honestam consuetudinem habeant, quemadmodum et hactenus habuerunt, quae universi alii omnes hospites nostri Saxones de Scepus, juxta formam privilegiorum suorum, quae tam ipsis Saxonibus (universis aliis omnibus) quam latinis prae-notatis priscis temporibus, communiter concessa fuerunt.“ S ennél fogva nevetségessé válik, hogy a kérdéses német jövevények még is azután az 1273 és 1280 év között Torna megyébe vissza mentek, és

Szeepsiben települtek, az Olasziban megmaradt olaszok pedig a szász gróf hatósága alá vissza estek.

IV. Béla király az 1255 évben Albert jászói prépost kértére a monostor jószágait megerősítette, s ez érdemben kelt levelében jószágainak határ jeleit ekkép számítja elő: „quod prima meta terre monasterii nostri de Jazon incipit a parte meridionali in uno monticulo lapidoso, inter duas valles, et est contigua villæ cruciferorum nostrorum Zekeres vocate; deinde tendit ad fluvium Boldva, = qua itur ad magnam sylvam Fekete Erdeo vocatam; trans-eundo ipsam viam directe tendit ad quamdam petram existentem circa pratum Debregy, villam ejusdem Ecclesiae, relinquendo ipsam petram vadit ad fontem versas occasum, et deinde tendit ad quamdam particulam terre ejusdem monasterii Nyhatatehole (Nihatateleke) vocate, juxta nigram sylvam, deinde vadit inter duos montes, quorum unus vocatur Ayfey, a parte meridionali, et alius vocatur Hygysheg (Hegyeshegy)“ s a t. (Fejér T. 4. v. 2. p. 300.)

Egy 1331 évi oklevél ekkép kezdődik: „Nos Judex Kunchmannus dictus Thatar et jurati et universi hospites de Zekeres, seu de Sepesi memoriae commendantes significamus“ ezen levél szerint a Zekeresi vagy Sepesi jövevények a jászói préposttól bizonyos földét örökös haszonbérbe vettek, „pro duobus staminibus albi panni polonialis et pro trecentis cubulis Budensis puri saporis vini, ac pro duobus lucernis singulis annis = dicto monasterio = solvendis coram capitulo Ecclesiae S. Martini de Sepes more praediali, seu feudali perpetue possidendas pariter et utendas conduximus ab eisdem (a Praeposito et Conventu) ita tamen quod decimas frugum et vini de dictis terris provenientes dicto monasterio = tenebimur administrare,“ azon földnek határjelei pedig ekképen jegyeztettek fel: „Metae autem hoc ordine progrediuntur“ s a t. (T. 8. v. 3. p. 563.)

Ezen levelekből kitetszik, hogy a szepsi lakosok IV. Béla király idejében királyi szekeresek voltak, I.

Károly király idejében pedig jövevények birtokoltak ott, ebből ha a mai szepsi lakosok németek volnának, azt lehetne gyanítani, hogy a szekeresek a szepsi földről elvesztek, úgy mint a komáromi udvarnokok onnét máshová szállítván, a jövevényeknek helyet adni kénytelenítettek, de mivel azok mind magyarok, inkább azt kell feltenni, hogy a jövevények a magyar szekeresekkel egyesítették; mint a győri jövevényekkel V. István tornákeit, udvarnokait és más félszolga népét, a soproniakkal pedig Kun László a nyilasokat egyesítette, és mivel a magyar szekeresek az egyesítés idejében számosak voltak, azután pedig folytonos beköltözések által időjárástól a magyarok száma növekedett, a magyarság ottan a németiséget egészen elnyomta, a község azonban a szabadalmakat, melyek a német jövevényeknek a magyar szekeresekkel együtt adtak, megtartotta. A német jövevényeknek adni szokott szabadalmak közé közönségesen az is számított, hogy a tizedet saját lelkészüknek adják, és eképen, noha Tornának többi lakosi (kivéve talán még más jövevényeket is) a tizedet rendszerint az esztergomi érseknek fizették, a szepsiak mind azáltal, mai napig a maguk lelkészének adják.

A lőcsei évkönyv jegyzetei között olvasható (T. 2. p. 8.) hogy a 24 város szászai grófjuk vezérlete alatt egy hegyre menekültek, melyet a könyv Schaubergnek nevez, s azon az egész szásznép minden marháival és házbutoraival együtt három évig tartózkodott, a hegyet körül sánczolta, s megerősítette. Az 1245 évben a Tatárok eltávoztása után a hegyről lejövén, három helyen építeni kezdett, de kő és víz hiánya miatt, azzal felhagyni kénytelenített, és végre

ott, a hol ma fekszik Lőcse városát építette. Azután minden helyes összefüggés nélkül mondatik, a többi ember pedig szántóföldjeikhez vissza tért, és házait, melyeket a Tatárok elégettek, felépítette.

Egy Carthuzi szerzetes, kinek iratát Vagner a 16 században születettnek véli, hajdan Szepesben a lapis refugii nevű hegyen fenállott Chartuziak kolostorának történetében a Lőcsei év könyvnek legközelebb adott elbeszélését csaknem szóról szóra magáévá teszi, (Vagn. T. 2. p. 70.) de még is megsokalván, hogy az egész szász népnek mindenestül a hegyen elég helye volt, azt mondja, „et se ibidem cum omnifere populo, familia fectoribus et supellectilibus per triennium fere sustentantes et defendentes illaesi permanserunt,“ a Schauberget Lethonkennek, mons Speculationis, vagy Lapidis refugii nevezi. Azután elbeszéli, mikép a tatároktóli megmenekvésnek örök emlékezetéül az Isten dicséretére az 1299 évben a szász közönség azon hegyet a szepesi plébánosok társulatának oda adományozta, hogy azon a Carthuziak számára kolostort építhessenek.

Ezen egész elbeszélésből csak azt lehet elfogadni, hogy Lőcse a Tatárdúlás után építetett, mert azt tanúsítja a Leibnitzerféle évkönyv is, (Vagn. T. 2. p. 46.) azon fellül egy lőcsei régi oszlop felírás, (Vagn. T. 2. p. 347.) úgy hogy ezekben csak egyszerűen olvasható, Lőcse városa az 1245 évben építetett. Hogy a 24 város grófja az egész szász néppel azon helyre menekült, kétségtelen költemény, a 24 város és a szász gróf akkor még nem létezett, azt pedig a 16 századbeli Carthuzi szerzetes is megsokalta, hogy valamennyi szász minden ingó vagyonával a hegyen elfért; a szászok számát IV. Béla a Tatárdúlás után minden valószínűség szerint szaporította. Valamennyi szász bi-

zonyosan Lőcsét se építette, hacsak erősségeit nem értjük azon okból, hogy a Tatárdúláshoz hasonló veszély idejében legyen hová menekülni; többnyire kik s minő szászok építettek ott lakhelyeket? senki sem fogja meghatározni.

A mi a hegy nevét illeti, a Carthuzi Lethonkennek írja; Jordán Szász grófnak és közönségnek 1299 évi adomány levelében, melylyel t. i. azt a Carthuziak számára adományozta, „Locus Lethon vulgariter lapis refugii speculationis“ iratik (V. T. 1. p. 393.) nemkülömben Jakab helyettes szepesi püspök helyeslő levelében is. (V. T. 1. p. 395.) Oklevélgyűjtőnk azt véli, a hegyet magyarul hajdan *Látókönek* nevezték; első tekintetre azt gondolná az ember, igaza van, annál inkább hogy a Schauberg vagy mons Speculationis magyarul Látóhegyre illik, azonban Vagner munkájában, melyből ő a szász gróf és Jakab püspök levelét merítette, nem *Lethon* mint ő írta, hanem *Lethán*, és a Carthuzi iratában is így találattik.

Azon kívül Kun Lászlónak egy 1278 évi levele szerint (T. 5. v. 2. p. 435.) létezett Lethon falu, (Vagn. T. 1. p. 298.) Lethan falut IV. Béla adta a szepesi Prépostnak, és az, a mint a levélben foglalt határjelekből kitetszik, a mai *Látánfalva*, mely ma is azon hegy mellett fekszik, és németül Lethensdorf nevezetik; nem hihető tehát, hogy a *látó*-ból *létán* származott, hanem igen is, hogy a Lethon vagy Lethunból származott, a hegyet tehát ma is magyarul Lethon vagy *Létánkönek* kell neveznünk, és II. András királynak máshol idézett 1209 évi adomány levele a többi határ jelek között említi Zsakóczot (villa Isaak) Béla városról pedig a 17 századbéli, a szepesi egyházi vizsgálat iratai között olvasható, hogy I. Béla

király idejében, közel az 1072 évben alapított, de Vagner is megjegyzi, hogy I. Béla király 9 esztendővel előbb meghalt, s a mise könyv, melyre a vizsgálati irat hivatkozik, első Mátyás koránál nem idősebb.

A többi szász városról a Tatárdúlás előtti levelek nem emlékeznek, ebből azonban nem akarom folytatni, hogy azelőtt is nagy számmal nem teleptültek, hanem annyi áll, hogy mind egyszerre nem jöttek, és lakhelyüket nem egyszerre építették.

Az 1556 évben — a már többször említett szepesi plébánosok társulatának öregbika (senior) — a menyhardi plébános volt, kinek háza akkor elégvén, a tűz a társulat privilegiumait is megemésztette, e miatt a társulat a szepesi káptalan előtt óvásképe következő nyilatkozatot tette „Nos Capitulum Ecclesiae Scepus“ s a t. (Vagn. T. 2. p. 257.)

Vagner ezen iratnál fogva is hiszi, hogy a szepesi szászok ősei egyszerre jöttek ide, és Reinald volt vezértüknek ez iratbani említése őt tév utra vezeti, noha egy szepesi évkönyv, s egy ős irat se létezik, mely akár Reinaldot, akár más szász vezért említene, de árnyékát se lehet találni oly bizonyítványnak a régiségek egész tömkelegében, melylyel a szepesi plébánosoknak — ezek által a nyilatkozatba csusztatott — állítását támogatni lehetne.

Mert midőn a plébánosok azt mondják, Reinaldtól kaptak szabadság levelet, a primus dux nem azt jelent, hogy Reinald nevű ember vezette az első szászokat Szepesbe, hanem hogy Reinald oly nagy tekintetű főember volt a szászoknál, a ki a szász lelkészeknek szabadalmait meghatározta; hogy a szepesi szászoknak azután több Dux-a is lett volna magában

történetileg képtelenség, mert Dux czimet magyarhonban a polgári társulat szervezése után senki sem viselt más, mint a királyi vérből származottak; Koriatovich is azért neveztetik a Munkácsi alapítványban Duxnak; (Oláhok 20. lap) olyan levél pedig 100 is létezik, melylyel a királyok a jövevény községeknek lelkész alapítási, és tized szedési jogot tulajdonítottak; soltési levelek is léteznek, melyekkel a magános földes urak tulajdonítják azon jogokat jövevény népöknek, de olyan egy se, melylyel királyi földön települt jövevényeknek azokat a jogokat az tulajdonította volna, a ki talán őket ide vezette. Azonkívül is a protestáló szepesi lelkészek a legnagyobb tudatlanságot árulják el saját ügyükben, mert V. Istvánt, Kun Lászlót és Ersébet királynét nem említik, pedig épen ezek voltak, kiknek maiglan fenmaradott privilegiumok mellett a községek a lelkész választást gyakorolták, és ezek a tizedet szedték.

Tehát a szepesi plébánosok nyilatkozatában a Reinald első szász-vezérnek említése vagy tudatlanságból eredett, vagy pedig más megtörtént példák után azt kell következtetni, hogy az szándékosan csuszta-tott be. Erre ugyan reá illik azon jogi példa beszéd hogy az idéző irat az idézett nélkül mit se bizonyít, (*instrumentum provocans absque provocato nihil probat.*)

Többnnyire Vagner is valja, hogy az említett iraton kívül szászok Duxának semmi nyoma se található.

Továbbá Vagner azt is mondja, hogy Szász gróf V. István király koráig nem emlittetik, annak kormánya alattiak között pedig első helyre és az 1270 évre teszi „Arnoldus de Gorgo“ utánna sorozza a többit és ezeknek létezését egyenkint hiteles okirattal támo-

gatja, ellenben Gorgói Arnold mellett egy betűt sem tud felhozni.

Az én véleményem szerint, a szepesi szászoknak tartományi közös grófjuk az 1271 év előtt nem volt, a midőn t. i. V. István király ezen kegylevelet adta nekik „Stephanus — Proinde“ s a t. (T. 5. v. 1. p. 132.)

E levélben István király azt mondja, a szepesi szászoknak előbbi állapotát megváltoztatja, tartományi gróf választásra engedelmet ad nekik, s annak bíróhatóságát meghatározza; noha tehát világos szókkal nem mondja, hogy a szász közösségek azelőtt, egymástól elkülönítve állottak, még is alatomban értetik, hogy összesen egy nagy közösséget azelőtt nem képeztek.

Támogatják véleményemet a következők: 1. Az 1263 éven az illésfalvai szászoknak a sólyom vadászokkal (Draucharii, helységük Drauch, má Dravecz, magyarul Daróc) határpörük lévén, abban ekkor még csak maga a szepesi megyei ispán ítelt, ki mind a két pörlő ispánjának lenni volt mondatik „Béla —“ (T. 4. v. 3. p. 157.) Ugyan azon határpör, megújított, az 1271 évben, s ekkor már a szepes megyei ispán közbejövetele mellett másokkal együtt a szász gróf is ítelt „Nos Capitulum“ s a t. (T. 5. v. 1. p. 167.)

Véleményem szerint ezen levélben említett Detrik volt az első szepesi gróf, kinek Vagner pusztá állítás-kép eleibe teszi Gorgói Arnoldot.

2. Ricolfnak és Polannak (Hermannak is nevezetetik) az 1270 éven a Késmárkiakkal határpöre volt, és a szász gróf abban nem ítelt; hanem a szepesi Prépost, a megye ispánja és a szepesi Apát „Nos Magister Mutmerus Praepositus Scypisiensis M. (Michael) Comes de Zoulum et de Scypes“ s a t. (T. 5. v. 1. p. 76.)

Már pedig, a mint fentebb láttuk Ricolf és Polán

nemzetsége a szász biróhatóságot megismerték; de különben is a készmárkiak miatt a szász gróf, ha már akkor létezik a dologba avatja magát.

Jegyzet: Ezt a levelet Vagner is adja (T. 1. p. 106.) de hibásan, mert ő írja Magister Detricus Comes de Zolum et de Scepus, Bárdosy pedig az eredetiből vette és ez ekképen adja „M. Comes de Zolum et Scypis,” az egyes M. betti Michael helyett van, a ki Szepes megye ispánja volt már az 1263 évben, IV. Bélának idézett levele szerint is.

3. Mert a szászoknak birtokaik nem egy folytában nyultak, hanem szétszaggatva vár, királyi és magánosok birtokaik közt léteztek, mely körülmény némiképp szintén azt mutatja, hogy a szepesi szászoknak ide jövetelük korszakában mindjárt grófjuk nem lehetett.

4. A készmárkiak még 1269 évben IV. Bélától különös kegylevelet kaptak, melyben a szepesi grófról említés nem tétetik; mely szerint mint főntebb láttuk, némely pöröknek a királyi biró ítélete alá rendelése mellett a készmárki helység birónak hatósága minden más ügyre kiterjesztetett, ez pedig nem történhetik, ha akkor már a szász tartományi gróf létezik, minthogy Késmárk tagadhatlan tagja volt a szász egyesületnek; az egyesületnek pedig első folyamodási birója volt a tartományi gróf. De hát az 1271 évben történt szövetkezés után miképen fért össze a készmárki birónak hatósága a tartományi gróf első folyamodási hatóságával?

A készmárkiak egyesítésük alkalmával lemondtak azon szabadalmakról, s ez Zsigmond királynak ezen két leveléből világosan kitetszik „Sigismundus == fidelibus“ s a t. (T. 10. v. 5. p. 111.) a másik „Sigismundus“ s a t. (T. 10. v. 5. p. 817.)

A ki ezen iratokat a késmárkiaknak IV. Bélától kapott s fenn említett kiváltságával kellő figyelemmel egybeveti, nem kételkedend, hogy miután a szász egyesület 1271 évben alakult, a késmárkiak is az egyesületbe olvadtak, s onnan következett, hogy a tartományi gróf a késmárki birót és esküdteket, a szerint mint más önálló jövevény községekben, nem hagyta bírószkodni; s ezt a késmárkiak Zsigmond király koráig nem is neheztelték, hanem akkor eszükbe jutott, hogy több tekintetből hasznosabb leend, ha Bélának kegyleveléhez ragaszkodnak, azért azt Zsigmond által előbb megerősíteni kérték, (T. 10. v. 2. p 661. 664.) de arra a tartományi gróf, a szövetség törvényeire hivatkozván nem engedett; a késmárkiak tehát előbb azt általán vádolák, hogy ez őket jogaikban háborgatja, miután pedig a tartományi gróf ezen vádra közbejött parancsra sem hajolt, az 1417 évben világosabban is vádolták, és Zsigmondtól megnyerték, hogy a városi bíróságtól a pörök a tartományi grófhhoz csak fellebbeztessenek.

Jegyzet: Hogy IV. Béla király a királyi birónak négy ügyet tartott fenn elítélés végett u. m.: furti, sanguinis, monetarum, et decimarum, Zsigmond pedig még is csak hármat emleget, e körülmény csak azon pontatlanságnak tulajdonítható, mely azon korban a királyi kancelláriában uralkodott.

E szerint Késmárk a szász városok egyesületéből még akkor ki nem lépett, csak reá nézve a szász gróf hatósága megszorított, mikor történt a teljes szakadás s az egész egyesület felbomlása, alább következend.

Nem mondom lehetetlenségnek, hogy Késmárk a szászok egyesületébe későbbben állott, de még ez be nem bizonyíthatik, addig Bélától 1269 évben nyert kegyle-

vélből azt kell következtetni, hogy akkor még a szász egyesület nem létezett.

Hasonlókép kell az olaszokról vélekedni, kik IV. Bélától még előbb különös szabadalmat nyertek.

Többnnyire láttuk már, hogy azok az 1273 évben Kun Lászlótól is kaptak kiváltságlevelet, s abban a többi közt az mondatik, „quod in omnibus et per omnia illam et eandem ipsi et eorum successores libertatem et honestatem consuetudinem habeant, quemadmodum et hactenus habuerunt, qua universi alii hospites nostri Saxones de Scepes juxta formam privilegiorum suorum quae tam ipsis Saxonibus, quam Colonis praenotatis priscis temporibus concessae fuerunt gratulantur.“

Tehát a szászok egyesületének 1271 évnél sokkal régiebbnek kellett lenni! én azonban úgy vélem, ez a levél, ha betű értelme szerint vétetik, magával titkózik, mert László király azt mondja, az Olaszok azzal a szabadsággal éltek és élnek, melynek valamenyny szepesi szászok örülnek. már pedig a napfénynél világosbb, hogy a szászok 1273 évben annak a szabadságnak örültek, melyet két évvel előbb, V. Istvántól nyertek, azt pedig régi időkben kapott privilegiumaikból származottnak nem mondhatni, következőleg ezt ismét csak azon korbéli logikátlanságnak és írásbeli vigyázatlanságnak kell tulajdonítani, s az iratnak idézett szavait ekkép kell értelmezni: a szászoknak V. István király előtt is, sőt mihelyt itten letelepedtek, az eredeti rendszer és rendelet szerint is, mint más egyes községeknek bizonyos kedvezmények jártak, s az Olaszoknak e részben a szászoknál alacsonyabb sorsa nem volt, ennél fogva midőn V. István a közös biróságot, és azzal szükségképen együttjáró egyesülést megengedte, az olaszok is a szászokkal egyen joguak-

nak tartattak, hanem az olaszoknak kiváltságaik, mivel ők szászok nem voltak hihetőleg a megye ispánja által kérdésbe vonattak, vagy akár kitől faggatást szenvedtek, miért az olaszok a királyhoz folyamodtak, s ez azután általán nyilvánította, hogy az olaszok a szászokhoz hasonlóak.

Mindezekből biztosan következtethetni, hogy a szepesi szászok elődei nem egyszerre települtek hazánkban, s az 1271 év előtt egyesülve nem voltak, továbbá hogy ezen év előtt a szász tartományi gróf még nem létezett, az mind azáltal megengedhető, hogy azoknak egy része, egy helyről s egy időben érkezett, s hogy köztük V. István kora előtt is már folytonosan szoros kapcsolat volt, és hasonló szokások divatoztak, de a mondott idő előtt törvényesen és közhatalósággal egyesülve nem voltak.

Kétség kívül a tatárdúlás után érkezett szászok voltak azok is, kiknek IV. Béla király megengedte, hogy a somogyi (Szmizsáni Schmegeni) ebészekről azon feltétellel telkeket vehessenek, és ottan megtelepülhessenek, hogy ők is a peczérek kötelességét teljesítsék „Béla“ s a t. (T. 4. v. 2. p. 211.)

A szláv peczérekkel össze vegyült szászok, az egyesült szász tartományiaknak szabadalmaira vágyván, III. Andrásnak mind addig könyörögni meg nem szüntek, míg ez őket a többi peczér társaikkal együtt az ebészségtől felmentette, s határukat készpénz fizetés terhe alatt birtokolni megengedte „Andreas“ s a t. (T. 6. v. 1. p. 215.)

Az idézett két levélnek teljes egybevetése után nem lehet kételkedni, hogy IV. Bélának ezen szavai „nec ultra id per eos, vel per Comitum ipsorum pro tempore

constitutum in aliquo possint aggravari," azt jelentik, hogy az ebészeket se új társaik, se a szepesi ispán az ebésséggel járó kötelességeiknél egyebekre ne szoríthassák, ezek pedig „talem eisdem fecimus gratiam, ut per Comitum ipsorum, vel per centuriorem, more aliorum Saxonum nostrorum in Scepus existentium, et non aliter in omnibus causis debeant judicari," ekképen értendő, „a szepesi ispán vagy az ebészek századosa a szászok törvényei szerint ítélik őket, mert III. Andrástól a somogyi ebészek már mindnyájan azt kérték, hogy a szepesi ispán hatósága alól felszabadíttassanak, azokat a dolgokat még is kivéve, melyekben az egyesült szászok is annak hatóságát elismerni tartoztak," nem mondja a király világosan, hogy a százados megszűnjék, s hogy a kiváltságot megnyerők bírót választhassanak, mert az szükségképen következett.

Többszörre a somogyiak az egyesülethez nem csatlakoztak, mert Károly király privilegiumában Somogynak, vagy Szemizsának vagy Schmegegernek hitelessége sincsen.

A Szászok összes birtokaikat das Land der Saxen nevezték és innen latinul provincia vagy terra Saxonum; utóbb pedig a 24 főhelynek, a 24 bíróságnak meghatározása és az egész szerkezet felállítása után provincia 24 civitatum Scepusiensium; de nem kell azt képzelni, hogy a szászok bizonyos terjedelmű földet egy szakadatlan térségen kizárólag birtokoltak, mert az ő földük részint vár és más királyi birtok által, melyen királyi félszolga népek ültek, részint magánosoknak p. o. Adolf és Árnót maradékainak birtokaik által, melyeket azok időjárával szaporítottak, nem csekély részben megszállgatva volt, mi ugyan számos

régi levelekben olvasható határ leírásokból megmutatható, de felesleges volna, mert vegye csak kezébe akárki Szepes földképét, és vesse egybe Károly királynak a szászok birtokait elősorozó kegyleveleivel, azután könnyen meg fog győződni a mondottok valóságáról.

A Szászok tartományi bírójukat Landgrafnak hívták, a mint Károly és Lajos királyoknak német privilegiumaikból és maguknak a szászoknak községi határozataikból bizonyos, (Vagn. T. 1. p. 241.) a gróf hajdan birót jelentett, latinul provinciae Comes nevezetett, (hogyan hívták a szepesi magyarok? annak nyomára nem akadtam, hihetőleg szász grófnak nevezték). Egy két levélben a tartomány fő városától Lőcsétől Saxones de Leucha (T. 6. v. 1. p. 245.) és a gróf Comes de Leucha. (T. 6. v. 1. p. 222.) Mondatik ugyan Comes Helbrandus de Leucha, hanem más levelekből kitetszik, hogy azon időben az szász gróf volt. (T. 6. v. 1. p. 328. és Hülmann.)

A 14 századi levelekben gyakran nevezetik Comes terrestris is vagy terraneorum is. Néhol Comes terrae de Cyps vagy Judex terrestris Saxonum, Judex Saxonum de Scepus, egyetlenegy létezik a 15 század közepéből, melyben Comes Saxonum parochialis mondatik; ez I. Ulászló királynak 1440 évben kelt levele, melyet már említettem (Vagn. T. 1. p. 222.), de ezen elnevezése a szász grófnak hibábul történt, minthogy a parochialis Comes czim számtalan ős irat kétségtelen tanúsága szerint, a megyék ispánjainak saját czime volt.

A tartományi gróf megválasztása idejének meghatározását sehol se lehet találni; a választás módjáról pedig a szászok községi határozatai, melyek az

1356 évben irattak össze, ekképen rendelkeztek „Auch hab wir“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 254.)

A német nyelv régiségében jártas nem lévén az idézett határozatnak tökélyes értelmezését magamra nem vállalom. Ugy vélem még is körülbelül ez az érteleme: „A szász grófnak a 24 város biróinak és esküdtjeinek tanácsülésében kellett leköszönni s a tanácsból, a gyűlésből azonnal kimenni, máskép grófnak ismét nem választathatott, 100 ember választott, kiket hihetőleg a köznép otthon a végre meg bizott, illetőleg választott, s azokat a 24 város birái vezették a választó helyre, a többség határozott, a ki a választó helyre fegyverrel ment, megbüntettetett, annál inkább a ki ott czivakodott, másról a ruhát letépte, vagy mást megütött; így választatott a jegyző is, ki egy 1299 évi levélben terrae Protonotarius neveztetik. (T. 6. v. 2. p. 212.)

A szász gróf hatósága a szepesi főispántól egészen független nem volt, s így a szepesi szászok annak hatalma alól egészen kivonva nem voltak. Ez több ős iratból oly világos, hogy csak az vonhatja kétségbe, a ki se latinul se németül nem tud, s magából V. István alap privilegiumából elegendőleg érthető, „quod liberam habeant licentie facultatem“ s a t.

A Comes pro tempore constitutus, nem lehetett más, mint a szepes megyei ispán, és majd máshol kitűnik, hogy a királyok az általuk nevezett fő tisztokról — az ispánokon kívül — a Vajdákról és Bánokról mind így szóllottak, pro tempore constitutus, például III. András király a Somogyi ebészek privilegiumában ekképen beszél, „Caeterum ordinavimus“ s a t. (T. 6. v. 1. p. 245.)

Károly király latin privilegiumában pedig ekképen:

„Postremo adjungimus, quod per nullius conditionis hominem“ s a t. (Fejér T. 8. v. 2. p. 59.) Ugyan ez, az 1330 évben a szepesi ispánhoz küldött parancsában így szól: „Carolus“ s a t. (T. 8. v. 3. p. 439.) Tudni illik a csötörtökhelyi szászok némely arany adózóktól szintén azon teher alatt telkeket vettek, az aranyadózók az ispán hatósága alatt áltak, ennél fogva és pedig hihetőleg csak a telkeket illető panaszokban az ispán tisztje a várnagy (és alispán) a szászokat a maga birói széke elébe idézte, miért azok a királynak panaszkodtak, s a király az ispánt, és tisztjeit a panaszos szászokoni bíróságtól letiltotta.

Károly királynak német privilegiuma szintén azt tanúsítja: „auch wollen wir“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 197. vagy T. 8. v. 1. p. 435.)

Jegyzet: Van egy levél T. 9. v. 1. p. 188. melyből kitetszik, hogy a szepesi Castellan egyszersmind Comes volt.

Végre a szászok tartományi törvényeinek 1-ső szakasza ekképen hangzik: „1. Von ersthen an. Hab wir die Gnade und das recht“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 241.)

Ezekből Károly királynak 1336 évben kelt parancsa is könnyen érthető „Carolus“ s a t. (T. 8. v. 4. p. 168.) Tudni illik világos, hogy a judex ordinarius neve alatt a király a szepesmegyei ispánt értette. Azt pedig fölösleges itt már emlitenem, hogy az alispán és a várnagy kik Szepesben több levél szerint (p. o. Vagn. T. 1. p. 131. és T. 9. v. 2. p. 188.) egymástól nem különböztek, a megye ispánjának tisztjei voltak és a bíróhatóságot főleg ezek gyakorolták.

Nagyobb nehézséggel jár annak meghatározása, a megye ispánjának mennyi befolyása volt a szászokon gyakorolt bíróhatóságba? Megjegyezvén előleg

azt, hogy a hajdankornak igen vékony fogalma volt a polgári és büntető hatóságoknak egymás közti, azután az első folyamodásnak a föllebbviteltől különbözőségről, és a rendőrségről; ide járulván még, hogy a különféle hatóságok hatáskörei, azután ezeknél a nyilvános, magános, terhes és politikai bűnök elválasztó jelei még ma sincsenek elegendőleg tisztában; végre az idézett ős iratok pedig nem csak határozatlanok, pontatlanok, hanem magukkal, s egyik a másikkal ellenkezni is látszanak; mégis, ezeknek figyelmes és pontos egybevetése után következtetni lehet, hogy a megye ispánjának a szászokfeletti bíróhatóságbani részvétele V. István privilegiumának ezen szavaiban foglaltatik „*liberam habeant licentiae facultatem inter se Comitem vel Judicem — eligendi, qui cum Comite pro tempore constituto omnes causas = judicabit = juxta jus et consuetudinem provinciae approbatas de poenis vero seu de multis seu birságiis de causis majoribus provenientibus Comes pro tempore constitutus duos recipiet denarios Comiti provinciae tertio denario remanente hoc expresse, quod de simplici vulnere quod non transit in mutilationem, cedit media marca, de mutilatione quinque marcae, de caede vero cedunt decem marcae; casus vero minores Comes provinciae per se judicabit,*“ azaz a megye ispánjának a nagyobb perek elítélésébe volt befolyása, a kissebbeket a szász gróf ítélte el; ez a kulcsa Károly — latinul fogalmazott — privilegiumának, hol az mondatik „*sed Comes = autoritate regia pro tempore constitutus = una cum comite = provinciali causas ad se attinentes = judicabit = juxta jus et consuetudines = provinciae*“ a német privilegiumban pedig „*Sunder der Grow und Burggrow der do zu der zeit wird = die zu ihm gehören, allerley sachen — richten sollen.*“

Felvilágosittatik a dolog az által, hogy Károly privilegiuma szerint is a megye ispánja csak a nagyobb pörökben kapta a birságiumnak két harmad részét, a

tartományi bíró pedig $\frac{1}{3}$ részét, a kisebb pörökben a szász gróf „ita quid de poenis, multis et birságiis a iudiciis majoribus derivatis idem Comes pro tempore constitutus duos recipiat denarios, tertio denario Comiti provinciae et ipsis Saxonibus remanente,“ minthogy pedig bizonyos, hogy a kisebb pörökben is volt helye a birságnak, a birságot pedig a bírák osztották fel, önkint folyik, hogy a kisebb pörökbe a megye ispánjának befolyása nem volt.

Nagyobb pöröknek tartattak a bűnperek, kisebbeknek a polgáriak, s miután több egyes jövevény községekben a büntető hatóság a megye ispánjának a község bírájával együttesen gyakorlandó fentartatott, a polgárügyek elítélése pedig egyedül a község bírájára bízott, a többi jövevényeknél pedig a szepesiek sem lévén alább valók, tehát a majores causae neve alatt a bűnpereket kell ezeknél is érteni, s a minores alatt a polgáriakat.

A hol mind a két bíróhatóság a jövevény községeknek oda engedtetett, majd az mondatik „causas tam criminales quam civiles“ majd pedig így „tam majores quam minores“ p. o. Nyitrának kegylevelében olvasható „ut villicus ex se ipsis, qui pro tempore fuerit constitutus (electus) omnes causas pecuniarias tam civiles quam criminales cum 12 juratis debent fine debito judicare.“ (Fejér T. 4. v. 2. p. 457.)

A kőrösiekében (Horvát Országban) „Omnes autem causas tam majores quam minores = major villae = debeat penitus judicare“ (T. 4. v. 2. p. 164.) hasonlóan van a szathmáriaké és nagybányaiakéban.

A podolini soltési levélben pedig „insuper iudicia causarum omnium iudicabit, et de majoribus causis, ut est effusio sanguinis, homicidium, furtum violentia et falsa moneta, duae partes nostris cedant usibus et tertia ad saepe factum Scultetum — devolvetur.“ (Fejér T. 5. v. 3. p. 465.)

A gnezdai soltész levélben „Item de majoribus causis, quae ad nostrum pertinent iudicium, ut est effusio sanguinis, homicidia, furta, et his similia tertium tollet denarium. Minora vero iudicia omnia praefatus Johannes Scultetus personaliter (azaz maga, a nagyobbakat pedig az urral) iudicabit, et omnes utilitates (birságia) inde derivantes recipiat pleno jure.“ (Fejér T. 5. v. 3. p. 335.)

A szászok tartományi törvényeinek néhány szakaszában is találni nyomát, hogy bünökért a megye ispánjának birság járt, mi kétségtelen jele a szász bünösökön gyakorolt biróhatóságának p. o. a 16 szakasz ekképen szól „Ab ein Mon“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 245.) a 31 szakaszban „Wenn“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 248.) a 90 szakaszban „So ist das“ s a t. (Vagner T. 1. p. 260.) Ne csodálkozzék pedig senki, hogy ezen törvényekből se lehet a kérdéses biróhatóságnak tökélyes ismeretére jutni, mert azok szintén oly pontatlanul, s logícátlanul fogalmazvák, mint más ős iratok.

Végre arra nézve, hogy a Szepes megyei ispánnak a szászok felett biróhatósága volt legnagyobb bizonyítékul szolgál Botitznak máshol már említett soltési kötlevele, t. i. Botitz IV. Béla királytól Chetene erdőt nyervén adományul a többi közt a király azt is megengedte neki, hogy azon nép fölött, melyet az erdő földre telepitend, maga ítélhessen, Botitz a két Soltésszel úgy alkudott, hogy a nagyobb azaz a bünpereket ő vagy tisztje a Soltésszokkal együtt ítélendi, s a birságnak két harmada ötöt, $\frac{1}{3}$ a soltészokat illeti, hozzá adván világos szavakkal, valamint a szászok grófja a király emberével ítél, „Item omnia iudicia“ s a t. (Fejér T. 5. v. 2. p. 601.)

Szorosabban és közelebbről pedig kétség kívül a szokás és gyakorlat határozta meg, mely bünöket a megyei ispánnal, és melyeket maga ítelt a szász gróf.

Mit sem nyomnak ezek ellen Károly királynak 1330 és 1336 évi levelei, melyek közül az elsőben általán mondatik, hogy a szászokat kiváltságuk szerint minden perekben a megyei ispán és a szász gróf ítéli, a másodikban pedig, hogy az arany adózó csötörtökhelyi szászokat akárkinek panaszára a szász gróf ítélje, ha az igazságot nem szolgáltat, a megye ispánja tegye azt, mert ezek csak rövid alkalmi parancsok.

Kétség kívül a csötörtökhelyi szászokat, a kiknek panaszára mind a két parancs kelt, idegenek polgári panasszal a megye ispán tisztje előtt azért keresték meg, mivel az aranyadózók a megye ispánjának hatósága alatt voltak, innen következett, hogy a király a második parancsban kijelentette, ha a szász gróf igazságot nem szolgáltat, folyamodjék a panaszos a gróf ellen a megye ispánjához.

Károly király idézett parancsában ez által nem valami újat rendelt, mert a jövevényekről parancsokban, közönséges rendszer volt, hogy ha a jövevény község birája igazságot nem szolgáltat, idéztessék ez a király vagy ennek kijelelt fő tisztje elébe, sőt ez a szepesi szászoknak V. Istvántól nyert privilegiumában is megtalálható „quod per nullius conditionis, status aut ordinis hominem possint ad nostri praesentiam extra provinciam evocari == verum omnes causae — per Comitem pro tempore constitutum et Comitem provinciae iudicabuntur“ t. i. főntebb már a két bíró hatóságának korlátait a nagyobb és kisebb ügyekre tekintve meghatározta, a király itt tehát azt érti, ha idegennek akár miféle polgári panasza van, s a szász gróf a panaszlott félt elégtételre nem szorítja, folyamodjék a megye ispánjához. Még bizonyosbban azt jelentik a szászok tartományi törvényeinek ezen szavai: „Von ersten an“ s a t. Wagner.

Ebben állott tehát a megyei ispánnak második hatósága. Több szepesi ős ítéletlevelet és birói parancsokat megkimélt az idő, s világra hoztak tudósaink, de azokból a két biróhatóságnak korlátait illetőleg mit se lehet folytatni.

Az 1277 évben a ruszkinóczi szászok, és ezek szomszédságában lakó a szepesi prépostnak népei között támadt határpörnek elítélése a király által Roland szepesi ispánra bízott, hanem a felek megegyeztek „Nos Rolandus magister Comes de Scepus = horum serie volumus pervenire. Quod cum inter populos ecclesiae S. Martini de Scepus ex parte una et Saxones de Rüsken ex altera, super quadam particula terrae materia orta fuisset contentionis, et de speciali mandato Domini regis aliquantulum coram vobis fuisset ventillata, tandem nostra provisione, et partium etiam consensu mediantibus probis viris fratribus Arnolde et Hennone, Comite Saxonum, Jacobo lectore, et Henrico Plebano de Lencza, et aliis quam pluribus mediantibus talis inter partes facta est compositio.“ (T. 5. v. 2. p. 414.)

Az 1319 éven a szepesi prépost, István (Görgei) szász gróffal a határok miatt viszálykodván, a szász közönség esküdtjei előtt egyeztek meg. „Nos universi Jurati ceterique Saxones“ s a t (Fejér Tomus 8. v. 2. pag. 241.)

Az 1326 évben a schavnikai apát és a poprádi szászok között támadt határpör a szász bíróság előtt forgott. „Nos Julia Comes Saxonum“ s a t. (T. 8. v. 3. p. 160.)

Az 1397 évben Zsigmond király a szepesi prépostnak megtiltja, hogy ne háborgassa a leibitziakat bizonyos bereknek birtokában, melyet nekik adományozott, s ezt mind ő mind a Szepesség birái azoknak ítélték. „Sigismundus“ s a t. (T. 10. v. 2. p. 476.)

Az 1399 évben ugyan azon király a szász gróf-

nak és a 24 város biráinak megparancsolja, hogy a Leibitziakat a Durandi és Verbóiak (Menyhárdiak) háborgatása ellen védjék. „Sigismundus“ s a t. (T. 10. v. 2. p. 639.) A két utolsóból kitetszik, hogy midőn az illető bírák a hatalmasokat fékezni nem tudták, már hajdan se, és akkor még gyakrabban mint most a megsértettek a királyra mint utolsó védhatalomra támaszkodni kénytelenítettek.

A megye ispánjának a szászok fölötti büntető hatalmát Zsigmond királynak azon 1405 évi törvénye szüntette meg, mely minden királyi szabad helység, és város birójának és esküdtjének büntető hatóságot tulajdonított. „Omnes et singulae civitates ac liberae villae seu iudices et iurati earundem hujusmodi malefactores, qui in tenutis eorum maleficia patrassent = condemnandi et debitis puniendi suppliciis plenam et liberam habeant facultatem.“ (Sig. Dec. 2. a. 5.) Ugyanazon évben Zsigmond 3-ik végreményének 11-ik cikkében rendeltetett, ha valamely idegennek (a ki nem kebelbeli) városi polgár ellen panasza van, a város bírása és esküdtjei elébe terjessze azt, ha az igazságot nem szolgáltat, a Tárnok mester szorítsa reá. Ha pedig a bíró és esküdtek ítéletet ugyan hoznak, de azzal a panaszos meg nem elégszik, a Tárnokhoz folyamodhassék, ha pedig azéval sem elégszik meg, panaszát a Király elébe is felvihesse. Különösnek tetszik ugyan, hogy e szerint egykor a szepesi szászok a Tárnok hatósága alatt is voltak, ezt azonban az Iglóiaknak Zsigmondtól az 1435 évben nyert kiváltságlevele is támogatja „et nec eos in hujusmodi ipsorum negotiationibus“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 221.)

Többnyire a szepesi szászok 1412 évben a 13 városnak Zsigmond által tett zálogosítása után két felé szakadtak, a szabadon maradt 11 város utóbb elado-

mányoztatott, s ennek következtében közönséges jobbagyságra jutott, a 13 pedig Lengyel hatalom alá kerülván, szabadalmas állását folytonosan megtartotta. Báthory István lengyel király, ki az 1578 éven régi szabadalmaikat általán megerősítette, kegylevelében ekképen beszél „nec non de eligendis“ s a t. (Vagner T. 1. p. 236.)

Ezekhez képest a 11 város sorsa a királyi felügyelést illetőleg az eladományozásig, s talán ezután is darab ideig Zsigmond király intézkedése szerint maradt, a 13 városé pedig a visszaháromlásig Báthory privilegiuma szerint állott, a lengyel királynak felviteli bíróságát úgy értvén, hogy azt annak lublóí kapitánya gyakorolta, de ezekről alább majd bővebben.

Mivel a jövevényközségeket illető kiváltság levelekben a birságok sűrűn említetnek, s a bíróhatósággal összeköttetésben vannak, noha ezekről szólni az őskori törvénykezés leírásához tartoznék, mindazáltal ez uttal, egy keveset a birságokról beszélendek.

Hajdan a bíró járandóságát „judicium, birsagium, mulcta, poena“ nevezték. Ős törvényeinkben Zsigmond királyig, — ide nem számítván III. Andrásnak a törvénykönyvben nem létező 1298 évi végzeményét, — a bírói járandóság csak kétszer említetik, u. m.: Sz. László király 3-ik könyvének 22 fejezetében, mely azt határozza meg, miképen osztassák föl a bírói járandóság, midőn valamely bíró hivataláról előbb lelépett, mint az előtte kezdett pört elítélte, „Si quis iudicum non diffinivit litigium, antequam ejus potestas auferatur, veniat ad iudicem constitutum, et sicut judicare disposuerat cum eo discernat, et exinde recipiat nonam partem iudicii, Judex vero decimam,“ azután I. Lajos király decre-

tumának (privilegiumának) 24 cikkelyében, mely azt rendeli, hogy a bíró a perlő feleken 3 gyránál többet ne vegyen, a megegyezés esetében. „Causantes autem in quacunq[ue] maxima et ardua causa si concordare voluerint, Judex prohibere non possit. Et de judicio pacis ab ipsis non plus quam tres marcas exigere valeat quoquo modo.“

Ellenben okleveleink tömvék a birságnak említésével p. o. Győr vár népének IV. Bélától nyert kegylevelében „Item statuimus, ut si tota villa in judicio remanebit inter judicem et Pristaldum, nec non partem adversam solvant decem pensas pro judicio. Cum vero aliquis singulariter remanserit, solvat centum denarios similiter inter omnes.“ (T. 4. v. 1. p. 196.)

A váradi sorozat számos helyei is bizonyítják, hogy a Pristaldnak is járt bére. A késmárki jövevényeknek hasonlóan IV. Bélától nyert kiváltság levelében „et tertiam partem judicii habebit villicus, duas vero partes judex noster, de jure sibi vendicabit.“ (T. 4. v. 3. p. 514.)

A berényiekében, melyet ugyan azon király adott nekik „Item judici pro judicio solvere debent sexaginta denarios tantum.“ (T. 4. v. 3. p. 201.)

A szepesi szászok privilegiumában „de poenis vero seu mulctis seu birsagiis de causis majoribus provenientibus Comes pro tempore constitutus duos recipiat denarios, comiti provinciae tertio denario remanente.“ (T. 5. v. 1. p. 133.)

A brassóiaknak I. Lajos király által 1353 évben adott kegylevelében „Caeterum judex ipsorum sive Comes terrestris, quem ipsi de communi eorum voluntate elegerint de universis judiciis seu birsagiis, Judici nostro regali per nos in medio ipsorum deputato provenientibus 4 partem, et prolocutor similiter per communitatem eligendus quintam partem recipiendi habebunt facultatem.“ (T. 9. v. 2. p. 237.)

A modoriaknak — hasonlóan I. Lajostól nyert —

privilegiumában „Omnium autem judiciorum seu birsagiorum duae partes officiali ipsorum (király tisztjét kell érteni) 3 vero pars eorundem villico pro tunc constituto debent provenire.“ (T. 9. v. 3. p. 250.)

Ezeken kívül I. Lajos király imént idézett törvényében a pörbeli egyesség esetében a birói járandóság „judicium pacis“ neveztetik. Zsigmond király 6 decretumanak 5-ik cikkelyében pedig birságiumnak neveztetik. Végre IV. Bélának egy 1264 évi levelében „poena pacis“ neveztetik, „et poenam pacis 100 denarios usuales, medietatem praefati nobiles, aliam medietatem judices ipsorum = recipere valeant.“ s a t.

Helye volt a birói járadóságnak minden esetben, minek támogatására több bizonyítvány nem kell, mint-hogy az még akkor is járt, midőn a felek a bíró elébe terjesztett panasz fölött utóbb megegyeztek. A váradi sorozat gazdag olyan példákkal, hogy a pörlők a bíró által Váradra a tüzes vas kíséreltre utasítván, ott utóbb megegyeztek, de mindig belefoglalták az egyességbe, ki fizesse meg a bírónak járandóságát, és ki a Prisztaltnak? (§§ 9. 15. 17. 23. 45 47. 50. 61. 75. 77. s a t.) néha kijelentetik az is, hogy az egyesség a bíró engedelmével történt, a mit kétség kívül csak abban az értelemben kell venni, hogy a bíró soha se gátolta azt, csak ő néki a járadóság megfizettség. Mint láttuk még I. Lajos király idejében ez a birói zsarnokság divatban volt, Zsigmond király tiltotta meg azt 6-ik Decret. 5 §-ban ekképen szólván: „Partes tamen litigantes quandocunque voluerint absque requisitione judicis et onere solutionis birsagiorum liberam concordandi habeant facultatem; quemadmodum antiqua et laudabilis regni nostri consuetudo hujusmodi concordiam in quibuscunque factis potentialibus et aliis libere fiendam dictat et consentit.“ A mi azonban nem való, mert Zsigmond koránál nem

sokkal előbb általános szokásban volt inkább az ellentét, legfeljebb azt lehet megengedni, hogy kevés idővel előbb kezdett megszűnni, Zsigmond király idejében, sok régi szokást már nem is ismertek, a mint kitetszik Mátyás 6 Decr. 50 cikkéből és II Ulászló király 1-ös végreményének 68 cikkéből; azonban a tilalmat még Mátyás és Ulászló királyok idejében ismételni kellett.

Ugy látszik mindazáltal, hogy a pöregyességek-nél ezen törvényeknek eltörlése az 1298 évben szándékban volt; már a 68 cikkely elején ezek olvashatók „*Medio autem tempore, quaecunque pars voluerit potest concordari,*“ de megczáfолhatlan bizonyítmányul szolgál, I. Lajosnak felhívott törvénye, hogy a jó szándék siker nélkül maradott. Azonban mind e mellett hihető, hogy a jövevény községekben ez a rossz szokás, ha kezdetben volt is, soká nem virágozhatott, mert az egy évre választott bíró arról önként is lemondott. Nem is találhatni a jövevények szabadalmi között, hogy a pörös felek bíró engedelmé nélkül is megegyezhessenek, kivévén Huszt, Visk és Fetsőieket.

Általános törvény volt a birói járandóság fizetése, és pedig ha a pörös felek meg nem egyeztek a birságot a várnépe is, a jövevények is fizették.

A győrvári nép privilegiuma elegendő bizonyítvány arra, hogy a várnépe is azt fizetni tartozott; a jövevények kiváltság levelei pedig tömvék említésével, következőleg azok közt is divatozott. Máté Bánnak a törvénykezésre vonatkozó igen jeles leveléből, — melylyel 1270 évben a Horvát országi nemesek, és már azon időben a valódi nemesekhez közelítő várjobbágyok közti törvénykezés rendszerét határozta meg — világosan kitetszik, hogy ezek is mind fizették (T. 5. v. 1. p. 87.) és pedig mind ezen levélnek, mind más fön-

tebb idézeteknek tanúsága szerint a bűnpörökben és a polgáriakban is.

A podolini soltész levele is elegendő bizonyítvány erre „*Insuper judicia causarum omnium judicabit, et de majoribus causis, ut est effusio sanguinis, homicidium, furtum, violentia et falsa moneta duae partes nostris (domini terrestres) cedent usibus, et tertia ad saepefatum scultetum, ad suos posteros perpetualiter devolvetur, in aliis vero omnibus (idest minoribus seu civilibus) quod quid provenierit saepe dictus Scultetus recipiet omnia.*“ (T. 5. v. 3. p. 465.)

Különösen nagyok voltak a bűnök és kicsapongások miatt fizetendő bírságok; az olyan jövevények kegyleveleiben, kiknek csak polgári hatóság engedtetett, a büntető hatóság a királyi bírónak vagy részben, vagy egészben fentartatott. Ezek közül némelyek a bírság mennyiségét is meghatározzák, többek pedig csak az arányt, mely szerint a király bíró a jövevény bíróval azokon osztozott.

A bírói járandóságot az fizette, ki pörét vesztette, egyesség esetében, a mint a felek azt maguk közt meghatározták.

Noha pedig az oklevelek vagy általánosan rendelik csak annak fizetését, vagy a convictus és condemnatus által fizettetni parancsolják, mindazáltal nem lehet kételkedni, hogy a megbukott panaszló is fizette, mert minden esetben helye lévén, a feloldozott panaszlottal pedig csak nem fizettették. Van is a váradi lajstromban erre nézve némi bizonyítvány, u. m.: a 61. §-ban olvasható „Michál de villa Sunad“ s a t. és a 77 §-ban is; ime itt a feloldott alperes fizette ugyan, de elég világos, hogy kötelességén felül vállalta magára.

Voltak rendkívüli iudiciumok is, ilyen volt a pár-

viadalért fizetendő, kitetszik ez II. Andrásnak egy 1228 évi ítélet leveléből „Item auctoritate regia decrevimus, ut neutra pars iudicium dupli, quod vulgo követésgh dicitur, vel aliquod aliud nomine iudicii pretium, ac quod supra diximus persolvere teneretur, et hac ex gratia regalis excellentiae utri-que parti duximus annuendum.“ (T. 3. v. 2. p. 147.) Ilyen volt az esküért fizetendő is. Máté bánnak fentebb említett levelében olvasható „Exstitit etiam ordinatum, quod causa homicidii vel furti si quis per sacramentum adjudicatum se purgabit solvere purgationis denarios 40, ut etiam in causis vinearum, molendinarum, si adjudicatum fuerit sacramentum, idem debet iudicium observari.“ Ilyen birság volt az is, melyet a próbairatok előmutatására kitűzött határnap elhanyaglása miatt fizetni kellett, melyről III. András 1298 évi Decretumának 64 cikke ekképen szól „Ad exhibitionem instrumentorum tres termini et non plures assignari debent, unus videlicet sine gravamine et duo cum gravamine, quilibet scilicet cum iudicio trium marcarum.“ (Suppl. ad vestigia comitorum p. 167.) Kovachich Márton ezen cikkely értelmezése közben azt erősíti, hogy a 14. és 15 századbeli birói ítéletekből kitetszik, hogy az oklevelek előmutatására kitűzött határnapnak elhanyaglása miatt a fél mindjárt az első esetben birság fizetésére szorítatott, sőt az minden más megjelenés elmulasztására kiterjesztetett, és ismétlés esetében kétszereztetett, vagy háromszoroztatott. Továbbá a 14 és 15 századbeli ítélet levelekből az tűnik ki, hogy a birók csaknem teljes önkény szerint és irgalmatlanul bántak a pörös felekkel a birságok meghatározásánál. Volt a Soltészoknak is a biráskodásért járó díjuk.

Végre megvallja Kovachich hogy a biróságok tanát hazánkban teljes világosságra hozni nem lehet; de véleményem szerint ez más azon korbeli nemzete-kről is állitható.

A mi az elnevezést illeti, a birói járandóság hihetőleg azért neveztetett *judicium*nak, mivel a bíraskodásért fizettetni értetett. Kovachich azt véli, hogy a bírónak hajdan fizetésük nem lévén, a birság fáradságuk jutalmául tulajdonítatott nekik; ezen vélemény azonban nem áll, mert könnyen megmutatható, hogy a király főtisztjeinek, a kik egy uttal bírók voltak, nagy jövedelmeik voltak p. o. a várak ispánjainak elég rendes jövedelmük volt, s azok az általuk nevezett alispánoknak abból bizonyosan juttattak; a szolga bírók III. András kora előtt nem léteztek, s azután is azok bíróhatósága sokáig igen csekély körű volt, azért, ha feltesszük is, hogy ezeknek fizetésük nem volt, még sem lehet oly általánosságban elmondani, hogy a bírónak hajdan a birságokon kívül más fizetésük nem volt; én azt se tartom valószínűnek, hogy a jövedvények bírónak, kik csak egy évre választottak, a birságokon kívül más fizetésük nem volt.

E latin szó *judicium* magyarul bíróságot is jelent, azért nagyon hihető hogy a birságium a bíróságból származott; azonban Kelemen Imre a magyar nép polgári társulatánál sokkal régiebb nyugati birodalmi törvényekben a birságium nevet olvashatónak állítja, és állításának támogatásául azon törvényekből ezeket idézi „*Caeterum si qui jure coram Comite Palatino in birsagiis aut aliorum judiciorum oneribus convincentur*“ s a t. (apud Goldustum Constit. Imp. T. III. p. 403. De offio Comitiss Palatini cap. 9.); úgy véli tehát du Cange értelmezése szerint, hogy ezen középkori franczia szóból eredett Birs mely erszényt jelent, a mit a régi diák versio is elősegít „*Bursa oculos claudit.*“ (apud Kelemen L. 3. p. 1599.) *Mulcta* vagy *poena* is neveztetett a birói járandóság, mert az a vélemény divatozott, hogy a ki a perben

megbukik, az bűnös akár a panaszos akár a panasz-lott legyen az.

A győrvári nép privilegiuma szerint, a judiciu-mokból a győztes fél is mindég részesült, más e do-logról szóló jelesebb levelekben ugyan ennek nyoma nem találtatik, hanem a törvényekben igen is több helyen, p. o. III. Andrásnak imént említett végzemé-nyében, az 50 cikkelyben: „Praeterea notandum“ s a t. (Vestigia Comitiorum p. 157.) a kisebb vagy polgári perekre nézve szól az 51 cikk. „In birságiis etiam minoribus“ s a t. ugyan ott p. 154. a 66 cikkben „Item in ultimo termino“ ugyan ott 173. Zsigmond király 6 végzemenyének 7 cikkje „Item Palatinus“ s a t. És így merem állítani, hogy a győztes a judiciu-mokból mindég részesült, a rajta elkövetett sérelem és peri költségek fejében, melyeket egymástól és a birói járandóságtól hajdan megkülönböztetni nem tudtak.

Későbbben a törvénykezés fejlődésével, a birói ju-talom a peri költségektől és a sértett díjától megkü-lönböztetett, s hogy a birói önkénynek gát vettessék, a biró jutalma (taxa judicialis, sportula) időjártával törvény és gyakorlat által meghatározottatott. Azután, a törvénykezés változása is sok birságnak véget ve-tett, p. o. a többszöri idézés, az oklevelek előmutatá-sára több határnap kitűzése megszűnt, s így meg-szüntek azon birságok, melyek azok elhanyagolása miatt fizettettek. A régi időkből léteznek levelek, me-lyek szerint az alperes hétszer is idéztetett, s minden elhanyagolásért birság rovatott reá.

III. András 1298 évi 47 cikkelye szerint, az alpö-rös végképen csak akkor marasztaltatott el, ha a 3-ik idézésre se jelent meg, ma másképp van, s e miatt bir-ságoknak helye nincs; de a hajdankorból hosszú ideig

fenmaradt még az, hogy a fölpörösnek, ha ez a kitti-zött határnapot elmulasztotta, *judicium regalé-t* kellett fizetni, mely a birságoknak másik ős neme volt.

Jelen korban a becsületsértési és hatalmaskodási pörökben, melyek, — a többiről mélyen hallgatva — se a bűn, se a polgári ügyekhez nem számítatnak, — fizetni szokott díjak mindég a helybeli szegények pénz alapjához csatoltatik. A többi díjak és birságok helyét pedig a birói eljárást nehezítő — — — bélyeg jegyek váltották fel.

A bűnökkel legnagyobb birságok voltak hajdan összekötve; miféle fogalmuk volt ezekről és ezek megboszulásáról az ős kornak, annak elbeszélése hosszú értekezést kívánna, én itt röviden csak azt jegyzem meg, hogy a legrégibb intézményeknek maradványa, hogy a biró a pénzbeli büntetésekből az 1848 évi korszakig részesült, s egyet kettőt kivéven, többet kapott mint a sértett fél, azon kívül még a sportulát is sok megyékben elvette, mely hajdan abban foglaltatott.

A szepesi százszok között a grófon kívül még a 24 város birái is hatóságot gyakoroltak, V. István kegylevelében ezen szók: „*omnes causae = per — Comitem provinciae terraneis mediantibus judicabuntur*“ — azt jelentik, hogy nem maga a gróf, hanem azokkal együtt, kiket a szásznép oldala mellé rendel, t. i. a király a fő birókat a maga, és a szásznép részéről meghatározta, többnyire a biróság szerkesztését a nép önkényére bizta, Károly király pedig a megye ispánján, s a grófon kívül más birókról szóval se emlékezik; a 24 várost se ő, se előtte V. István nem említi, mert azok szerkezete és neve Lajos király ideje előtt megállapítva nem volt.

A bírók mellett esküdtek is voltak, kiket azokkal együtt kétség kívül a községek választottak, mindenik a magáét; némely levelekben jurati, és seniores emlitetnek, de a szászok községi törvényeiben a bírókkal működők *Eldisten* neveztetnek, és esküdtek nem emlitetnek, tehát úgy vélem, Jurati et seniores egymástól nem különböztek.

Miben állott a városi bíróknak és esküdteknek hatósága? nehéz meghatározni. Zsigmond királynak máshol idézett 1417 évi levele szerint a szász gróf a késmárki bírót és esküdteket más pörben itélni nem engedte, mint a kézpénzbeliekben 20 denárig, s a késmárkiak e miatt a király elébe terjesztett panaszuikban csak IV. Bélától kapott kiváltságokra hivatkoztak; ha a gróf azt a tartomány határozatai vagy szokásai ellenére teszi, a késmárkiak azokra is hivatkoznak, ebből tehát azt kell folytatni, hogy a város bíróknak és esküdteknek bíróhatósága igen kevésre volt szorítva.

Erre nézve a szászok községi törvényeiből is kevés felvilágosítást lehet meríteni; az mindazáltal ezekben is bizonyos, hogy a bírók is itéltek az esküdtekkel együtt csekélyebb panaszuikban, s azért kisebb birság járt nekik, p. o. a 24 szakaszban: „Ab ein man“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 247.) a 44 szakaszban: „Und ab einer“ s a t. (p. 250.) a 90 szakaszban: „So ist das auch unser Recht.“ (Vagn. T. 1. p. 260.)

Más szakaszból kitetszik, hogy a bíró a dolgot maga nem végezhetette el, hanem a gróf ítélete alá terjeszteni köteles volt, p. o. a 83 szakaszban: „Auch hab wer das“ s a t. (T. 1. p. 259.) a 86 szakaszban: „wir wollen auch“ (T. 1. p. 259.)

Vannak azonban olyan szakaszok is, melyeket az előbbiekkal alig, vagy alig se lehet megegyeztetni. A 45

§-ban: „Auch hab wir“ (T. 1. p. 251.) a 47 §-ban: „Wurde ein Mann vorschmezt, oder erschlagen.“ (T. 1. p. 251.)

Mind V. Istvánnak, mind I. Károlynak kegyelveiben világosan mondatik, hogy az ispán és a gróf a tartomány törvényei szerint ítéljenek „juxta jus et consuetudinem provinciae“ ebből csálhatatlanul az következik, hogy a szepesi szászok az ország törvényeitől és szokásaitól különböző törvényekkel éltek, melyeket a szász nép előljárói az 1370 évben összeirattak s az iratot meghitelesítették „In nomine“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 240.) Vagner állítása szerint e törvénykönyvnek több régi példányai léteznek hazánkban, ő a lőcseit nyomatá ki, melynek czime „Rechtspruch Leutschau“ más példányoké „Villkühr de Sachsen in dem Zips,“ többnyire egymástól keveset különböznek.

Eredetükről így vélekedem: a német jövevények minnyájan, kik hazánkban egész községet alakítva leteleptültek, különféle szokásbeli törvényeket is hoztak magukkal szülő honukból, mi a szepesi szászokról, annál inkább felteendő, mivel ezek nem mind egy honból s egyszerre érkeztek ugyan ide, de nagy részük mégis egy időben települt. Időjártával a nép száma szaporodván, új meg új ügyek és viszonyok támadtak, minek következtében az ide hozottakhoz új meg új szokások járultak, a szászok pedig mint rendszerető emberek az egyesülés alkalmával és utóbb is magukat szabályozni elnem mulaszták, s előforduló esetekben használták azon törvényeket is, melyek V. István privilegiumán alapultak, szóval azoknak törvényeik az ide hozott és itt képződött szokásokból községi határozatokból és a királyok privilegiaimaiból eredtek, melyeket ők mástól századdal előbb összeirattak, mint Verbóczi István munkáját elkészítette,

Kun László király ugyan az olaszoknak adott privilegiumában ezt mondja „Regalis sublimitatis immensitas quantum tenetur quoslibet incolas regni sui in suis juribus conservare, tanto magis libertas hospitem suorum tenetur suorum privilegiorum munimine roborare, ut hominibus certa lege gaudentibus honor regius augeatur.“ (T. 5. v. 2. p. 127.)

III. András pedig így beszél a pozsonyiakról: „Regiae sublimitatis immensitas, cujus est in subjectorum et populorum multitudine gloriari, solet suorum formam subjectorum libertatis et solutionum numerum misericorditer moderari ut numerus populorum ejus augeatur, fruentium certa lege“ (T. 6. v. 1. p. 107.) Ez tehát világos jele, hogy az olaszoknak a szász egyesülettel együtt megvolt az 1370 évben készített törvénykönyve.

De miért nem éltek a szepesi szászok az országnak közönséges törvényeivel, vagy olyan törvényekkel, melyek országosan szabadtak? azért mivel ilyenek nem léteztek.

Verbőczy István még a 16 század elején is a jövevény községekről (városokról) azt mondá, „Különféle városokban különféleké a szokások,“ és e mellett valami csekélységet azokról is feljegyzett, a mik azonban nagy részént Zsidmond és II. Ulászló törvényeiben is foglalvák; a jövevény községek tehát magukra hagyatva magános viszonyaikat időjárástól becsusztott szokások és községi határozatok által igazgatták. Azonban a törvényhozás nagy kérdéséről itt bővebben szólni kitűzött célom nem lévén, valamint a szepesiek községi törvényeinek részletes rostálgatása sem, azért még csak azt jegyzem meg, hogy az is csak olyan régi irat, mint más, pontatlan, logícátlan, tele tartalék-gondolattal (mentalis reservatio) mint a többi és irat.

A királyok a lelkész választási jogot a német jövevény községeknek közönségesen megadták, V. István király sem tagadta azt meg a szepesi szászoknak, de az magában is értetik, és számos ős levélből is megmutatható, hogy a szabad választás a bemutatási (*praesentatio*) jognál egyéb nem volt, legközelebbiről bizonyos ez, az Olasziaknak Kun Lászlótól 1273 évben nyert kiváltság leveléből, melyből egyszersmind az is érthető, hogy a kiszemelt lelkészt a szepesi prépostnak kellett bemutatni; az olasziak mind ezáltal kivételt szenvedtek, mert ők lelkészüket az esztergomi érseknek mutatták be „*hoc nihilominus salvo et specialiter declarato, quod ad Ecclesiam eorum ubi est regalis Plebania, Plebanum per universos concorditer videlicet per majorem et saniozem partem electum Archiepiscopo Strigoniensi vel ejus vices gerentibus et non Praeposito de Scepes nomine Saxonum praesentent confirmandum.*“

Kevés kivétellel valamennyi jövevény község privilegiumában található, a királyoknak azon kegyrendelete, hogy a tizedet saját lelkészeiknek adják, ugyan az a szepesi szászok kiváltság levelének idézett szavaiból is olvasható; de mind e mellett úgy látszik, hogy mind ezt, mind a lelkész választási jogot a szepesi jövevény községek a közönséges rendszernél fogva egyesületük előtt is gyakorolták, úgy, hogy V. István király egyesülésük alkalmával azokat nekik csak mint előbb már gyakorlatban volt jogaikat írásban megerősítette. Kitészik ez abból is, hogy a szászok az 1280 évig tized fejében csak a 12-ik keresztet adták, és midőn a mondott évben, kétség kívül a Plébánosok panaszára Fülöp pápai követ által a tizediknek kiadására sürgettettek, régi szokásra hivatkoztak, mely szerint elődeik is mindig csak a 12-et adták; mind

ezek Örsébet királynénak, ki akkorban Szepességet birta és Illés szász grófnak máshol idézett leveleikből bebizonyodnak, valamint az is, hogy a szászok akkor a valódi tizednek kiadására magukat esküvel kötelezték.

Mi volt a szászok régi szokásainak eredete, okleves nyomára jutni nem lehetett, véleményem szerint a lelkész járandóságát kezdetben szóbeli egyességileg határozták meg a lelkészek megelégedésével, ezen egyesség azonban az írás tudatlan korszakban felnem jeleltethetett, azért a szászok, Plébánosaik panasza ellenében csak a szokásrai hivatkozással védelmezheték magokat, s így történt, hogy Konrád barát, a pápai követ küldöttje, őket — azon általán uralkodott elvnel fogva, hogy isteni törvény szerint, melynek ellenére szokást behozni nem lehet, egyháziaknak valódi tized jár, — könnyen kiforgatta.

Örsébet királynénak idézett levele szerint a szászok az apró tizedet azután sem fizették; III. András király idejében a szász Plébánosoknak a tizedek miatt hiveikkel ismét bajuk volt, ezen király egy 1297 évben kelt levelében az iglói plébános kértére Illés grófnak a tizedek iránti levelét megerősítvén, egyszerűen rendelte, hogy ha valamely szász egység a tizedet megadni vonakodik egy gyra, ha pedig egész község tagadja meg 3 gyra büntetés mellett vetessék meg rajta a Szepességnek birói által „per Judices provinciae Scepusiensis pro tempore constitutos,” úgy vélem ezen általános kifejezés azt jelenti, ha a szász gróf nem bir velük, vagy vonakodik, a szepesi ispán szorítsa reá őket. (T. 6. v. 2. p. 74.)

A szepesi szász plébánosok hajdan igen jeles férfiak voltak, úgy látszik ők a többi alpapságot hazánkban értelmességgel felülhaladták; a legrégebbi idők-

ben már a vallásos és erényes életnek példaadás általi előmozdítása végett maguk között társulatot (fraternitas) alakítottak, mely gyűléseket tartott volt. E társulatnak volt: öregbike (Dekan senior) levéltára, pénztára és jegyzőkönyve.

Kun László király idejében a szász plébánosok a megye ispánjának, tisztjeinek, (alispán várnagy) zsarnoksága miatt, mivel ezek őket szállásolással, természetnyek adózásával terhelték, és az elhunytaknak örökségét elfoglalták, a királyhoz folyamodtak, ki őket ezen kegylevéllel megvigasztalta „Ladislaus“ s a t. (T. 5. v. 1. p. 177.)

A szászok Szepesben a sz. Mártonról nevezett szepesi prépost egyházi biróhatósága alatt voltak. Vagner és utánna legtöbben ezen prépostságnak felállítását III. Béla királynak tulajdonítják, ekkép okoskodván „A köznép is tudja, hogy a szászokat mind Erdélyben mind Szepesben II. Géza király hívta, és talán ide se kevesbet mint oda, illendő volt tehát, hogy Géza fia III. Béla valamint az erdélyiek számára a szebeni prépostságot alapította, ugy a szepesiek számára is a szepesit felállítsa, máskép ezeknek méltó panaszuik lehetett volna, hogy alábbvalóknak tartatnak, mint azok; ugyan azt bizonyítja ugymond a két prépost hatóságainak hasonlata is, mert általán tudva van, hogy az erdélyiek a szebeni, a szepesiek a szepesi prépost biróhatósága alá egyenlőkép tartoztak, ugy, hogy a terhesebb ügyeket kivéve se a szepesiek az esztergomi érseki, se az erdélyiek az erdélyi püspöki székhöz nem hivatkozhattak. Végre ugymond bizonyos jele annak az is, hogy Imre király korát

megelőző iratokban a szepesi prépost sehol se említik. (Vagn. T. 3. p. 5.)

Erre, itt elhallgatva azt, hogy Vagner az erdélyi szászokról keveset tudott, midőn azokat általán II. Géza király által hívottaknak és telepítetteknek véli és számra nézve a szepesieket hozzájuk hasonlítja; azt is még elhallgatva, hogy az ős korból egy betű se létezik, mely csak egy német jövevénynek II. Géza király korában Szepességbeni települését tanusítaná, ellenben számos adatokból bizonyos, hogy valamennyi szepesi szász neve alatt jövő német jövevény II. Géza idejében nem települt. — Csak azt jegyzem meg, hogy a szebeni és szepesi prépostoknak össze hasonlítása alaptalan és hibás. A szebeni prépost hatósága alatt csak a szebeni szászok álltak, úgy, hogy noha azok birtokaik között más nép is lakott, mindazáltal ezek a szebeni prépost hatóságát nem ismerték, ellenben a szepesi prépost hatósága alá nem csak a szepesi szászok tartoztak, hanem, egyedül az olaszokat kivéve, Szepes megyének minden lakosai, sőt Sárosnak tarczai kerülete is. Hibázik Vagner az összehasonlításban, saját állítása ellenére annyiból is, hogy a szebeni prépost bíróhatóságát az erdélyi püspök alá rendeli, holott az ezen püspöknek hatóságát semmi tekintetben sem ismerik el a szászok, mind a felviteli bíróságot, mind a püspöki rendet, a szebeni szászokon az esztergomi érsek gyakorlá, valamint Szepesben is, azonban a mondott lényeges különbség miatt ebből a hasonlatból se lehet valamit folytatni.

Vagnernek utolsó védoka is csak úgy nyomna valamit, ha Imre király kormánya előtt kelt levelekből legalább annyit megkimélt volna az idő, a mennyi magának II. András királynak korából megmaradott, noha ez is kevés a későbbi időbeliekhez képest.

Mindemellett Vagner érdemét a szepesieket illető ős iratoknak összegyűjtése körül nem lehet megtagadni, de megbírálásukban nem sokat törte fejét.

A többi között ő hozta világra IV. Bélának e következő 1294 évben kelt levelét „Béla — Proinde comperimus, quod praefata Ecclesia S. Martini Praepositurae in Scepus a Progenitoribus nostris et a nobis careret dotalitiis, nos eandam = providere tenemur“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 294.) Hogyan mondhatná IV. Béla, hogy a szepesi prépostság se szülőitől se ő tőle nem kapott még semmit, ha öreg apja III. Béla alkotta volna a szepesi prépostságot?

De hát ki állította fel a prépostságot? némelyek azt mondják, a Lengyelek, de ezek véleménye csak azon a lengyel koholmányon alapszik, melyről fon-
tebb szólottam; mások a szászokat tartják alapítóinak, de e véleményt egy betűvel se lehet támogatni, tehát csupa gyanítás, mely azon a képzelődésen alapszik, hogy a szepesi szászok már akkor is, midőn ide jöttek, gazdag emberek voltak. Ha bár feltennénk is, hogy a szepesi szászok mind egyszerre érkeztek, és mindig egyestülve voltak, még is képtelenség volna azt gondolni, hogy azok, midőn ide jöttek, vagyonos emberek voltak. A szepesi szászoknak legnagyobb része mindig szántóvető kigazda volt, tehát ilyek voltak azok honukban is, akár honnan jöttek, az olyan szántóvető embernek, ki saját hazájában vagyonságra vergődhetik, nem jöhet kedve azt elhagyni, hogy idegen földön egethasító bérczek között rengeteg erdőkből véres veritékkel készitendő földön települjön; a szászok időjártával igen is, hazánkban gyarapodtak, mert szorgalommal és értelmességgel a magyar köznépet

fellül haladták, iparkodók voltak, a milyen a magyar köznép értelmesség hiánya miatt nem is lehetett.

A királyok, kik a német jövevények által fizetendő kézpénzbeli földbérnek örültek, a helyett, hogy a hazában lévő nagy számu magyar és maraháni szláv szolga népet vagy legalább azoknak nagy részét is a szabadságnak némü fokára emelték volna, — mely nélkül se értelmesség, se ipar nem képzelhető, — tisztjeiknek teljes önkénye alatt nyögni hagyták, utóbb pedig magánosoknak pazarlólag oda adományozták, s ekképen még alacsonyabb sorsra juttatták, ellenben a jövevényeket, kik mint mondám értelmességükkel a magyar köznépet úgy is fellül multák, különféle kiváltságokkal halmozták. E megbocsáthatlan bűn a királyokról reá ragadott kivéve a kiveendőket a fő nemességre, mely országát, nyelvét és honfiai megvetve külföldön, az idegenek gyarapodásának eszközül szolgálva hazájából kivitt jövödelmét elköltögette; ezen bűn eredendő bűnkép reá szállott más tekintetben a kisebb nemességre is.

Ezen uton tehát a szepesi szászok hazánkban megvagyonosodtak, de a szepesi prépostság felállítása nem a szászok virágzásának, hanem legalább is ide jövetelüknek s az erdők irtogatásának korszakába esik; mert IV. Bélának idézett levele szerint bizonyosan III. Béla király kora előtt állítatott fel, hogy pedig valamelyik király által alapítatott, támogatja a prépostnak terjedelmes egyházi hatósága, mert ha magánosok alapították volna azt, oly nagy hatáskörű hatósággal nem birhatott volna. Ugyan azt bizonyítja Kelemen Pápának 1348 évi levele, mely szerint I. Lajos király azon Pápától a szepesi prépostságnak megyés püspökségre emeltetését kívánta, de a dolog hihetőleg az eszter-

gomi érsek ellenzése miatt elmaradott, t. i. a király egész Liptót is az alkotandó püspökség megyéjéhez akarta csatolni, e szerint pedig az esztergomi érseknek nem csak Szepességben és a tarczai kerületben, megszüntetett volna püspöki rend hatósága, hanem Liptóban is elenyészett volna az; a pápai levél ekképen hangzik: „Clemens“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 320.)

Hanem melyik király által és mikor alapítatot, minden kétséget kizárólag meghatározni nem lehet. Véleményem szerint, mely azon alapszik, hogy a szepesi prépost hatósága egész Szepességre és Sárosnak tarczai kerületére is kiterjedett, a prépostság alapítása ezen vidék népesítésének kezdetével hasonkoru. Mint-hogy pedig a szepesi vár szerkezetét fentebb sz. Istvánnak vagy valamelyik legközelebbi utódának tulajdonítottam, a prépostság felállításáról is azt tartom; megerősítetik ezen véleményem az 1629 évben véghez vitt szepesi egyházi vizsgálat iratával, mely ekképen hangzik: „Quamvis autem certo non constaret,“ s a t. (Vagn. T. 2. p. 279.)

Vagner a szepesi prépostság alapítását sz. Istvántól azért tagadja meg, mivel ugymond a mely egyházakat ő alkotott, azokat dús jövedelmekkel ellátta, már pedig IV. Bélának idézett levele szerint a szepesi prépostságnak mit se adott. Hibázik azonban midőn IV. Bélának e szavait „a Progenitoribus nostris et a nobis careret dotalicis“ a sz. királyra is kiterjeszti, mert éppen IV. Béláról apjáról és fiáról több iratokból megmutatható, hogy ezen általános kifejezésbe csak legközelebbi szülőiket foglalták, és midőn a sz. királyokat is értették a progenitores előtt a sancti vagy sanctissimi elnem maradt. Azután Vagner az idézett szókötetet meggondolatlanul saját állítása ellen értelmezi így,

mert ha egyik királytól se kapott még akkor a szepesi prépost birtokot, nem király alapította azt; tovább Vagner több adománylevelet hozott világra, melyek szerint a 3 korszaki királyok IV. Bélától számítva a szepesi egyháznak jószágokat adományoztak; de a szepesi prépostságnak azokon kívül is voltak birtokai, különösen egész Szepességben volt neki tized szedhetési joga, ezt pedig ki adhatta volna más neki? mint valamelyik király. Végre hibás vélemény az is, hogy sz. István a felállított egyházakat oly igen terjedelmes birtokokkal és nagy jövedelmekkel látta el, mert hiszen könnyen meglehet mutatni, hogy azon egyházak későbbben gyarapodtak, a sz. király utódaitól adományképen nyerték mai birtokaiknak legnagyobb részét, vagy pénzért szerezték utóbb. III. András korabeli oklevelek közt, többek Jakab nevű szepesi püspököt emlittenek, ki előbb ugyan ott prépost volt. „Andreas“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 305.) vagy „nos Jacobus miseratione“ s a t. (Fejér T. 6. v. 1. p. 331. T. 6. v. 2. p. 209. 212.) Vagner ezeknél fogva azt erősíti, Jakab a szepesi egyház czimére felszentelt püspök volt, és a szepesi akkor valódi székes egyház volt. (Vagn. T. 3. p. 16. és T. 1. p. 305.)

A már többször említett egyházi vizsgálat irataiban is általán állítatik, (Vagn. T. 2. p. 284.) hogy a szepesi egyház hajdan székes egyház volt. Azonban Vagner világra hozta Lodomér esztergomi érseknek egy pozsonyi szent egyház felszenteléséről szóló levelét is, mely ekképen szól „Lodomerius“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 307.) és maga is valja Vagner (T. 1. p. 307.), hogy noha világosan nincs kitéve, mindazáltal kétséget nem szenved, hogy e levélben említett Jakab, helyettes püspök volt, kit számos levélben a király és ő maga is

önmagát szepesi püspöknek nevezi, e szerint megfoghatlan, hogy állithatja Vagner azt, hogy a szepesi egyház III. András király idejében valódi székes egyház volt, és Jakab a szepesi egyház czimére felszentelt püspök volt. Azután vallja Vagner maga is, hogy többé szepesi püspök elő nem fordul. Jakabnak közvetlen utóda is csak prépost volt; hogyan történhetett tehát, hogy valamely egyház székeségre néhány évre, addig, míg egy prépost él, emeltessék? Azután léteznek levelek III. András korából, melyekben a püspökök előszámítatnak, mind azáltal Jakab szepesi püspök azokban nem emlittetik p. o. az 1298 évi országgyűlési decretumban „Nos itaque“ s a t. (Fejér T. 6. v. 2. p. 131) és az ország rendjeinek egy 1299 évi levelében: „Nos Johannes Dei gratia“ s a t. (T. 6. v. 2. p. 228.) ezen években pedig még Jakab élt, és III. Andrásnak mindég hive volt; azt se lehet tehát mondani, hogy azért nem számittatik a többi püspök közé, mivel Gergelylyel tartott, ki Lodomér halála után Bonifác Pápa által esztergomi érseknek neveztetett, s a pápával együtt III. Andrást királynak meg nem ismerte.

Következőleg Jakab ugyan felszentelt püspök volt, s a püspöki rendet Szepességben és a tarczai kertletben gyakorolta, de nem saját jogával, hanem mint az esztergominak helyettese; azért midőn a király részéről szepesi püspöknek neveztetett, hiba volt, a meny nyire pedig ő magát szepesi püspöknek és egyházát székesnek nevezte, elhallgatván, hogy ő az esztergomi érseknek csak helyettese, czimbitorlással élt. A mi a szepesi Prépost egyházi hatóságát illeti, eleget lehet arról tanulni Kelemen Pápának főtebb hivatkozott leveléből; a prépost az egyházi és világi biróhatóság határai iránt a szász gróffal összeütközésbe is jött, mely

az 1352 évben egyesség által egyenlített ki. Az oklevél, melyben a kibékülés foglaltatik, semmi értelmezést se kíván, arról nevezetes némükép, hogy e szerint az egyházak a nőnemet különös oltalmuk alá vették: Omnibus Christifidelibus s a t. (Fejér T. 9. v. 2. p. 188.)

Különösen a nők veresége esetébeni biráskodás az 1458 évi 47 cikk szerint is az egyháziakat illette, (Vest. Comit. p. 325.) de az 1462 évből már kihagyott.

Nem csak a szász egyesület plébánosai, hanem valamennyi szepesi, kivéve ezek közül egyedül az olasz plébánost mind a prépost, és nem az esztergomi Érseknek közvetlen egyházi biróhatósága alatt voltak. Kun László király az olaszoknak adott kegylevelében „regalis Plebania“ nevezi azt, de bizonyosan nem azért, mivel hivei a tizedet őknek és nem a szepesi prépostnak fizették, sem pedig mivel a szepesi prépost hatósága alól kivolt véve, mint Bárdosy véli, hanem mivel az egyházat valamelyik király alapította. Azért úgy látszik, Kun László király előtt az olasz község a bemutatási jogot nem is gyakorolta. Egy időben, mint Vagner is megjegyzi, a szepesi káptalan prépostját, a királyok engedékenységből maga választotta; egy 1290 évi levél szerint a prépostnak a szepesi lánczásoktól tized is járt, e levélből kitetszik az is, mely hatalmasok voltak a szászok Szepesben, és hogy azokat nem a nemesek nyomták, mint Fessler vakon állítja, hanem inkább ők ezeket. „Loderius“ s a t. (Fejér T. 6. v. 1. p. 63.)

A szepesi szászok hajdani tartozását V. István király évenként készpénzben fizetendő 300 gyrára ha-

tározta, a budai mérleg szerint; azon felül lánzsával fegyverkezett 50 embert a király zászlója alá küldeni köteleztettek akár az országban, akár azon kívül, ha a király hadat viselni kénytelenített „deinde cum nos in regno nostro vel extra regnum exercituare vel militiam exercere cogerit temporis necessitas“ ezen szók „militiam exercere“ bizonyosan nem különös hadi gyakorlatot jelentettek, hanem háborút, a mint a szászoknak a királytól nyert latin privilegiumából is kitetszik „nisi infra metas et limites provinciae Scepusiensis si exegerit exercere militiam temporis necessitas imparati.“

A szászok V. István királynak kegylevele szerint még szállásolással is tartoztak „Cum autem“ s a t. (F. T. 5. v. 1. p. 132.); véleményem szerint ez nem jelentett mást, mint azt, ha a király hadviselés közben Szepesbe vagy Szepességen keresztül menend és jövend, őt mindennel ellátni tartoztak. II. András hasonlót kívánt a szebeni szászoktól „ut quum ad expeditionem ad ipsos nos venire contigerit tres descensus tantum solvere ad nostros usus teneantur“ az expeditio hadviselést jelentett.

Károly király a szászok tartozásaikban nagy változást tett, a 300 gyrát 1200-ra emelte, de a hadviselést illető terhek akkép változtattak, hogy csak azon esetben köteleztettek arra, ha a király Szepesben kénytelen háboruszkodni; a szállásolást pedig egészen elhallgatja. A német privilegiumban a pénzbeli tartozás kitétele hibás, a latinban világos; a németnek mint fentebb megjegyeztetett, más hibája is van, azért gyanus, de a birtokok kijelölésiben még is hasznát lehet venni.

A szepesi szászok a földbér összenedése végett,

ötödik István király privilegiuma szerint évenként szent Márton nap körül hozzájuk küldött négy királyi embert s 5 lóvat szállással és élelemmel gazdagon ellátni tartoztak, Károly királynak latin levele szerint pedig az 1200 gyra beszédese végett évenként háromszor u. m. a nagy bőjt közepén, sz. János és sz. Márton nyolczadán mindég négy embert s öt lovat befogadni és jól megvendégelni köteleztettek.

A királyi pénzt évenként elfogadni, az előbbivel felcserélni, az ujat köz forgalomban hagyni köteleztettek. Minden gyrán egy nehézek volt a kincstár nyeménye, a kincstári tisztek virág-vasárnaptól számítva hat hétig tartózkodhattak a szászok között. A pénzváltás Károly király privilegiumában már nem említetik; ez a pénzverésnek és kibocsájtásának más módját hozta be, minek következtében a váltásból háromló kincstári nyeremény (*lucrum Camarae*) rendes adóvá vált; a király megtiltá a szászok birtokaik határának megszorítását és háborgatását, engedelmet adott nekik, hogy annyi erdőt kiirthatnak, a mennyi nekik tetszik, vagy inkább a mennyit meggyőznek, érthető a kiválság levélből, hogy az erdők a szászoknak se egészen nem adattak, se határozott részük kizárólag át nem engedtettek, hanem a vadászat, a faizás, és irtás engedtetett meg nekik; s csak az volt kizáró birtokuk a mit ki irtottak és szántóföldnek és rétnak fordítottak, szóval a mennyit mivelés alá vettek.

Több jövevény községnek privilegiumai szerint is a királyi várerdők, azoknak ilyen használatra kimutattattak.

Innen érthető Bald szepesi ispánnak a leibitziakkal — ezeknek szomszédságában azaz pusztá földük mellett létezett erdő iránti — viszálykodása, mely sze-

rint a leibitziak az ispánnak könyörögtek, hogy ne népesitse az erdőt, mert a nélkül meg nem élhetnek, az ispán e kérésüknek engedett, de oly feltétellel, hogy ők se irtsák ki, hanem maradjon a királyi vár és az ő közös használatukban. Még Zsigmond király idejében is kérdés támadt a lőcseiek által kizárólag határukba kerített erdő és csalit iránt, ha kizárólag az övék é az vagy a királyé is?

A király altárnok mesterét a határozásra kiküldötte, és ez azokat a lőcseieknek engedte, „Nos Nicolaus“ s a t. (T. 10. v. 4 p. 646.). Időjárával a nép megsaporodván, és a földbirtok, az erdők használata jövedelmesbbé válván, a rengeteg erdők is kizáró birtokká alakultak, azonban még újabb időkben is léteztek, sőt hihetőleg léteznek ma is rengeteg erdők, melyek több földes urnak, és azok körül fekvő helységeknek határozatlan közös birtokában vannak; többnyire ez értekezésem folytán felhordott oklevelekből kitétnik, hogy a szepesi szászok mint afféle iparkodó emberek, határaikat gondosan őrizték.

A halászat jogát is említi V. István király a szászoknak adott privilegiumban, de a korcsmáltatás és mészárszék jogról hallgat, kétség kívül ezek még akkor nem fejlettek ki; hanem már Zsigmond király az 1299 évben a Dunavetzieknek a szerint adományozta a korcsmáltatási jogot, a mint a 24 szász városban gyakoroltatott. (Fejér T. 10. v. 2. p. 669.)

Mind ezek mellett a szepesi szászok a jövevényeknek adni szokott kedvezményekre nézve csak a másod rendűek közé sorozandók, mert se a megye ispánjának hatalma alól egészen kivéve nem voltak, se meg nem ígértetett nekik, hogy soha elnem adományoztatnak, se pedig vásárjogot általában vagy vám

mentességet nem nyertek. Mindazáltal ezt nem úgy kell érteni, hogy a szász városokban vásárok nem tartattak, hanem hogy a vásárjövödelmek a királyoké voltak. Utóbb Késmárk IV. Béla királytól kapott heti vásárjogot; (Fejér T. 4. v. 3. p. 514.) azután Lőcse a tartomány fő városa, s később Igló is Zsigmond királytól 1435 évben vásárjogot nyertek. (Vagner T. 1. p. 219.)

A szepesi szászoknak vámmentességük sem volt, mert a fentebbi levél szerint, midőn azoknak a kereskedésre szabadalom adatott, és oltalom ígértetett, egy uttal kikötetett, hogy a harminczadót és vámbért megfizessék. (Vagn. T. 1. p. 221.)

A vámqknál megkell különböztetni a királyi vámkokat a magános urak vámjaitól; a királyi vámkoktól vagy egyik vagy másik szepesi város koronkint felmentetett, mint például Zsigmond király az 1418 évben Straszburgban kiadott levele által a velbachiakat felmentette a királyi vámbértől, s ugyan ezen levélben törvényekre is hivatkozik, t. i. 2. Decretumának 17 czikkére.

Első tekintetre ütközésben látszik lenni azon körülmény, mely szerint Zsigmond király valamennyi kereskedőt 1405 évben törvény által felmentett a vámbérfizetés alól, s a velbachiaknak adott privilegiumban ugyan azon törvényre hivatkozik, még is az iglóiak által, az 1435 évi levél szerint a vámbért fizettetni rendeli; ha azonban Zsigmond királynak hivatkozott törvényét figyelmesen olvassuk, észrevehető abból, hogy csak azon kereskedésbeli tárgyaktól mentettek fel a kereskedők és más mindenki is a királyi vámbérfizetés alól, melyeket külföldről az országba hoztak, vagy kivittek, mert a felmentésnek oka a 20-ad és 30-ad

volt, már pedig az csak ilyenektől rendeltetett fizettetni; a velbachiai panaszja tehát az eperjesi és kolinfalvai kir. vámosok ellen csak az országba hozott, vagy kivitt forgalmi czikkeket illette, nem pedig a melyekkel az ország kebelében kereskedtek. Az iglóiak privilegiumában a király az olyakra nem is gondolt, és felnem jegyeztette, mert az a törvényből úgy is ismeretes dolog volt, s talán az iglóiak éppen csak az ország kebelében kereskedtek. Mindezekből csak az tűnik ki, hogy a szepesi szászok általánosan és kezdettől fogva nem voltak a vámbér fizetés alól felmentve.

Megjegyzendő Béla levele szerint, (Pray Parte 1. p. 349.) hogy Szepes csak Gilnicz vizéig terjedett.

Vagner a szepesi káptalannak egy, kelet nélküli levelét hozta világra, mely szerint Kun László király és a Nengarok azon káptalant pöcsétjétől megfosztották, azért a káptalan közhirré tette, hogy más pöcsétet csináltatott, az előbbi pöcsét alatt kelt levelek tehát az új pöcsétteli megerősítés végett vitessenek vissza „quod quum sigillum nostrum per Regem Ladislaum et suos Nengaros spolio manifesto a nobis offerretur, et absconditum interea diceretur, et ut tam nostrum quam aliorum hominum honorem, qui super diversis causis apud nos litteras recipere consueverunt, possemus observare, et ut etiam nonnulli falsificationem nullam in litteris facere possent, decrevimus novum fieri sigillum in publico, et etiam proclamando, ut omnes litterae antiquo nostro sigillo communitae, novo sigillo nostro firmarentur“ s a t. (Vagn. An. Scep. P. 3. p. 14.)

Ugyan azon káptalannak oklevélgyűjteményünkben olvasható 1285 évről egy levele, melyben az már világosbban mondja, hogy a nevezett király és a Nengarok a szepesi sz. egyházat kirabolták, s azon alkalmal a káptalannak előbbi pöcsétje elveszett, és el-

vitetett, azért a káptalan azt határozta, hogy az előbbi pöcsét alatt kelt levelek vitessenek vissza, hogy az új pöcséttel megerősíthessenek „Quod cum in spoliatione“ s a t. (T. 5. v. 3. p. 306. 442.)

Ezen tény III. András királynak 1290 évben kiadott kegylevelében is említetik, melylyel az a szepesi egyházat IV. Béla királytól nyert Liszka olasz birokában megerősítette. (Fejér T. 6. v. 1. p. 54.)

A szepesi káptalannak 1293 évi levele is tanúsítja ezen dolgot, mely szerint az, 1286 évben előtte tett örökvallomásról előbbi pöcséte alatt kiadott tanu levelét az új pöcséttel megerősítette. (Fejér T. 6. v. 1. p. 265. és T. 8. v. 5. p. 36.)

Végre Vagner még egy 1344 évben kelt levél-töredéket is közöl, mely állítása szerint a jászói Conventnek levele s a kiraboltatást ekképen bizonyítja „Cum Rex Ladislaus“ s a t. (Vagn. T. 3. p. 14.)

Az idézett levelek a szepesi sz. egyház kiraboltatását összehangzólag bizonyítják, azon különbséggel, hogy a káptalan levelei a rablást László királynak is tulajdonítják, minek a jászói levél szerint azaz értelme, hogy akkor a király Szepesben volt, s a rablás az ő meghagyására vagy tudtával történt. III. András király pedig László királyt nem említi, azután a káptalan minden levelében a király mellett csak a Nengárokat, András király pedig azokkal együtt a Kunokat is, végre a jászói Convent a Nengárokról hallgat, s a bünt a Bolgároknak, Kunoknak és más Schismaticusoknak tulajdonítja. A káptalan leveleinek az iránt hitelt lehet adni, hogy László király a dologban részt vett, mert különben a lehetetlenségek közé tartoznék azon vakmerőség, hogy a káptalan a királyt nyilvános leveleiben és kihirdetés mellett a

rablásról vádolni bátorkodott; ha az részes nem lett volna, a káptalan azt tenni nem merte volna. Való ugyan, hogy még ezen esetre is vakmerő illetlenség volt, a királyt nyilvánosan rágalmozólag vádolni, de ez még is jobban összefér a hajdankornak kormány rendszerével, különösen Kun László királynak kába gondatlanságával és alacsonságával, mintha azt mondjuk, hogy a káptalan a rablást a királyra hamisan ráfogta.

Nehezebb e czifra tény elkövetésének idejét bizonyosan meghatározni; az első helyen hivatkozott levélből minden kétséget ellehetne háritani, ha egész volna; a második helyen idézett levélből az látszik, hogy a dolog 1285 év előtt történt, azonban ellen áll a 4 levéltartalma, mely az 1286 évben, így tehát még a régi pöcsét alatt kelt levélnek 1293 évben történt megerősítését foglalja magában.

A 2-ik levélen feljegyezve vagyon, hogy a levél a Berzeviczi család levéltárában van; az 5-ik levélen pedig olvasható, hogy a mátéfalvaiak levéltárában létezik, a megerősített vallomás pedig ugyan csak a mátéfalvai Szászok és a Berzeviczy családnak úke Ricolf között történt, tehát mind a két levéltárban lehet. Következőleg a szepesi káptalannak 1285 év előtti vagy azon évi kifosztását a 2 levél nem tanusithatja.

Ide járul, hogy a Nengarok nevét ezen egy csonka levélen kívül 1287 év előtt egy iratban se találjuk, azután pedig gyakorta.

Mivel tehát a 4-ik levél szerint a szepesi káptalannak régi pöcsétje az 1286 éven még meg volt, egy máshol idézett levél szerint pedig 1288 évben László király a szepesi egyházzal jót is tett, következik, hogy annak kifosztása az 1287 évben történt.

Történet íróink a szepesi egyháznak kiraboltságát megszokták ugyan említeni, de a kifosztásnak okát nem adják; kivéve Jernei Jánost, ki a Tudománytár 11 kötetében ezt igen futólagosan említi, azért azt lehetne gondolni, hogy mind László király maga, mind pedig ennek rendkívüli kedvenczei a Kunok és Nengarok megtudván, hogy a szepesi egyháznak sok kincsei vannak, egyedül — közönséges gonosz tevők és rablók módjára — haszon vágyból követték el az említett rablást, és László királynak ismeretes könnyelműsége és habozása, azután a pogány Kunok, Tatárok, és Szerencsenek iránti tulságos vonzalma, s azok asszonyaivali szoros összeköttetése a mondott véleményt némüleg ugyan igazolni látszanak, ellenben az egyházak iránt szerfelett is gyakorolni szokott bőkezűsége, és azon körülmény, hogy László király a szepesinél dúsabb egyházakat is kifosztathatott volna, ha kincseik után vágyott volna, mindenkit meggyőzőhethetnek arról, hogy ezen királyi cselekvénynek más fontos oka volt, t. i. a szepesi szászok a király ellen felzendültek, s a testestől lelkestől szász érzelmi káptalan, melynek a szepesi szász városok plébánosai közül némelyek mindég tagjai voltak, a király elleni merénnyben nagy részt vettek; fentartotta ennek emlékezetét egy 1289 évi eredetiben fenmaradt, oklevél, mely eképen hangzik „Ladislaus — Proinde“ s a t. (Fejér T. 5. v. 3. p. 457.) Ebből világos, hogy a szepesi nép Kun László királynak az engedelmességet megtagadta; és Szepesnek más népe nem lehetett a zendülő, mint a szászok, mert ezek az eddig mondottak szerint is Szepesben még a kisebb birtokos nemességet, a lánzsásokat is nyomták; meglehet ugyan, de nem hihető, hogy azon gyűlöletből, melylyel ezek t. i. a nemesség,

a szászok mint elnyomóik irányában viseltettek, szintén részt vettek a rendülésben. Kun László királynak adománylevele szerint az erdélyi nemesség is részes volt abban.

A sz. egyház kirablására valószínűleg az adott okot, hogy a szorongatott nép az őskor közönséges szokása szerint a sz. egyházba vonult, és abból védé magát, melyet a király hada ostrommal bevett, és kirabolt.

Kun László királynak egy 1275 évi levele szerint Lorand Mark fia a király ellen feltámadván, a szepesi várt elfoglalta, a király meghagyására Botitz, szepességi nagy birtokos, a hűtelent a várnak átadására kényszerítette: „Cum gubernaculum totius regni Hungariae“ s a t. (Fejér T. 5. v. 2. p. 239.)

Lorandnak kárhozas tette László királynak 1278 évi adománylevéiben is emlittetik, melylyel Polannak és Ricolfnak Lorand elleni vitézkedésükért Farkasfalvát és Pokait adta, (Fejér T. 5. v. 2. p. 469.) hasonlóul egy 1285 évben kelt levélben is emlittetik, mely szerint Kun László Simon fiának Györgynek a Sós nemzetségükének Sóvárt adományozta, nem különben egy 1288 évi levélben, melylyel György Simon fia a Sós nemzetség alapítója Piros nevű katonáját hős tetteiért föld birtokkal jutalmazta „praeprimis dum“ s a t. (Fejér T. 5. v. 3. p. 397.)

Végre még egy 1288 évi adománylevéiben is előfordul Lorand vak merénye, mely szerint a király Ricolfnak Tarchát ujólag adományozta „quod Magister Lorandus filius Mark“ s a t. (T. 5. v. 3. p. 401.)

Azonban Lorand hűtelenségét a szepesi nép zendülésétől meg kell különböztetni. Lorand dynasta saját fegyveres népével támadott föl a király ellen, a szepesi szabad nép pedig maga indulatjából tagadta meg az

engedelmességet, és fegyverre kelt a király ellen. Többnyire Vagner Lorandról azt írja. (T. 3. p. 200.) Szepesi ispán volt 1274 évben, sokaktól sokat ragadozott, s midőn a király azok vissza adását parancsolta neki, nem csak nem teljesítette, hanem a király ellen fegyverre kelt. Vág vidékén főleg Liptóban és Turóczban pusztított, és Szepesbe rohanván a királyi várt bevette, melyből utóbb hadierővel kellett kiűzni. Azután több csatában legyőzetvén, hivatalától és jószágaitól megfosztatott, melyek egy kolostornak adományoztattak, magát Lorandot természeti halál vagy erőszak törölte-e ki a világból? nem tudatik. Azonban Vagner elhalgatja honnan merítette ezt; 1275 évi levél szerint Lorand kibékült a királylyal, 1285 évi levél szerint pedig elesett a csatában, meglehet, hogy a kibékülés után ismét felzendült, s akkor öletett meg viaskodás közben; azért azt sem lehet meghatározni, ha az a Roland, ki a fentebb mondottak szerint az 1277 éven a Rusz kini szászok és a szepesi Prépost népe között biráskodott, volt-e a hűtelen, vagy ettől különbözött, zavart okoz azon körülmény, hogy Mark fia az egyik levélben Roland a másikban Lorand iratik.

A zendülő Rolandtól meg kell különböztetni, Roland nádort és machói bánt, ki Ratolt nemzetségbeli volt, (Fejér T. 5. v. 2. p. 273.) és Lorandot, Tamás fiát, kiról Kun László idejéből a képes kronika emlékezik (Chronica Hungariae cap. 78.) meg kell különböztetni.

Alaposan lehet gyanítani, hogy a szászok felzendülésének az volt oka, hogy Kun László király 1275 évben Szalókot és Mátéfalvát (Matheoczot) Botitznak adományozta, az adományról szóló levélben Botitznak Lorand elleni hős tettei megdicsértetnek: „Cum itaque pro hujusmodi“ s a t. (Fejér T. 5. v. 2. p. 240.) hogy e

levél szerint Moysnak a királyné tárnok mesterének és szepesi ispánnak az adománybai beleegyezését kellett kieszközölni, akkép értelmezendő, hogy azon időben Szepességet a királynék birtokolták, a királynének a szászoktól járó jövedelme a két város eladományozásával megkevesebült, tehát felkellett szólítani, a királyné tárnok mesterét és egyuttal szepesi ispánt, ki hasonlókép jövedelmeiben mint ilyen csorbolást szenvedett, hogy lármát ne üssön, úgy ne cselekedjék, mint egy évvel előbb Lorand tett; más levelek ugyan nem léteznek, melyek bizonyítanak, hogy Szepességet az új királyné birtokolta, hanem igen is olyanok léteznek, melyek szerint az öreg királynée volt, azonban ezen levelek későbbiek, tehát hihetőleg utóbb történt, hogy a király népéveli viszálykodása közben Szepességet az anyjának adta.

A mi pedig a két szász helységnek eladományozását illeti, a mennyire a zendülést annak valószínűleg tulajdonítani lehet, igaz, hogy az adományozás 12 évvel korábbi, mint a zendülés megtörtént, mindazáltal e nehézséget könnyű elosztatni, figyelembe véve azt, hogy az ilyen adományozások oly kikötések és ígéretek mellett szoktak tetetni, hogy a lakosok tartozásai és más szabadalmi változást ne szenvedjenek, mely kikötéseket és ígéreteket az adományosok egy ideig meg is szokták tartani utóbb pedig nem; így cselekedtek valószínűleg Botitz is, és ennek tisztjei a szalókiakkal és mátéfalviakkal, kik az utóbbi zsarolások miatt — a már ekkor megvagyonosodott előkelő szászokkal együtt — az engedelmességet megtagadták és felzendültek, hanem 1289 évi levél szerint Szepesvár előtt megverettek; de hihetőleg a zendülés csak azon ígélet mellett csendesítetett le teljesen, hogy Szalók és Mátéfalva Botitztól

viszsa vetessenek, a mint ez meg is történt, mert Károly királynak privilegiumában Szalók és Mátéfalva már a szászok birtokai közé számíttatnak.

Valószínűleg kapcsolatban van e dologgal az is, hogy Kun László király 1288 évben Botitznak ebéssz-jobbágysait a szepesi prépostnak járó tizedadásra reá szorította, Ricolfot pedig ugyan azon éven Tarcha birtokában megerősítette. A káptalan és Ricolf kétség kívül a szászokkal tartottak.

A szepesi szászoknak Kun László király ellen egy ízben elkövetett lázadásából, nem következik, hogy a szepesi szászok hajdan hűtelen és békételen alattvalók voltak, sőt ellenkezőleg több ős irat bizonyítja, hogy a szepesi szászok béke-szerető szorgalmas és hű alattvalók voltak; V. István király azokról azt mondja, hogy a csatákban szemei előtt gyakran véröket ontották.

Károly király pedig még kiténőbb alattvalóknak mondotta őket, mert kegyleveleiben eléadja, hogy a szászok se személyüket se vagyonukat nem kémélték, a király párttűői ellen vitézül harczoltak, és többet érdemlettek, mint a minő jót tett velük, azért szabadsalmaikat megerősítette.

Hogy a szepesi szászok a fegyvertől nem irtóztak, törvényeik is bizonyítják; a párviadalt némely ügyeikben bizonyítmányképen használták, a mit némely más jövevény községek nem azon okokból, melyből ma, a józan ész rosszalja, hanem mivel bőrtiket féltették, soha sem használták a párviadalt; a vívás módja ekképen volt meghatározva: „wir haben“ s a t. (Vagn. T. 1. p. 253.). Néhány jövevény községek privilegiuma szerint ezek is a szászok szokása szerint viaskodtak.

A 16 szepesi városnak lakosai az 1774 évig külön törvényeikkel éltek, s ekkor kezdék csak elfogadni hazánk szokásos törvényeit; 1786 évben II. József uralkodó a megye törvényhatósága alá rendelte őket, de az 1790 évi országgyűlés vissza adta privilegiumaikat.

1848 előtt a királyi kincstárnak évenként 16.835 pengő forintot fizettek földjeik szabad használatáért; közigazgatási és törvénykezési ügyekben a választott tartományi grófnak, gazdasági ügyekben pedig a királyi kamarának felügyelete alatt állottak, egész 1850 évig, ekkor az ismeretes Bach-Schwarzenberg rendszer ezeknek sem kegyelmezvén, őket is hazánkba behozott megyei főnöki kormányzat alá helyezte.

A 16 szepesi város mintegy 10 □ mértföldnyi területet foglal el, s 60.000 lakost számlál; megjegyeztén, hogy a lublói és podolini uradalmak területe, — melyek 1807 évben szakítottak el tőlük — e terület mennyiségéhez nem számítandó.

Büsching szászországi földiratában több oly nevű helyeket említ, melyek a szepesi szászok területén lévő helyekhez hasonlitanak.

A szepesi szászok e hazábani letelepedésük után annyira megszerették lakhelyüket és új honukat, hogy közmondássá vált: „Wer einmal aus der Poper (Poprád folyó) getrunken, kommt zurück, wäre er auch am äussersten Ende der Welt“.
